

Ára: 900 Ft

A NAPVILÁG KIADÓ LEGFRISSEBB KÖTETE

MARK FISHER

KAPITALISTA REALIZMUS NINCS ALTERNATÍVA?

„Könnyebb elképzelni a világvégét, mint a kapitalizmus végét. Ez a szlogen összegzi a legszebben azt, amit *kapitalista realizmus* alatt értek: az általános benyomást, hogy a kapitalizmus nem csupán az egyetlen életképes politikai és gazdasági rendszer, de jelenleg még egy koherens alternatíva *elképzelése* is a lehetetlennel vetekszik.”

„Nem szeretnék kertetelni: **Mark Fisher** olvasmányos könyve korunk legpontosabb diagnózisa. Hétköznapi és a populáris kultúrából vett példákon keresztül, de az elméleti színvonalból nem engedve fest kíméletlen portrét ideológiai nyomorunkról. [...]

A *Kapitalista realizmus* nem kínál könnyű megoldásokat: kijózanító könyv, amely türelmes elméleti és politikai munkára invitál.”

Slavoj Žižek

www.napvilagkiado.eu

A kötet a kiadó honlapján kedvezményel kapható!

2020/10

MOZGÓ VILÁG

10 MOZGÓ VILÁG

2020/10

Markó Béla versei • Majtényi László és Fleck Zoltán tanulmányai • Hajdu Szabolccsal beszélget Rádai Eszter • Rab László: A gödi tűzfészek • Radnóti Sándor és Farkas Zoltán könyvrészletei

Almási Miklós • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Fáy Miklós • G. István László • Gárdonyi László • György Péter • Hargitai Miklós • Kiss Judit Ágnes • Kompolthy Zsigmond • Kőríz Imre • László Ferenc • Mélyi József • Parászka Boróka • Pető Iván • Révész Sándor • Vadas József • Végel László

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! Adószámunk: 19650414 2 41

Mozgó-lexikon
A–Z

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Az abszurd Shakespeare. Rendhagyó olvasópróbák* (2020).

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinken él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

FARKAS ZOLTÁN 1952-ben született Budapesten. Bossányi Katalin-díjas újságíró, a HVG rovatvezetője. Legutóbbi könyve: *Hét szűk esztendő – A válságtól az önkénygazdaságig* (2014).

FÁY MIKLÓS 1964-ben született Budapesten. Szabadfoglalkozású kritikus, újságíró.

FLECK ZOLTÁN 1965-ben született Budapesten. Szabad Sajtó díjas jogász, szociológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A jogászképzés szintleíró jellemzői* (2017).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

G. ISTVÁN LÁSZLÓ 1972-ben született Budapesten. Költő, műfordító, tanár. Legutóbbi könyve: *Földabrosz* (2018).

GYÖRGY PÉTER 1954-ben született Budapesten. Esztéta, médiakutató, egyetemi tanár. Legutóbbi kötete: *Faustus Afrikában. Szerződés a valósággal* (2018).

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MÚOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

KISS JUDIT ÁGNES 1973-ban született Budapesten. Költő, író, középiskolai tanár. Legutóbbi könyve: *A halál milongát táncol* (2017).

KOMPOLTHY ZSIGMOND 1954-ben született Budapesten. Íróként a *Mozgó Világ* 1989 februári számában debütált a *Kíséret-csárdás* című hígmagyar népszínművével. Bán Zoltán András és Csont András néven is publikált. Legutóbbi könyve: *Pannon pestis* (2019).

KÓRISZ IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Romok ormán* (2014).

MARKÓ BÉLA 1951-ben született Kézdivásárhelyen. József Attila-díjas költő, író, politikus. Az RMDSZ volt elnöke. Legutóbbi könyve: *Egy mondat a szabadságról* (2020).

MÉLYI JÓZSEF 1967-ben született Budapesten. Művészettörténész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem oktatója.

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

RAB LÁSZLÓ 1957-ben született Pélyen. A Népszabadság volt főmunkatársa, lapunk olvasószerkesztője. Legutóbbi könyve: *Pokoljárás – Út az újjászületésig* (2017).

RÁDAI ESZTER 1946-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró.

RADNÓTI SÁNDOR 1946-ban született Budapesten. Esztéta, kritikus, filozófus, irodalomtörténész. Professor emeritus az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézetének Esztétika Tanszékén. Legutóbbi könyve: *A süketnéma Isten és más bírálatok* (2018).

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa.

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Temetetlen múltunk* (2019).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Gaál József munkái

KÉZRE

MOL + HYGI
Fluid
Disinfectant liquid

- + Antibacterial
- + Antiviral
- + Antifungal
- + With glycerin

MOL + HYGI
Fluid
Fertőtlenítő folyadék

- + Antibakteriális
- + Vírusölő hatású
- + Gombaölő hatású
- + Glicerinnel

200 ml e

MOL + EGYMÁSÉRT

MOST A TÖRÖDÉS HAJT
MÁR ELÉRHETŐ A MOL HYGI KÉZFERTŐTLENÍTŐ,
HOGY EGYÜTT GONDOSKODHASSUNK A BIZTONSÁGRÓL

2020. április 20-tól a termékkészlet erejéig. #torodeshajt #egymasert

- Markó Béla 3 Gyakorlat, Kezdek kilátni *Versek*
Fleck Zoltán 5 Liberális és politizáló egyetemet! *Esszé*
Rádai Eszter 10 Most fel kell kötni a gatyát
Beszélgetés Hajdu Szabolccsal
Majtényi László 21 Színház- és Filmművészeti Egyetem
– az ellenállás joga *Tanulmány*
Kompolthy Zsigmond 28 Előrefutás a halálhoz *Magánybeszéd*
Kiss Judit Ágnes 36 A vén fegyverkovácsné hazafelé tart
a terápiás ülésről *Vers*
G. István László 38 A rózsza, A szitakötő *Versek*
Gárdonyi László 40 A régiségről valló régiesség *Gaál József munkáiról*
Rab László 42 A gödi tűzfészek *Szociográfia*
Radnóti Sándor 51 A táj és a történelem *Könyvrészlet*
Farkas Zoltán 65 Marjai József, a rettegett ügyintéző *Könyvrészlet*
- Hónapló**
Dalos György 80 Szeptemberek
Végel László 83 A rossz közérzet lázadása
Hargitai Miklós 86 Számvetés
Parászka Boróka 89 Fékezett habzású katarzis
- Reflex**
György Péter 93 Emlékezés nosztalgia nélkül / Csoportkép halottakkal
Révész Sándor 97 Néphatalom, ami nincs
- ról, -ről**
Kőríz Imre 105 A felrobbant csend
Almási Miklós 110 Csepegtetett osztálytársadalom
Pető Iván 114 „A jó a gonosznak kedvezett”
Csepeli György 118 Az igazság melankóliája
Csengery Kristóf 122 Művek árnyékban
Fáy Miklós 125 Farkától bűzlik
Vadas József 127 Homoffisz a homlokzaton
Mélyi József 131 Térszelídülés és művészettörténet
László Ferenc 134 Eszi, nem eszi – A Konyhafőnök

Megjelent a

LENTUS Kft.

Felcsuti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Kornai András
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2020/október

negyvenhatodik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Erdély Gábor (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórak: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Markó Béla

Gyakorlat

Könyvet nem égetünk. A könyvégetés az emberiség szégyene. Akárhányszor sor került ilyesmire, következtek utána az emberek is. Mindenféle másfélék. Könyvekből nem rakunk máglyát. A könyvet nem dobjuk szemétre. Nem is szaggatjuk össze. De a Mein Kampfot sem? A gyűlölet tankönyveit? Azokat sem? Egészen pontosan hol van a határ? Mert abban egyetértünk, hogy kitépni egy lapot a Háború és békéből olyan, mint Lev Tolsztoj szívét kiszakítani. Ady Endre verseivel ablakot tisztítani gyalázat, örökre elzárja előlünk a kilátást. Csakhogy mi van a réges-régi dilemmával, hogy éppen fázunk? Nagyon fázunk. Esetleg mégis lehetne? Az uszítókkal? A gyarlókkal? A fércművekkel? Tüzet rakni, hogy életet mentünk. És ha még mindig nagyon hideg van? A többivel is? A Biblia is életet menthet. Nem lehet így sem? Akkor sem? Ha belehalunk is egy rettenetes télbe? De hogyha nem mi, hanem a gyermekeink? Értük igen? Minden könyvemet? Amit eddig írtam, azt is? Igen? Igen. Kint van a törvény. Bent van az újjászületés. Ne hárítsd másra a döntést! Ez a vers itt csak gyakorlat. Mint békeidőben a légiriadó. De ha eljön a pillanat, helyetted mégsem válaszolhat. Mert nem arra való.

Kezdek kilátni

Gyérebb szövésű minden. Most már egyre jobban átlátok rajta itt is, ott is. Régen teljesen tömör volt a nappal. Egyenletesen sugárzó sárga tömbök. Mint ahogy az éjszaka feketéjén sem parányi túsúrások voltak a csillagok. Hanem csak díszek. Azóta megtudtam, mi van mögöttük. Belül voltam még anyám szeretetén akkor is, amikor egyedül jártam-keltem. Ő most hol van? Kiléptem saját mondataimból, és hirtelen csend lett, mert nem léptem be egy másik beszédbe. Hiszen úgy kezdődött, hogy körülvett az életem. Semmi rés nem volt rajta, és nem csak a múltunk, éppúgy bennünk volt a jövőnk is, mint függőleges testekben a súlypont. Aztán átütött a fény. A sötétség. A másik. A víz. A homok. Egy tűzforró délután. Egy jéghideg reggel. Kezdek kilátni az életemből. Vásik, szakad, átereszt. De már nem félek, hogy ami kint van, nem én leszek. Most is nap mint nap visszanézek magamra. És akit nézek, mit sem tud erről. Nem lesz különbség.

Liberális és politizáló egyetemet!

A modern egyetemek súlyos problémákkal küzdenek, sikerük attól függ, hogy képesek-e megőrizni több száz éves harcuk eredményét, szabadságukat.

A tudomány, gazdaság, kultúra radikális változásai, a tömegképzés és a fakultásokra tördelt, hagyományos módszerekkel oktató elit egyetemek közötti feszültség még alapvetően megoldatlan. A problémák és képzési programok szűkössége, a tudás elszigeteltségére való hajlam, a túlspecializáltság és az általános képességek, intellektuális erények háttérbe szorulása régóta az egyetemi képzés klasszikus feladata, a nevelés (Bildung) válságát okozta.

Történelmi tapasztalatok szerint válságos időkben az európai egyetemek is a szabadság elleni támadás célpontjai, de azt a politikai-ideológiai gyarmatosítóknak sohasem sikerül teljesen és végleg felszámolniuk. A gondolat, az oktatás és a tanulás szabadsága összekapcsolódik a humanista, emancipatorikus mozgalmakkal, a jogtudatos polgár küzdelmeivel, a szabad ember nevelésével, a demokrácia morális infrastruktúrájának karbantartásával.

Az egyetem tehát a diktatórikus hatalommal szembeni bástya, feltéve, hogy meg tudja őrizni belső szabadságát (ön-kormányzását), tanterve szilárd szakmai és etikai értékeken alapul, az egyetemi polgárokat etikai intaktság jellemzi, és megmaradnak a közélet nyitott terepének, nem elitista zárványok. Lenne tehát

min dolgozni, hogy e klasszikus feladatoknak megfeleljünk. Most mégis újra azzal kell foglalkozni, hogy a legegyszerűbb környezeti feltételt megőrizzük.

Az egyetemek egy pillanatra Kelet-Európában is a társadalmi, kulturális változások terepei voltak a demokratikus átmenet idején, és ennek, szintén pillanatokra, történeti előképei is léteztek. Ezek a pillanatok azonban nem feledtethetik, hogy milyen terhek nyomasztják az egyetemek szabad polgárait. Szabadságuk abban is áll, hogy felismerik a nyomasztó bajokat, és igyekeznek tenni ellenük. Például sajátos keleti örökség az informális, politikai természetű személyes kapcsolatok rendszerszerűsége.¹ Hiányállapotokban, pénzügyi és jogi stabilitás szűkében a kijárási, lobbizási, a jó felső kapcsolatok ereje megnövekszik. A hivatalos utak nem hatékonyak, az az egyetemi vezető érhet el eredményeket, aki megfelelő politikai kapcsolatokkal rendelkezik, közben neki is megérheti közel lenni a lehetőségek forrásaihoz, karriernek épülhetnek ezen az alapon (ebben sokszor remek partner a vezetés részét képező hallgatói önkormányzat is).

A posztkommunista kultúra nem vetkőzte le ezt a hagyományos informalitást, az ennek megfelelő habitusok dominánsak maradtak.

¹ Caroline Humphrey: Favors and “normal heroes”. The case of postsocialist higher education, HAU: Journal of Ethnographic Theory 2 (2): 22–41, 2012.

A rendszerváltás utáni időszak tapasztalata, hogy az informális kapcsolatrendszerek logikáját könnyebb kiszajátítani, mint felszámolni. Ez a legegyszerűbb módszer az ehhez szokott intézmények feletti kontroll működtetésére, adott esetben a politikai lojalitás biztosításához csak a személyeket kell lecserélni. Ez a logika működött egy másik, szervezeti kultúráját megőrző intézmény esetében is: a bírósági elnököket a politikai központnak 2010 után sikerült lecserélnie a politikai és szervezeti lojalitás érdekében a kényszernyugdíjazás botrányos, ámde hatékony eszközével. A két évtizednyi hezitálás, vonakodás, pozícióőrzés és kétséges hatású reformok után a rendszerváltás utáni időszak harmadik évtizede a politikai logika újraaktivizálásával telt. Ez azért mehetett ilyen könnyen, mert az informális utak és szokványok nem számolódtak fel, az új centralizálás pillanatok alatt energiával töltötte fel ezeket. Nincs is maradandóbb a tekintélyelvű viszonyoknál, különösen olyan hierarchikus szerveződésű kultúrákban, mint a jog, egészségügy, tudomány és felsőoktatás.

Ilyen körülmények között természetes, hogy újra és újra el kell mondani, hogy mi az autonómia, és miért van rá szükség. A modern egyetemek előtt álló kihívások megfogalmazását is lehetetlenné teszi, hogy a legelemibb feltétellel, a szabadsággal kell foglalkoznunk. Ez a regresszió a legsúlyosabb ára az autonómiák elleni támadásnak. Fogalmaink aszinkronitása megkerülhetetlen: az autonómia jelentésárnyalatai különböznek a művészetben, politikában, jogban, tudományban és az egyetemen, ahogy a fejlődés is mást jelent

ezekben a szférákban. Van azonban egy sajátos általános összefüggés, a szabadságok általános kultúrája. Ennek megragadásához vizsgáljuk meg, milyen környezetben kellene a magyar egyetemek autonómiáját megvédeni. Az alaptörvény elvileg deklarálja a tanszabadságot, ahogy más szabadságainkat is. Az alkotmányos deklarációk azonban önmagukban gyengék, jogállami környezet nélkül pedig használhatatlanok. Jelenleg az alaptörvény normatív ereje rendkívül kétséges, nincs a jogrendszeren belüli eszköz a jogsultságok érvényesítésére, a közjogi intézményrendszer ismét egypárti, monolit jellegű. Egy-egy bírósági döntés ugyan ennek ideig-óráig keresztbe tehet, de ezek aligha képesek visszaállítani a rendszerszintű, törvényekkel megvont autonómiákat.² Kérdezhetné bárki, ahogy sokszor meg is kérdezik, hogy miért nem elégséges, hogy az alapítvány jogi formája elvi lehetőség az autonómia megőrzésére. Ez naiv kérdés, cinikus, ha döntéshozók teszik fel. Az eddig az egyetemi vezetést átvevő alapítványi kuratóriumok egyike sem autonóm, nincs bennük egyetlen autonóm személy sem. Ez ugyan erős állításnak tűnik, de csak akkor, ha valaki nem ismeri a jelenleg regnáló rezsím logikáját és a kelet-európai diktatúrák hagyományait. Mit csinált eddig ez a rendszer a kultúrával, a kulturális intézményekkel? Milyen szándékok vezették az átalakításokat? Mi történt a múzeumokkal, a könyvtárakkal, a CEU-

² Az SZFE átalakításával kapcsolatos jogi elemzéshez: <http://ekint.org/autonomiavedelem/2020-09-14/szinhas-es-filmmuveszeti-egyetem-jogok-es-eselyek-elemzes>

val, a Nemzeti Színházzal? Minden politikai akarat a szabadságok szükségítésére, kisajátításra, elfoglalásra, alárendelésre épült. Egy olyan környezetben, ahol sem a jogi, sem a gazdasági, sem a kulturális intézményekben nem kifizetődő vagy nem lehetséges az autonómia megőrzése, hogyan hiheti bárki, hogy egy nemzetstratégiai cég első (vagy akárhánnyadik) embere vagy egy miniszter egy egyetem élére helyezett alapítvány kuratóriumában a legkisebb autonómiával is rendelkezik? Olyan környezetben, amelyben az autonómia elismerése általános működési elv, ahol van esélye annak, hogy a kuratóriumokba autonóm szervezetek szabad döntéshozói kerülnek, elvileg elképzelhető egyetembarát magánosítás. Jelenleg Magyarországon csak politikabarát szabadságmegvonás következhet belőle. Az a paradox helyzet állt elő, hogy a hagyományos állami egyetemi struktúra autoriter környezetben még mindig több lehetőséget ad a maradék szabadságok megvédésére, mint a Potemkin-kuratóriumok, ahova politikai küldetéssel helyeznek potentátokat, tisztán lojalitási alapon, az informális politikai hálózat kipróbált kádereit. Akik egyéb pozícióikat is a politikai központnak köszönhetik. Ez a rezsím soha senkit nem nevezett ki tisztán szakmai alapon, az militáns lényegével lenne összeegyeztethetetlen.

További kedvezőtlen környezeti elem a szakmai autonómia hiánya. Ha alig látszik a diplomás szakmák professzionális igénye a szabadságra, ha képtelenek saját szakmai autonómiájuk megvédésére, akkor képzési rendszerük szabad prédaként áll a politikai gyarmatosítás előtt.

Van orvosi, egészségügyi, újságírói, jogászai, pedagógusi stb. szolidaritás és szakmai konszenzus arról, hogy nem adjuk fel a szakma szabályait a politikai szolgálat fejében? Úgy értem, van ebben domináns professzionális megegyezés, rutin és ennek megfelelő cselekvés? Biztosak lehetünk benne, hogy a többségi szakmai álláspont az autonómiát támogatná? Ha így lenne, nehéz lenne fenntartani olyan hivatalos szervezetek jelenlegi tevékenységét, mint például a MABIE, a Magyar Jogászegylet vagy a HÖÖK.

Emlékszik még valaki az „ész nyilvános használatára” és az ebből következő intellektuális tisztességre egy rendies viszonyrendszer erős hagyománya közepette?

Mindezekből az is következik, hogy a tudás általános leértékelését szenvedjük, a kultúra harci terep, ahol a győzteseket jutalmazták, győztesé azonban csak a kultúrától idegen szempontok segítségével lehetsz. Ne csodálkozzunk tehát, ha még magas tudós intézményekben is a győztesek mögé sorakoznak fel, ha a többség azt gondolja, jobb a konform viselkedési minta, kerüljük el a bajokat, húzzuk meg magunkat. Persze a kollaboráció és a passzivitás jelentősen eltérő magatartásformák. Az utóbbit azért tévedés passzív rezisztenciának tekintetni. Mindkét logika azzal a feltételezéssel legitimálja magát, hogy talán így nem mindannyiunkat kaszabolnak le. A kollaboráció és a visszahúzóds azonban soha nem védte meg a szabadságokat. De az ellenállás szolidaritást és integrációt igényelne, amely készségekből több ok miatt is híján vagyunk.

A hatékonyság növelésének ígéretével kampányoló autonómiafel-

számoló intézkedések így könnyedén haladnak előre. A hasznosságot, hatékonyságot egyszerűen lehet a szabadságok és demokrácia „akadékoskodó” mintáival szembeállítani. Hiába minden tudásunk arról, hogy jogállami intézményekben, oktatásban, tudományban az autonómia hiánya felszámolja az egyéni motivációkat, kreativitást, együttműködést, sőt a normakövetést is.

Demokrácia és oktatás viszonyáról évtizedek óta beszélnek, és többnyire az ellenkezőjét teszik, mintha nem lenne alternatívája az alattvaló újratermelésének. Egyre mélyül a szakadék a nyitott társadalomban eligazodni vágyó tanuló évfolyamok és a megmerevedett, sarokba szorult, gyáva oktatási rendszer között.

Az autonómia történetileg változó jelenség, érvényesülési esélyeit nagyrészt meghatározzák a történelmi hagyományok. Az önkormányzás, a szabadság az állammal és más autoritásokkal szemben még sincs elveszve, ha felismerjük a veszélyeket, ha ragaszkodunk függetlenségünkhöz, ha közösen képesek vagyunk ellenállni a nyomasztó politikai, gazdasági fölénynek, ha nem félünk kiállni jogainkért. Ezen a ponton újra az oktatásnál vagyunk: mindez ugyanis olyan készségeket, tudásokat, szemléletet, attitűdöt és felelősségtudatot igényel, amelyeket a nevelés, oktatás során lehet fejleszteni.

Ehhez olyan egyetemre van szükség, amely politizál, a következő értelemben: az oktatók és az intézmény olyan általános értékek mellett kötelezik el magukat, amelyek a szakmai elemek mellett alkalmassá teszik az oktatási folyamatot a nyitott, toleráns, empatikus értelmiségi erények kialakítására, megerősíté-

sére.³ Az ilyen oktatás kozmopolita és liberális, vagyis nyitott a másikkra, az ismeretlenre, toleráns az idegennel, együtttéz a szenvedővel, és felismeri saját parokializmusát és etnocentrizmusát. Sőt aktívan fellép az ezzel szemben álló jelenségek ellen, szakmai tudását és képességeit ilyen humanista értékek szolgálatába állítja, ha szükséges. A liberális, politizáló oktatók a globális felelősséget is igyekeznek kialakítani, ami nem pusztán a biológiai, hanem a társadalmi, kulturális környezettel kapcsolatos felelősséget is magában foglalja, például az emberi méltóságot, egyenlőséget és szabadságot. A törzsi határok átlépésének igénye, a humanista imagináció csak a szabadság közegében alakulhat ki, a korszerű oktatás ennyiben szükségszerűen liberális. Az ideológiai korlátoltság, a nemzetállami korlátoltság, a fehér európai korlátoltság legyőzése kilépést jelent a meleg, megszokott familiaritásból, kényelmetlen és erőfeszítést igényel. A jó egyetem utazás egy ismeretlen világba.

Mintha egy távoli képzetről, illúzióról szólnának ezek a mondatok. Mindennapi tapasztalatunk elkeserítő, de vannak jelek, amelyek szerint a hallgatók egy része más világban él, mint a roskadozó intézmények urai. Ebből adnak példát a Színház- és Filmművészeti Egyetem fiataljai. Azokban az államokban, például a NER-Magyarországon, ahol a gazdaság, tudomány és kultúra a hatalmi monopolizálás, korrupt pénzszivaty-

³ Martha Nussbaum: Patriotism and Cosmopolitanism, Boston Review, October, 1994. <http://bostonreview.net/martha-nussbaum-patriotism-and-cosmopolitanism>

tyúzás és a vak lojalitásteremtés eszköze, az egyetem problémája primitivizálódik: ahhoz, hogy egyáltalán észlelje a modern felsőoktatást általában jellemző strukturális problémákat, vissza kell szereznie szabadságát.

Az egyetem, mint demokratikus hely, a lehetőségek, a jövő helye is. Ehhez vállalnia kell eredeti feladatát egy állandóan változó környezetben. A jobb jövő lehetséges műhelye, értékkelkötelezettség, a szellem és nem a technikai racionalizálás üzeme. Csak ekkor képes a szakmai tudások, készségek kialakítására, mert ezek a tudások semmit nem érnek, sőt halálosan veszedelmesek professzionális identitás, etika és az

autonómiák melletti elköteleződés nélkül. A társadalmi integrációhoz, amely oly vészesen gyenge, ezeken a szakmai integrációkon át vezet az út. Hogy gyerekeinket szabadságszerető pedagógusok képezzék, hogy ügyeinket a jogállamnak elkötelezett jogászok intézzék, hogy betegségeinket humanista, az emberi méltóságot tisztelő orvosok kezeljék, hogy a világról az igazságra felesküdtött újságírók tudósítsanak, hogy szórakozásunkat és épülésünket szabad, független művészek szolgálják.

Mindez most nem természetes, mindezekért meg kell küzdeni, kockázatot kell vállalni, segíteni kell azokat a diákokat, akik már felismerték: felelőségük van.

páratlan oldal

9

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Most fel kell kötni a gatyát

Hajdu Szabolccsal beszélget Rádai Eszter

Mindenekelőtt tisztázzuk a pozícióját: a Színház- és Filmművészeti Egyetem távozó, felálló tanárai közé tartozik, vagy azok közé, akik maradnak?

Nekem ahhoz, hogy távozzam, nem kellett fölállnom. Most járt le a szerződéselem.

Mert most végez az osztálya?

Nem, én ahhoz a tanársapathoz csatlakoztam fél évre, amely Gothár Péter menesztése után az általa és Schwechtje Mihály által indított mesterszakos osztályt viszi – vinné – tovább. Engem most majd – Misi koncepciója szerint – Pálfi Gyuri vált – váltana –, őt pedig Miklauzic Ben-ce. Sok minden keresztbe tett egyébként ennek már eddig is, elsősorban a Covid-járvány, bár azt is megpróbáltuk lehetőségként felfogni, és a karanténban is filmeket készíteni...

Tehát maga januárban átvette az osztályt, és februárban jött a Covid.

Gyakorlatilag ez történt.

Gondolom, már a kiinduló helyzet sem volt könnyű, a Gothár-osztályt átvenni. Mennyire viselte meg a hallgatókat – több szempontból is – ez a váltás? Kik ők, ismerhetjük-e már valahonnan ezeket a fiatal filmeseket?

Az *Aranyélet*ből¹ mondjuk Olasz Renátót, de szerintem mindegyikük

hallatni fog magáról előbb-utóbb, mert nagyon tehetséges társaság. Hát bizony, elég apatikus hangulatban voltak, aztán épphogy elkezdtünk dolgozni, jött a következő csapás, a karantén, majd betetőzte az egészet ez a modellváltásnak nevezett einstand... Ilyen osztálya az egyetemnek szerintem még nem is volt, talán csak '56-ban... Persze, tanultak is sok mindent közben, és nyilván ebből a helyzetből is, mert mondom, az oktatás nem állt le, folytattuk, ahogy tudtuk.

Nyilván online módon. De mit jelentett ez?

Különböző feladatokat adtunk a diákoknak, ezekhez forgatókönyveket, jeleneteket írtak, azután előkészítették, majd leforgatták a filmeket. Ezeket mi megnézzük, és beszélgetünk róluk. De el lehet képzelni, milyen nehéz olyan körülmények között filmet forgatni, hogy valaki egyedül van a szobájában, és interneten kell a színészeket instruálnia...

Akik közben – feltételezem – szintén mind egyedül vannak a saját szobájukban.

Persze, senki nem találkozhatott senkivel. És utána mindezt összevágni. Óriási feladat volt ez nekik, meg persze tanulásig is.

Abból, ami mindeközben az egyetemen, az egyetemmel történt, mit érzékelt? Mennyire látta, látja át

¹ Magyar televíziós sorozat, a finn *Helppo elämä* remake-je, az HBO Magyarországnak harmadik szerializált remake-sorozata.

újonnan érkezettként, afféle beugró tanárként a történeéseket, ezt az egész folyamatot?

Én csak azt a kicsi szeletét látom át, tulajdonképpen abból valamit, ami a filmes részen történik.

Ehhez képest eléggé belevetette magát az eseményekbe: a – szerintem – legjobb beszédet mondta az egyetemfoglalás előtti órákban, és azóta is részt vesz a demonstrációkon, együtt van a fiatalokkal, nyilvános órát tart nekik a Vas utcában... Arra az augusztus 31-i beszédre felkérték, vagy maga jelentkezett?

Ez úgy történt, hogy már az első tüntetésen is ott voltam, és nagyon bántott, hogy kevesen vagyunk. Úgy éreztem, nem szabad hagyni, hogy mint már annyiszor az elmúlt tíz évben, most az SZFE-t és vele az egyetemi autonómiát is eltíporják, ezt a közösséget is szétverjék, az intézményt hatalmi szóval kisajátítsák, teljesen a saját kontrolljuk alá vonják. Ráadásul az SZFE esetében – tanárként és filmrendezőként – személyemben is mélyen érintve vagyok, hiszen itt nemcsak úgy általában egy intézményről van szó, hanem ezeknek a fiatal embereknek – mert az élet sokkal hosszabb, mint az egyetem – a jövőjéről, a sorsáról, az életéről. Vagyis a szakmánk, egyben a magyar kultúra jövőjéről is.

És akkor meghirdették a következő tüntetést, de annak már a címe is – *Második figyelmeztetés: ZsákUtcaBál* – olyan volt szerintem, mint valami fegyverletétel. Meg az is, ahogyan invitálták a leendő résztvevőket: „Gyere, ünnepeld velünk az elmúlt 155 évet!” Ezért is mondtam először nemet – meg persze azért is, mert gátlásos vagyok –

Szurdi Panninak, a tüntetés egyik szervezőjének, amikor felkért, hogy legyek a demonstráció egyik szóno-ka. De mivel személy szerint én ebbe az egészbe nem akarok belenyugodni, pár órával később mégis elvállaltam, hogy beszéljek, gondoltam, felhasználom ezt az alkalmat is arra, hogy a diákságot, amely kezdetben – egyébként érthető módon – nagyon bizonytalan volt a saját lehetőségeit illetően, megerősítsem abban a hitében, hogy ennek a történetnek ők a legfontosabb szereplői, és a sorsuk, és velük együtt az egyetem sorsa is, most még az ő kezükben van, elsősorban rajtuk múlik. De ehhez meg kell hozniuk bizonyos döntéseket, meg kell tenniük bizonyos lépéseket.

A beszédében erről azt mondta: egy jobb világban minimális az esélye a diákok megkísértésének és megtörtetésének, ez azonban most nem az a hely, ezért arra biztatlak benneteket, hogy ne adjátok át az egyetemet a hatalomnak. Akkor ezzel már az egyetemfoglalásra utalt?

Nem kimondottan, én ebben akkor még bizonytalan voltam. Mert bár az egyetem egykori diákjaként arra biztattam a diákságot, hogy ne adja át az egyetemet, filmrendezőként pedig arra hívtam fel a filmes- és a színházi szakmát, a kollégákat, hogy ha a diákok elszánják erre magukat, akkor álljanak egységesen mögöttük, álljanak ki mellettük, és ne hagyják, hogy ez az erőszakos hatalomátvétel megtörténjen, a beszédemet úgy fejeztem be, hogy nem tudom, hogy mi a megoldás, és nem tudom, hogyan kell ezt csinálni. A diákok egyébként akkor már maguk is számba vették, mint a lehetőségek egyikét, az egyetemfoglalást, de bizonytalanok vol-

tak ők is, nem volt köztük teljes az egyetértés ebben, és nem azért, mert nem értett volna egyet ezzel a többség, hanem mert ez egy nagyon erős gesztus.

Olyan erős, hogy a kívülállókat, a velük szolidárisakat is meglepte, amikor bejelentették.

Aztán már nem igazán tudtam az eseményeket követni, mert jött egy vihar, és mindenki beszorult az egyetem épületébe, a tüntetés nem is tudott rendesen véget érni, néhány beszédet már nem is tudtak elmondani... És aztán éjfélkor bejelentették, hogy elfoglalják az egyetemet, és akkor az a kétszázötven fiatalember, aki bent volt a teremben, egységesen, hangosan azt kiáltotta, hogy „igen, elfoglaljuk”.

12

Közfelkiáltás?

Igen, közfelkiáltás.

Amikor azt mondta, hogy kéri a filmes- és a színházi szakmát, hogy álljon egységesen a diákok mögé, és ne hagyja, hogy megtörténjen, amit a hatalom eldöntött, akkor számított az azóta bekövetkezett hihetetlen mértékű szolidaritásra? Az erkélyen „ört állók” között a magyar színház- és filmművészet legnagyobbjaira? A diákok mellett kiálló szingizgatókra? Az egykor az SZFE-n végzett különböző osztályok felsorakozására? Egy csomó határon túli művészeti intézmény és az onnan elszármazott művészek együttérzésére és támogatására? Gondolta, hogy Mundruczó Kornél és Horváth Lili a velencei filmfesztiválon fog tüntetni freeSZFE-s pólóban, és a világ nagy kulturális ikonjai és sztárjai, Cate Blanchett-től Peter Brookig és

Helen Mirrentől Salman Rushdiig freeSZFE-s szelfiket tesznek közzé a világhálón? És a világ különböző nagy tekintélyű művészeti intézményei, intézetei, egyetemei, színházai, társulatai mind szolidaritásukról biztosítják az egyetemfoglaló diákokat és az intézményt?

Folyamatosan árad a szolidaritás a Színház- és Filmművészeti Egyetem felé nemcsak mindenféle kulturális szervezettől és a társadalom minden szegmenséből, hanem – ahogy mondja – nemzetközileg is óriási nevek csatlakoznak ehhez a szolidaritási mozgalomhoz. A szlovákok kezdték el, személyesen ők jelentkeztek szövegek lefordítására, hogy szeretnék terjesztetni a szlovák és a cseh színházakban, még az első nap, a tüntetés után, és utána ennek eléggé elterjedt a híre... Aztán Mundruczó Kornélék és Horváth Liliék jelentek meg a velencei gálán freeSZFE-s pólóban, amire nyilván mindenki rákérdezett, ők pedig elmondták, mi a helyzet, és ez aztán szétfutott a világban.

A Financial Times budapesti tudósítója is naponta számol be a fejleményekről.

Ráadásul az ilyen módon szolidaritási nyilatkozatot tevők pontosan értik is, miről van itt szó: amiről mindig is szó volt a történelem során, amikor a diákok, a fiatalok kiálltak a saját jogaik védelmében. Hogy itt nem valamiféle új és hatékonyabb modell ellen küzdenek, hanem a saját jogaikért és az egyik legrégebbi európai demokratikus intézményért, az egyetemi autonómiáért. Hogy ebben az esetben az amúgy rokonszenves alapítványi forma csak álca, ami eltakarja a lényegét. Álcája annak

az aktusnak, amely során az államtól valóban függetlenné válik az egyetem, de nem azoktól, akik most éppen kormányon vannak. Nekik lesz az állami fennhatóság és fenntartás alól „kiprivatizálva” az intézmény, és velük persze az ingatlanok is – amelyekről eddig még nem is esett szó. Ami azt jelenti, hogy ha 2022-ben netalántán kormányváltás lenne, a Színház- és Filmművészeti Egyetemhez akkor már semmi köze nem lesz az államnak, az már akkor is annak a Fidesz-közeli szűk hatalmi csoportnak a kontrollja alatt marad, amelynek ezzel az úgynevezett modellváltással most a kormány átjátszani igyekszik. És – nem mellesleg – akkor már akadálytalanul direkt propagandistaképzőként is működtethető lesz, főleg a filmes és televíziós karok révén, ha a fenntartónak úgy hozza a kedve.

Azok között, akik ma az állami televízió különféle csatornáin vagy a TV2-nél dolgoznak efféle propagandistaként, vannak olyanok, akik valamikor az SZFE-n végeztek?

Persze, a TV2-nél például az én egykori évfolyamtársaim.

Pedig őket nyilván nem propagandistáknak képezték. Ami egyúttal azt is jelenti, hogy nem ezen múlik az egyetemről kikerült művészek, színészek, filmesek, televíziós szakemberek emberi minősége. Tehát egy Ascher Tamás vagy Székely Gábor vagy Babarczy László által vezetett intézményből is kikerülhetnek pártpropagandisták – és ez fordítva is igaz.

De hiszen épp erről szól ez a történet is: hogy az embereket nem lehet bizonyos ideológiák, illetve politikai erők szolgálatára nevelni, dresszí-

rozni. Hogy amit Vidnyánszky Attila állít, hogy itt szerinte el volt nyomva egyfajta gondolatiság vagy színházi stílus vagy értékrend, aminek most már szerintük teret kell adni, az nem igaz, mert azt nem lehet elnyomni. Lehet rá kísérleteket tenni, és ezzel meg lehet keseríteni sok ember életét, esetleg a pályáról is el lehet űzni, le lehet szorítani néhányukat, de értékrendet belsővé tenni, arra ránevelni vagy arról lenevelni senkit nem lehet.

Vidnyánszky Attilát és az eszmétársait ennek a vonalnak az érvényesítésében, ennek az ideológiának a sulykolásában eddig sem akadályozta meg senki, épp ellenkezőleg. Amióta pedig az Orbán-kormány van hatalmon, azóta Vidnyánszky Attila kormányzati hátszéllel csinál olyan színházat magának, amilyet akar, és akkora közönséget szervez magának, amekkorát akar. Nekünk vele ellentétben ellenszélben kell jó színházat és jó filmeket csinálnunk, sőt, lehetetlen körülmények között, személy szerint nekem, a barátaimnak és a tanítványaimnak például az *Ernelláék Farkaséknál*-t vagy most legutóbb a *Békeidőt*. És ezek köré is közönség szerveződik. Mert a művészet fejlődése organikus, és akkor is utat talál magának, ha közben semmilyen hátszél nem támogatja. Nem könnyű persze, de lehet. Ne felejtsük el, hogy a szocializmus idején is készültek nagyszerű filmek és születtek jó előadások, még ha közben lélekbelen bele is rokkantak sokan a kényszerűen megkötött kompromisszumokba, vagy akár bele is pusztultak. Vagy alkoholisták lettek, vagy besúgóok lettek, vagy elhagyták az országot, mert a hatalom vagy a középszer teljesen kiszorította őket,

hiába voltak nagy tehetségek. Halász Péterék elmentek, Szentjóbýék elmentek, Jeles András viszont maradt, és megcsinálta a maga nagyszerű filmjeit. Fodor Tamás is maradt, és az alkotótársaival együtt létrehozta a színházát. Tehát valahogy mégiscsak létrejöttek ezek a színházi előadások, bizonyos filmek, és most is valahogy valamik létrejönnek. De ha egy politika, egy ország vezetése okos, és kulturálisan fel akar kerülni egy világtérképre, akkor be kell látnia, hogy ezt az egészet nem érdemes bolygatni. Neki egyszerűen csak anynyi a dolga, hogy teret adjon, támogasson, és aztán, hogy mit hogyan kell tenni, azt bízza a művészekre.

De honnan veszi, hogy Magyarország jelenlegi vezetése bármiféle világtérképen akarja vizionálni a magyar kultúrát? Maga a beszédben azt mondta, hogy voltaképpen nem Vidnyánszky az ellenség, hanem aki „fenn ül a páholyban, szotyizik, és élvezettel nézi, ahogy mi itt az arénában lejátsszuk egymással a mecszet”. Egyáltalán, mire alapozza, hogy érdekli a „páholyban ülőket” a magyar színház?

Egy okos politikusnak, aki az ország érdekeit tekinti elsődleges szempontnak, nem a sajátját, ez célja kellene hogy legyen.

Szabad általában is a politikáról kérdezni, nemcsak az SZFE-vel kapcsolatban?

Persze.

Mert most nekem Orbán Viktor augusztus 20-án tartott beszéde jut eszembe, amelyben azt mondta, hogy „Európa elvesztette vezető szerepét”, és úgy általában is, „a Nyugat elvesz-

tette a vonzerejét a mi szemükben”. Nem gondolja, hogy ez azt jelenti, hogy nem akar sem kulturálisan, sem máshogy semmilyen világtérképre fölkerülni?

De én ezt hányszor hallottam gyerekkoromban! Mindig ez jött a rádióból, ez jött a tévéből: „a hanyatló Nyugat”. Aztán amikor kimentünk Ausztriába az édesapámmal, és sétáltunk a fényes utcákon, akkor az apám körbemutatott, és azt mondta: „látod, ez a hanyatló Nyugat”. És most megint itt tartunk, már megint a Nyugat hanyatlásáról ábrándoznak az ország vezetői, és ahogy akkor, az emberek most is hagyják ezzel a maszlaggal teletömni a fejüket. Ezért tartunk ott, ahol tartunk. Amikor én 1990-ben, tizennyolc éves koromban átléptem a határt Ausztria felé, akkor nem lehetett nem észrevenni persze a távolságot, de nyilvánvaló volt, hogy ha itt összekapjuk magunkat, akkor ez a hátrány ledolgozható. Akkor úgy ránézésre volt olyan negyven év lemaradásunk, és most ehhez a negyvenhez nyugodtan hozzá lehet számolni az elmúlt harmincat, mert miközben ők továbbszáguldottak, mi csak toporogtunk egy helyben, és ez most már hetven év hátrány. Ha csak az utcákon néz körbe az ember, már az is mi pénz lenne...?! Csak az épületek rendbe hozása, az utcák rendbetétele országosan... De nem is ez a nagy kérdés, hanem az emberek mentális állapota. Ezen a téren nőtt csak igazán nagyra az amúgy is iszonyatosan nagy távolság ettől az annyira lenézett, lesajnált „hanyatló Nyugattól”!

Kicsi reménysugár ebben a nagy sötétségben, hogy a fiatalság, mint látjuk most a Vas utcában is, hála az internetnek, tájékozódik. Nézem az

MTI szánalmas küzdelmét a tényekkel, azt a hatalmas energiát, amit az ország félreinformálásába és tudatlanságban tartásába fektetnek, most például Mundruczóék velenői, az egyetem melletti kiállításával kapcsolatban, amikor a pólójukat a freeSZFE-matricával direkt nem mutatják... De van egy rossz hírem a számukra: a fiatalok nem az MTI „híreiből” és nem is az állami televízióból és rádióból tájékozódnak. Ennyit a friss levegőről, amit Vidnyánszky Attila szerint ők hoznának, de ezek a fiatalok és a tanáraik állítólag nem akarnak beengedni az egyetem falai közé.

Az előbb beszéltünk az SZFE felé áradó hatalmas szolidaritásról, annak a művészek és külföldi intézmények részéről tapasztalható megnyilvánulásairól. De hol vannak a magyar egyetemek és kulturális intézetek? Ma reggel hallottam, hogy Ausztria hat művészeti egyeteme áll ki az SZFE mellett, de a MOME nem. A Zeneakadémia nem. Az ELTE nem. A Pécsi Tudományegyetem nem. A Magyar Tudományos Akadémia nem. A Színháztörténeti Intézet és Múzeum nem. A színházak testületileg nem. Egyes munkatársaik a maguk nevében igen, az intézményeik nem. Az egyetemek leszedetik a piros-fehér csíkos kordonokat, amiket korábban a hallgatóik kifeszítettek.

Hát igen, ez nehezebb kérdés, ezek esetében a kiállítás nyilvánvalóan veszélyeztetne pozíciókat, beleütközne különféle személyes érdekekbe.

De az SZFE – és benne elsősorban a diákok – így, társintézmények támogatása nélkül meddig tudnak kitartani?

A diákok addig fognak kitartani, ameddig a szakma és a civil társadalom kitart mögöttük.

De kitart-e mögöttük a szakma? Meddig tart ki mögöttük a szakma?

Pillanatnyilag úgy látom, egyre nagyobb számban és egyre nagyobb hittel tart ki mögöttük a szakma. Ilyen szakmai összefogást én eddig még egyetlen esetben, egyetlen intézmény elleni kormányzati támadás esetében sem tapasztaltam.

És a filmesek, a tévések? Láttam a maga egykori osztályát, a Simó-tanítványokat az egyetem erkélyén őrt állni, magát többször több helyen, és mindenekelőtt Enyedi Ildikót. De másokat nem.

A filmesek, az nehéz dió...

De miért?

Mert ők egyének a saját sorsukkal és kompromisszumaikkal, és mindenekelőtt egyéni projektekkel. Azokba ki-ki már nagyon sok időt, pénzt és energiát fektetett, nem is biztos, hogy elsősorban a maga pénzét, stb. stb. És ezt nagyon nehéz kockáztatni, amit meg is lehet érteni.

Akkor maga miért kockáztatja? Igaz, maga már rég szakított ezzel az egész intézményes struktúrával.

Nem vagyunk egyformák, és én nem is akarok senkit emiatt kárhoztatni vagy megítélni. Ugyanakkor azt is látom, hogy most egyre többen foglalnak állást az SZFE autonómiája mellett akkor is, ha emiatt az érdekeik sérülnek, a lehetőségeik esetleg szűkülnek.

Például?

Például a Magyar Játékfilmrendezők Egyesülete is kiadott egy nyilatkozatot, amelyben egyértelműen kiáll az egyetemi autonómia mellett. És ha megnézi az aláírók névsorát, abban szinte minden filmrendező nevét megtalálja, aki él és mozog, Kocsis Ágnestól Reisz Gáboron és Pálfi Györgyön át Török Ferencig és Herendi Gáborig. Nagyon-nagyon sokféle ember, én ilyen komoly összefogást az elmúlt tíz évben nem láttam. Mert megtörtént, ami korábban egyszer sem: ezek a fiatalok az SZFE-n rájöttek, hogy nem kell egyből fejet hajtani a hatalom előtt, lehet azt is mondani neki, hogy „eddig és ne tovább!”. Persze ehhez bátorság kell, mert ez veszélyes dolog, de ezekben a diákokban, úgy látszik, van bátorság, szemmel láthatóan nem félnek kockáztatni. De most már azok az idősebb, befutott művészek sem, akik nyilvánosan, arccal és névvel mögéjük álltak, és akik már nagyon sokan vannak, és nemcsak akik – úgymond –, „ezen az oldalon” állnak. Mert amikor a Nemzeti Színház művészei is megszólalnak, vállalva a nyilvánosság kockázatát, és amikor a kaposvári egyetem diákjai is felállnak, és a Kecskeméti Színház körül is ott van a piros-fehér kordon, akkor tényleg érdemes lenne elgondolkodni azon mindenkinek, hogy ki megy szembe az autópályán a forgalommal.

De meghátrálásra lehet-e ezzel készíteni a hatalmat, el tudják-e érni, hogy megmaradjon az egyetem autonómiája?

Azt nem tudom, de abban biztos vagyok, hogy meg kellett kísérlni. Nem minden kísérlet lesz végül

sikeres, nem mindegyik vezet közvetlen eredményre, nem mindegyik végződik győzelemmel, de ha nem kísérletezünk, akkor biztosan nem fogunk sehova sem eljutni. Vagyis kísérletezni muszáj. Másrészt, ha az ember támadva érzi az alapvető, illetve állampolgári jogait, ami ebben az esetben az egyetemi autonómiát jelenti, tehát amikor a műszerek elkezdik jelezni, hogy vesztélyben van a szabad gondolkodás, általában a szabadság, akkor talpra kell ugrani, és ennek megálljt kell parancsolni. Mert persze, hagyni is lehet, elengedni is lehet, azt mondani, hogy kössünk kompromisszumot valamit valamiért alapon, de akkor az ember vagy paralizálódik, vagy megpróbál a hatalomnak megfelelő módon viselkedni, azt kiszolgálva gondolkodni. És attól kezdve már egy forgatókönyv megírásánál is azt latolgatja, hogy vajon a pénzosztók fognak-e rá pénzt adni, és akkor máris nekik biztosan tetsző vagy elfogadható forgatókönyveket kezd írni, és már rá is lépett az öncenzúra útjára. Én ezért azt gondolom, még mindig jobban járunk, hosszú távon és lelki értelemben biztosan, ha azt mondjuk: ezt mint lehetőséget sem engedjük fölmerülni, nem engedjük a hatalmat magunkhoz ilyen közelségbe. Vagy ha ezen már túl vagyunk, és a hatalom már teret nyert, és már nincs más út – és én az elmúlt években már ilyennek látom a helyzetet –, mert ez egy túlságosan nagy erő, és én nagyjából egyedül vagyok vele szemben, akkor építék magamnak saját szigetemet.

Ahogy maga csinálja? Hogy alkotótársnak hívja az élete szereplőit,

a gyerekeit és a gyerekei anyját, a rokonait, a barátait és a tanítványait, és velük a saját pénzén, a saját eszközeivel, a saját lakásában és más baráti magánlakásokban csinál filmet és színházat?

Körülbelül, mert más lehetőségem nincs, de persze karakter, habitus kérdése is, hogy kinél meddig tart a tolerancia, hol a tűréshatár. Van, aki többet bír, van, aki kevesebbet, én például nagyon keveset. Az én tűréshatárom az ilyen típusú beleszólásokkal és igazságtalanságokkal szemben nagyon alacsony.

Csakhow nagy tehetség nélkül ebből nehéz vagy inkább lehetetlen kihozni valamit, különösen valami komoly értéket, úgy, hogy közben meg is tudja úszni a dolgot az ember, egyben is tudjon maradni. Szóval csak azt akarom mondani, hogy ez a maga útja nem mindenki számára járható.

Hát nem is ajánlom másnak.

Magán kívül nem is jár rajta más.

Most inkább azt ajánlom mindenkinek, hogy csatlakozzon a Színház- és Filmművészeti Egyetem diákjainak az akcióihoz, és támogassa őket, mert az vezethet egy jobb világ felé. Sokkal egyszerűbb rácsatlakozni valamire, mint amit én csináltam az elmúlt években: hogy Don Quijoteként próbáljak túlélni.

Én ezt nem mondanám Don Quijote-i cselekvésnek. Maga nem szélmalomokkal harcol.

Jó, akkor másképp mondom: ez valamilyen ön-Recsk.

Vagyis önként vállalt kényszer-munkatábor?

Olyasmi.

Beszélhetünk úgy általában is a kultúrpolitikáról? Amennyiben lehet azt, ami van, kultúrpolitikának nevezni. Zajlik most ez a „meccs”, ami, reménykedjünk benne, a fiatalok számára és ezáltal mindannyiunk, valamint a magyar kultúra számára jól fog végződni. De hogy áll most ebben az egészben maga szerint a színház és a film ügye?

Hosszú távon nem áll rosszul, hiszen amint már szó volt róla, szerintem a kultúra, mint olyan, organikus folyamat, és ez a „folyam”, akárhogy is próbálnak belenyúlkalni kívülről, ide-oda terelni, áramlik tovább a maga útján. Egy verset így is, úgy is meg fognak írni valakik, ha meg akarják írni, és mint látható, filmet is fog csinálni az, aki komolyan elszánja rá magát. Kevés pénzből, kölcsönzött eszközökkel vagy eszközök nélkül, szokatlan vagy épp lehetetlen forgatási körülmények között, de az a film el fog készülni. Ezt nagyon nehéz, hosszú távon lehetetlen is megakadályozni. Még az iráni Jafar Panahi is meg tudta csinálni a filmjeit egy taxiban vagy házi őrizetben a lakásában, mert komolyan akarta, és volt hozzá bátorsága is. És ez a film el tudott jutni a berlini filmszövételre is, hogy hírt adjon arról a világról, amiben született, és majd a történelem fogja eldönteni, hogy abban az országban, amelyről ilyen híradások születtek, jó vagy rossz volt-e akkoriban a kultúrpolitika. Ilyen szempontból tehát szerintem a kultúra mindig fejlődni fog, és benne mindig fog történni valami fontos.

Ugyanez a helyzet a színházzal is, amelynek én közről csak egy kis szeletét, a függetleneket látom, ezért inkább csak erről beszélnék, Magyarországon ezt a szférát már

a végtelenségig kivérettették, és mégis valahogy összeszerveződnek kis csoportok, és nevetésesen kevés pénzből mégis létrejönnek újabb és újabb előadások.

És nem lehet rájuk jegyet kapni.

És nem lehet rájuk jegyet kapni, részint mert kicsik a terek, ahol előadják őket, részint mert sokkal nagyobb az irántuk megnyilvánuló figyelem, mint a társulatok lehetőségei. Egyszóval rettenetesen meg van nehezítve a színházcsináló társadalom élete – persze van, akinek épphogy meg van könnyítve, amitől ő még nem csinál jobb színházat –, de ahol tehetség van, ahol szakértelem van, ott mégis létrejönnek ezek a kis előadások. Mi például egy olyan szisztémát találtunk ki, hogy semmilyen tekintetben ne függjünk az államtól. Nem kapunk semmilyen működési támogatást, tehát minket kizárólag a közönségünk tart el.

Annyian, ahányan beférnek egy-egy lakásba?

Van, amikor lakásokban játszunk, van, amikor igazi színházi terekben, Budapesten öt játszóhelyünk van, vidéken is néhány, és ebben a hálózatban cirkuláltatjuk az előadásokat, a jegyárakat pedig mindig úgy kalkuláljuk ki, hogy ahol kevesebben férnek el, ott kicsit drágábban adjuk magunkat, ahova többen férnek be, ott olcsóbban. Mindig annyit kérünk, hogy a bevételeinkből kijöjjön a társulatunk, a Látókép Ensemble működése, és a tagoknak meglegyen belőle a szerény megélhetése. Tehát a dolog működik állami fenntartás nélkül is, miközben tudjuk azt is, mennyivel könnyebb lenne a dolgunk, ha kapnánk például működési támogatást.

De filmet tartósan és jelentős számban nem lehet így csinálni. Vagy ha mégis, mint a maga példája mutatja, akkor is csak nagyon kevesen képesek rá, és nem is biztos, hogy érdemes lenne vele másoknak megpróbálkoznuk. A maga filmjein kívül csak egy hasonlóra emlékszem, Bódi Gábor filmjére, az Amerikai anzixra.

A filmnél 2010 után ugyanaz volt a kormány forgatókönyve, mint most az SZFE-nél, és akkor is ugyanaz volt a fő kérdés, mint most: hogy hagyja-e a filmes társadalom elvenni magától a beleszólási jogot, az autonómiát.

És nagyon kevesen voltak, Tarr Béla meg talán maga, akik erre a kérdésre nemet mondtak. Bár ha jól emlékszem, akkor maga még pályázott, nem?

Én csak az akkor már forgó *Déli-báb* című filmünknek a Mozgóképek Alapítvány által 2009-ben odaitélt támogatását akartam megkapni, amit az új, Vajna-érában elvettek. Az ugyanis járt volna, az a film már elő volt készítve, és abba már beleforgott egy csomó saját pénz. Andy Vajna egyébként, amikor a filmalap élére került, tulajdonképpen ugyanúgy beszélt, mint most Vidnyánszky Attila: hogy itt már nincsenek is tehetségek, de az általa fémjelzett új rendszerben, amely majd friss levegőt hoz a filmgyártásba, újra lesznek. Ő azonban okosabb volt, mint ezek a mostaniak, mert felismerte, hogy egy kicsi országban nem tud előrántani a farzsebből egy csomó új tehetséget, és ezért utána is ugyanazok az emberek csináltak filmeket, mint előtte. Akik egyébként a maguk idejében szintén mind az SZFE, illetve a jogelőd főiskola diákjai voltak, onnan jöttek nagyobbárszt.

De ebből akár az a következtetés is levonható, hogy jöhet egy oktrojált új rendszerből is jó, hiszen a filmművészetben, illetve a filmgyártásban is – úgy mond – új aranykor jött belőle. Nagy filmek, óriási sikerek, csillogó díjak, Oscar, Arany Medve stb.

Csak hogy ezeknek a filmeknek a jó része még a Magyar Mozgóképek Közalapítvány által fejlesztett filmtervek alapján jött létre, tehát ez nem a Vajna-féle szisztéma sikere, ahogyan azokhoz a független filmekhez sem volt neki és a rendszerének semmi köze, amilyen például az *Ernellák Farkaséknál* volt, vagy Reisz Gábor filmje, a *Van valami furcsa és megmagyarázhatatlan*. Ezeknek a munkáknak kizárólag az alkotóikhoz volt és van közük, akik rajta vannak egy fejlődési pályán, és akik – nem győzöm elégszer mondani – benne vannak abban a nagy, organikus folyamatban, amit kultúrának nevezünk. A Vajna vezette filmalapnak tehát mindössze annyi az érdeme, hogy lehetőséget adott, pontosabban nem zárt el a lehetőségektől alkotókat akkor sem, ha közben sok későbbi nagy sikernek bizonyult filmet teljes szépséggel fogadott, mondván, „ezzel nem juttok messzire”. És aztán ezekből a tervekből vagy lettek filmek, vagy nem, és amelyek elkészültek, azokról tudunk, de azt már sosem fogjuk megtudni, milyen filmek születettek volna a rengeteg elutasított forgatókönyvből. A nagyközönség nem is hallott róluk, én jó párról tudok, például Pálfi Gyuri történeteiről...

Pálfi György el nem készült Toldi-járól azért sokat lehetett hallani.

Arról igen, de sok másról nem. Aztán meghalt Andy Vajna, és jött

Káel Csaba, de a kuratórium összetételébe a filmszakmának a mai napig nincs joga beleszólni. Nem jölhet bele tagokat, ugyanúgy, ahogy most az SZFE élére rendelt kuratóriumba sem. És nekem ne mondja senki, hogy ez nem számít, és hogy ebből is lehet aranykor, mert az nem ezen múlik! Ilyen alapon a szocializmust is nevezhetnénk aranykornak, hiszen akkor is, a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években is óriási filmek születtek...

És a színház is milyen fantasztikus volt, mondjuk, a nyolcvanas években, mégsem jut eszébe senkinek ezt a Kádár-rendszer érdemének tekinteni, hiszen azok az előadások nem a pártállami kultúrpolitika eredményeként, hanem annak ellenére jöttek létre.

Egyébként most sem várnánk sokkal többet a hatalomtól: csak hogy ne legyen egy egész szakma folyamatosan méltatlan helyzetbe hozva, szorongásra készítve. Hogy ne úgy kelljen filmet csinálni, hogy folyamatosan fél az ember kimondani bizonyos dolgokat. Hogy bizonyos sajtótájékoztatókon mondhassa, amit fontosnak tart, vagy ami bántja, ami foglalkoztatja, hogy ne kelljen rébuszokban fogalmaznia. Hogy szabadon beszélhessen, felnőttként, ne infantilizálva, tehát hogy felnőhessen egy európai szintre. Ez nem több, mint jobb közérzet, átlátható és konszenzusos működés, és nem a hatalomra való folytonos figyelés kényszere, a tőle való függés és rettegés.

Azt mivel magyarázza, hogy a hetvenes évek végétől tartó nagy színházi korszaknak, beleértve Kaposvárt,

Szelnokot, Kecskemétet, kis ideig a Nemzeti Színházat, majd a Katonát, valahogy vége lett a rendszerváltással? Hogy akkor a színház valahogyan érdektelenné vált, már nem nyújtott olyan elementáris élményt? És most, amióta elveszni látszik a szabadság, megint nagyon fontos a színház.

Szerintem ez azért történt így, mert az a generáció, amely a nyolcvanas években volt csúcsformában, hozzászólt ahhoz, hogy nyomni kell a falat. Minden erről szólt, az underground zenei világ, a filmek, a színház, szóval minden, dekódolt üzeneteket küldve a társadalom felé, akár metaforikus, akár direkt formában. Ez volt a művészi tett, a művészek ezt tartották legfontosabb feladatuknak, és amikor ez a fal kilencvenben eltűnt, akkor ez a generáció tulajdonképpen hasra esett, és a kilencvenes években elkezdte keresgélni, most miről is kellene beszélni. Nem arra volt hangolva, nem arra volt trenírozva, hogy ettől kezdve mindent szabad. És az én generációm, a kilencvenes évek utáni első generáció tagjai voltak azok – én például tizennyolc éves voltam '90-ben –, akik nagyon-nagyon más világlátással, mert már egy sokkal szabadabb világban szocializálódtak, 2000 táján előjöttek az új filmjeikkel. Amelyek már nem arról szóltak, hogy nyomjuk vagy áttörni próbáljuk a falat, hanem a saját privát és nem privát problémáinkról. Úgy is mondhatnám, mi a saját életünket raktuk fel a filmvászonra, raktuk ki a közönség elé. Volt persze, aki a társadalmi mozgásokkal inkább foglalkozott, például a *Moszkva tér* című filmjében Tö-

rök Ferenc, de csak úgy és annyira, ahogy és amennyire azok őt is érintették. Vagy ilyen volt az én filmem, a *Fehér tenyér*, és bizonyos szempontból Pálfi Gyuri *Taxidermiája* is. Mundruczó Kornél viszont már egy egész más, európainak nevezhető vonalat követett, a *Johanna* például már egy európai, kísérletező szellemű film volt, ahogyan a következők is. Én ezt úgy szoktam mondani: a magyar film – és persze a színház is, Schilling Árpád Krétaköre erre a legjellegzetesebb példa – a sokféle dackorszak után átlépte a nagykörúság határát. Ami a 2000-es évek végére egyik pillanatról a másikra véget is ért, a felsoroltakhoz hasonló filmek utána már nem készülhettek. Nehezen tudnám elképzelni, hogy a mostani filmintézet pénzt adna például a *Taxidermiára* vagy akár a *Bibliothèque Pascalra*, ilyen filmek ma már Magyarországon állami finanszírozásban nem jöhetnek létre.

Viszont ha létrejöhetnének, akkor maga valószínűleg nem készítette volna el az Ernellák Farkaséknál-t vagy a Békeidőt. Ezek a mostani helyzetének megfelelő filmek.

Igen, ez így van. Valószínűleg akkor egyik sem született volna meg. Viszont mégis azt mondom, hogy most fel kell kötni a gatyát, és bele kell állni az SZFE-ügybe. Ez a hatalom gyenge, szellemileg leamortizált, a történelemből jól ismert, lejárt szavatosságú trükkökön kívül nincsenek új eszközei, nincs varázsfegyvere. El kell tehát most engedni a rövid távú egyéni érdekeket, felül kell emelkedni a személyes ellentéteken, és nyomni kell a falat, amíg le nem omlik.

Színház- és Filmművészeti Egyetem – az ellenállás joga*

Az egyetemi autonómia régen és most

Az egyetemi autonómia követelése és ennek a követelésnek a jogi elismeretése, ellentétben azzal, amit általános tájékozottság alapján gondolnánk róla, valójában nem a felvilágosodás egyik gyümölcse. Már az első európai egyetemek is küzdöttek a szabadságukért, mely küzdelem tétje például a 13. században az volt, hogy a katolikus püspökök akarátával szemben szabadon taníthatják-e Arisztotelészt, illetve a római jogot. Az egyetemi autonómia tehát a „sötét” középkor eszméje és részleges vívmánya. Az egyetemek autonómiáját az állam és az egyház többször fenyegette, de az ellenállás a történelem tanúsága szerint eredményes volt; az autoriter rendszerekben is, legalább fontos részeiben megőrződött. Hiába, hogy történelmi korokat hagytunk magunk mögött, és mint percek repültek el az évszázadok, a helyzet, nálunk legalábbis, nem sokat változott. Párizsban az ezerkétszázas években a tanítás szabadságát a bigottság, most nálunk a szenteskedő hatalom- és pénzhétség fenyegeti.

1988-ban Bolognában fogadták el a Magna Charta Universitatum szövegét, amely az európai egyetemek sok évszázados fejlődésének „a

legősibb európai egyetem kilencedik centenáriuma alkalmából” adta meg mai foglalatát. Ennek három fontos részlete:

„A földrajzi helyzetből és a történelmi hagyományokból fakadóan különbözőképpen megszervezett társadalmakon belül az egyetem autonóm intézmény, amely a tudományos kutatásban és az oktatásban hozza létre, értékeli és adja át a kultúra értékeit. Hogy kielégíthesse a kor szükségleteit, kutatási és oktatási tevékenységének minden politikai és gazdasági hatalommal szemben erkölcsi és szellemi vonatkozásban függetlennek kell lennie.”

„A kutatás, az oktatás, a képzés szabadsága az egyetemek életének alapelve; az államhatalomnak és az egyetemeknek saját illetékességükön belül biztosítaniuk kell ennek az alapvető követelménynek a tiszteletben tartását. A türelmetlenséget elutasító, a párbeszédre mindig kész egyetem a tanárok és diákok együttműködésének kivételezett helye. A tanároké, akik képesek ismereteik átadására, és rendelkeznek mindazon eszközökkel, amelyek tudásuk kutatással és innovációval való továbbfejlesztéséhez szükségesek; a diákoké, akik feljogosítottak, alkalmasak és készek ismereteik gyarapítására.”

„Minden egyetemnek biztosítania kell a sajátos körülmények tiszteletben tartásával a hallgatók szabadságát és azokat a feltételeket, amelyek

* A szöveg az Eötvös Károly Intézet műhelyében készült. Köszönöm kollégáim megjegyzéseit és kiegészítéseit. (M. L.)

között az általuk célul kitűzött tanulmányok folytathatók, a kulturális értékek elsajátíthatók...”

Az Európai Unió Alapjogi Chartájának 13. cikke szerint „[a] művészeteknek és kutatásoknak mindenféle megszorítástól menteseknek kell lenniük. Tiszteletben kell tartani a tudomány szabadságát.”

Az Alaptörvény X. cikke szerint „(1) Magyarország biztosítja a tudományos kutatás és művészeti alkotás szabadságát, továbbá – a lehető legmagasabb szintű tudás megszerzése érdekében – a tanulás, valamint törvényben meghatározott keretek között a tanítás szabadságát” [...] (3) [...] A felsőoktatási intézmények a kutatás és a tanítás tartalmát, módszereit illetően önállóak.”

A törvényi szabályozás

22 Ahogy a világban mindenütt, a felsőoktatási intézmény irányító és vezető testülete nálunk is a szenátus, amelyet az egyetem közössége választ meg. A szenátus elbírálja a rektori pályázatokat és megválasztja a rektorjelöltet. A szenátusnak a rektor személyére tett javaslata – az autonómia elvéből következően – a jogszabálysértés esetét leszámítva köti a kinevezőt (állami egyetem esetében a miniszter javaslatára a köztársasági elnököt). Ezt az alkotmányos szokást a NER többször figyelmen kívül hagyta.

A szenátus elnöke a rektor, ugyanakkor a kölcsönös függőség jegyében a szenátus jogosult értékelni a rektor vezetői tevékenységét. Ahogyan azt a hatályos felsőoktatási törvény is elismeri, a szenátust és nem a fenntartót illetik meg a felsőoktatási intézmény Alaptörvényben rögzített jogosultságai. [Lásd az 2011. évi

CCIV. Törvény 12. § (2) bekezdését]. A szenátus határozza meg többek között a felsőoktatási intézmény képzési és kutatási feladatait, ellenőrzi azok végrehajtását, és ez a szerv fogadja el az intézményfejlesztési tervet, illetve annak részeként a kutatási-fejlesztési innovációs stratégiát, az egyetem képzési programját, szervezeti és működési szabályzatát, doktori szabályzatát, a fenntartó által meghatározott keretek között a költségvetését és éves beszámolóját, az oktatói munka hallgatói véleményezési rendszerét.

Ugyancsak a szenátus dönt a tudományos tanács létrehozásáról, tagjainak és elnökének megválasztásáról, az oktatói, kutatói és vezetői pályázatok rangsorolásáról, címek, kitüntetések adományozásáról, doktori iskola létesítéséről, megszüntetéséről és a doktori képzés indításáról, ösztöndíj adományozásának kezdeményezéséről, képzés indításáról, illetve megszüntetésének kezdeményezéséről.

A szenátus a fenntartó egyetértésével dönt az egyetem vagyongazdálkodási tervéről, gazdálkodó szervezet alapításáról, gazdálkodó szervezetben részesedés szerzéséről.

Az Országgyűlés a 2020. évi LXXII. törvénnyel fogadta el a Színház- és Filmművészetért Alapítványról, a Színház- és Filmművészetért Alapítvány és a Színház- és Filmművészeti Egyetem részére történő vagyontutatósról szóló törvényt, amely közpénzen történő, a magánosítás lát szata mögé rejtett foglалás, a jelenleg működő egyetem karakterének megváltoztatása. A szóban forgó törvény tehát a Színház- és Filmművészeti Egyetem esetében kiűzetés, amely szándék lényege iránt a támadók meg-

nyilvánulásai nem hagytak kétséget. A „magánosítás” csak látszat, annak szereplőit ugyanis az állam határozza meg, a forrásokat az állam biztosítja, a kuratórium hatalmát örökletessé teszi, miközben a közpénz, illetve a közjogi irányítás elveszíti *közpénz-*, illetve *közjogi* jellegét. Másfelől az állami egyetemek korábbi alapítványi átszervezése esetében az állami propaganda legalább a hatékonyság javításának délibábos képét festette fel, itt viszont a *liberálisként gyalázott* (a „*liberális*” kifejezés gyalázkodó használata az állami propagandában önmagában botrányos) szellemiség felszámolásának definiálatlan *nemzeti* perspektívájával kecsgett. A nagy varázslat pedig abban áll, hogy a felsőoktatási törvény alapján a magánegyetemnek minősülő korábbi állami egyetem fenntartója, ellentétben az állami egyetemmel, az egyetemi autonómia kárára az önkény határán túl jut befolyáshoz, mégpedig egy olyan konstrukcióban, amelyben a „*magán*” minősítés mögött az utolsó fillérig közpénz és állami akarat van. A *fenntartó* itt, a világ összes magánegyetemével szemben, nem az üzleti szféra, hanem az államot megszállva tartó politikai csoport önálló akarat nélküli képviselője.

A már benyújtott törvény címéből, így az alapítvány nevéből, módosító indítvánnyal a legutolsó pillanatban került ki az *egyetem* megnevezés. Nem lennének túlzottan meglepve, ha ennek a bizarr módosításnak az lenne a magyarázata, hogy némi további törvénymódosítás reményében valamelyik elkötelezetten nemzeti vállalkozónk szemet vetett volna a külföldi produkciók számára nagy nyereséggel működő hazai filmgyártó kapacitás vagyonelemeire.

Az átalakulásra a nemzeti vagyonról szóló 2011. évi CXCVI. törvény, valamint az állami vagyonról szóló 2007. évi CVI. törvény ad jogalapot. Az új törvény létrehozta a Színház- és Filmművészetért Alapítványt. Az alapítvány feladata a Színház- és Filmművészeti Egyetem alapítói, fenntartói jogainak gyakorlása. Az alapítvány kuratóriumának elnökét és tagjait a miniszter jelöli ki. A törvény nem ad felhatalmazást arra, hogy az alapítvány elvonja az egyetem irányító szerveinek szinte teljes hatáskörét.

A fenntartó és a szenátus, illetve a rektor közötti viták, konfliktusok nem ismeretlenek az egyetemek világában, ám ezek a viták, amelyek az erőforrásokért és például kurzusokért, oktatási programokért folynak, az egyetemi autonómia körében maradnak mindaddig, amíg az egyetemek választott testületei és tisztségviselői kezében van az oktatás és a kutatás. A Színház- és Filmművészeti Egyetem esetében viszont e testületek és személyek döntési jogait elrabolták. Emiatt itt az egyetemi autonómia igen-nem kérdéssé vált. A jelenlegi modellben az egyetem autonómiája akkor létezhet tovább, ha az öttagú kuratóriumba a többséget az egyetem közössége delegálja. Ha ez a többség a kormányzat kezében marad, és a kuratórium többségi döntéseket hoz, akkor nincs is tényleges jelentősége annak, hogy az egyetem képviselője a kuratóriumban nulla vagy éppen kisebbségi.

Mit lehet tenni a fenntartó jogsértései ellen?

A Színház- és Filmművészetért Alapítvány 2020. augusztus 27-én megküldte a 2020. augusztus 24-i

keltezéssel készült alapító okiratot, és a fenntartói által készített szervezeti és működési szabályzatot az egyetem vezetésének. Az elemi tény, hogy a szeptember elsején hivatalba lépő kuratórium szeptember elseje előtt még nem létezett, tehát ezelőtt semmilyen okiratot sem adhatott ki vagy fogadhatott el. A még nem létező alapítvány által elfogadott alapító okirat és SZMSZ szerint a hatáskörelvonás listája olyan hosszú, hogy azt nem is részletezem. A dokumentumok minden fontos döntési hatáskört az alapítványnak biztosítanak (pl. a rektor kinevezésébe a szenátusnak semmilyen beleszólása nincs, az intézetvezetőket az alapítvány által kinevezett rektor immár az alapítvány egyetértésével bízza meg, az osztályvezető tanárokat a szenátus megkérdezése nélkül a rektor ugyancsak az alapítvány egyetértésével bízza meg).

Ezek a jogosítványok az alkotmányosság általános elveit és az Alaptörvény idézett szabályait egyaránt semmibe veszik, és túl is lépik a felsőoktatási törvénynek az alkotmányosság követelményével ugyancsak szemben álló különleges felhatalmazását [lásd az Nftv. 94. § (6) bekezdését]. Megjegyzem, az egyetem a fenntartói döntésekkel, amint a felhatalmazó szabállyal szemben az előbbi esetben a rendes bíróságok, az utóbbiban az Alkotmánybíróság előtt jogosult bírósági eljárást kezdeményezni.

Az Alkotmánybíróság 2005-ben parancsolóan egyértelművé tette, hogy az egyetemi autonómia feltétele az oktatók, kutatók és hallgatók közössége, azaz az intézményi autonómia hordozói által választott képviseleti szerv működése, amely

gyakorolja az önkormányzatiságból eredő jogokat, amelyek oktatási-kutatási, szervezetalakítási, működési és gazdálkodási döntésekben önállóságot garantálnak. Az augusztus végén elfogadott érvénytelen alapdokumentumok azonban az egyetem közössége által választott képviseleti szerv, a szenátus önkormányzati jogait teljes egészében elvonják, amikor azokat elsősorban a fenntartóhoz telepítik. A fenntartót képviselő kuratórium létrehozására az egyetemi oktatók és hallgatók közreműködése nélkül került sor, összetétele kizárólag a kormányzati akaratot tükrözi. Jól ismert, hogy az SZFE által javasolt tagok közül senki sem került be az alapítvány kuratóriumába, a kuratórium tehát nem tekinthető az egyetem választott szervének, így ez a testület az autonómiát biztosító jogosítványokat sem gyakorolhatja. Akkor is ugyanez lenne a helyzet, ha a kuratóriumban az egyetemi delegáltak kisebbségben lennének. Ahogyan az Alkotmánybíróság a 41/2005. (X. 27.) határozatában megállapította: *„[a] felsőoktatási intézményektől ily módon idegen... testületet nem lehet felhatalmazni a felsőoktatási intézmény autonómiájával védett, az intézményi autonómia hordozói számára biztosított önkormányzati jogosultságok gyakorlására, mert ez az autonómia elvonását jelentené.”*

És hogy számít-e, hogy „magán”-egyetemek esetében ez előbbi hatáskör-átcsoportosításra éppen a felsőoktatási törvény ad felhatalmazást? Az előbbieken alapján nyilvánvaló, hogy a szenátus jogosítványainak, többek között a rektorválasztás jogának elvonását lehetővé tevő törvényi rendelkezések sértik az Alaptör-

vényt is; ahogy ellentétesek az Nftv. azon rendelkezésével is, miszerint „[a] szenátust illetik meg a felsőoktatási intézmény Alaptörvényben rögzített jogosultságai”.

A hatályos felsőoktatási törvény 75. §-a szerint a fenntartói irányítás nem sértheti a felsőoktatási intézmény – a képzés és kutatás tudományos tárgyával és tartalmával kapcsolatos kérdések tekintetében biztosított – önállóságát. Ugyanezen szakasz szerint a felsőoktatási intézmény szenátusának döntése alapján a rektor a fenntartói intézkedést közigazgatási perben támadhatja meg, értelemszerűen addig, amíg az alapítvány által megbízott rektor nem lép hivatalba (aki viszont hivatalba lépése után akár meg is szüntetheti a hivatalban lévő rektorhelyettes által indított pert).

Ez inkább csak látszólag kecsegtető lehetőség. Kockázatai azonban nyilvánvalóak. A pereskedés, ha az új rektor nem is szüntetné meg a pert, sokáig elhúzódik. Az Alkotmánybíróság eljárása sem ígér gyors és hatékony megoldást. Mire az ügy esetleg uniós intézmények elé kerül, az egyetem autonómiáját és működését helyrehozhatatlan károk érik. Az egyetem legkiválóbb professzorai közül sokan, jó okkal, már most ott hagyták a katedrát. Emlékezzünk például arra, hogy a kényszernyugdíjazott bírósági vezetők ügyében hiába született az államot elmarasztaló hazai és uniós ítélet, a kirúgott bírák nem kapták vissza vezetői státuszukat, hanem pénzt kaptak, a helyükre kinevezett, a kormány-nak kedvesebb kollégáik pedig pénzt (magasabb fizetést) és pozíciót. A CEU ügye is jól mutatja, hogy egy esetleges sikeres uniós eljárás sem

képes megakadályozni a kormányzati akarat érvényre juttatását. Az SZFE esetében e per további súlyos kockázata, hogy már megindításának ténye is a kuratórium elismeréseként értékelhető. Ha az egyetem közössége nem a pereskedést választja, akkor – a kettő nem feltétlenül zárja ki egymást – a polgári engedetlenség eszközei legalábbis felértékelődnek.

A polgári engedetlenek

A polgári engedetlenség túllép a jogrendszer keretein, de nem jogon kívüli jelenség.¹ A polgári engedetlenség mindig kockázatot jelent. A tiltakozó vállalja a büntetést, amit a tudottan törvénytörő cselekedete miatt kaphat. Ennek a tiltakozási formának a hajtómotorja rendszerint valamely komoly erkölcsi ok, amelyet gyakran társadalmi támogatást élvez, esetleg megszerez.

A polgári engedetlenség a nyilvánosság előtt zajlik, hiszen akik ezzel az eszközzel élnek, cselekedetükkel a közvéleményt formálva, a közvélemény előtt akarnak tiltakozni. Mivel tiltakozásuk tárgya valamely kormányzati politika, szabályozás vagy döntés, a polgári engedetlenség mindig közügyekben történő állásfoglalás, ebben a formában része a közügyekről szóló nyilvános vitának.

A jog nyelvére fordítva: a polgári engedetlenség formailag az írott jogszabályi előírásokat sértő magatartás, egyúttal a közügyekről szóló – esetenként nem verbális – szólás, véleménynyilvánítás, azaz szimboli-

¹ Ebben a részben támaszkodom a Majtényi László és Somody Bernadette által az Eötvös Károly Intézet nevében Orbán Viktorhoz és Trócsányi Lászlónak írt, 2017. június 21-én kelt nyílt levelére.

kus beszéd is egyben. A közügyekről szóló véleménynyilvánítás, a demokratikus vita pedig kiemelt alkotmányos védelmet élvez. Közismert, hogy a több évtizedes magyar alkotmánybírói gyakorlat is erős alkotmányos védelmet biztosít a közügyekre vonatkozó véleményeknek. A jog pedig ezt a körülményt nem hagyhatja figyelmen kívül, amikor az erre feljogosított fórumok a polgári engedetlenségről mint jogszabálysértő magatartásról, ennek jogkövetkezményeiről döntenek. Az esetleges szankciók ugyanis szükségképpen korlátozzák a véleménynyilvánítás szabadságát.

A korlátozásnak tehát meg kell felelnie az állami alapjog-korlátozás alkotmányos kritériumrendszerének, amely megköveteli, hogy az alapjogok, köztük adott esetben a véleményszabadság korlátozása, alkotmányosan legitim célt szolgáljon, és e cél eléréséhez feltétlenül szükséges, továbbá arányos jogkorlátozás legyen. Egyes ügyek konkrét körülményeitől függően mindennek lehet az a kimenete, hogy a formálisan jogszabálysértő magatartás, amely polgári engedetlenséget juttatott kifejezésre, nem vagy kevésbé lesz szankcionálható, mint az egyébként hasonló, de nem polgári engedetlenség indíttatású jogszabálysértések.

Véleménynyilvánító engedetlenség

A menekültellenes gyűlöletkampány ellen 2015 nyarán tiltakozó plakátrongálókat terhelhette polgári jogi, kártérítési felelősség, és természetesen ebben a tekintetben nem állítható, hogy a plakátrongálásra jogszerű lehetőségük lett volna – a polgári engedetlenség ugyanis fogalmilag

jogszabálysértő. Alapjogsértő lehet viszont a cselekmény szabálysértésként vagy bűncselekményként büntetése, ha ez a szankció nem szükséges és arányos. (Volt olyan bíróság, amely a társadalomra veszélyesség hiánya miatt megszüntette a szabálysértési eljárást. Más bíróságok, köztük a Kúria azonban megállapították a plakátrongálók büntetőjogi felelősségét.) Az alkotmányos intézményrendszer azt is biztosítja, hogy ha a bíróság alapjogsértő módon szab ki büntetést, az ítéletét az érintett alkotmányjogi panasszal az Alkotmánybíróság előtt megtámadja. Az persze aligha meglepő, hogy a szegedi plakátrongálók ügyében az Alkotmánybíróság – az idén nyáron meghozott határozatában – nem állt a polgári engedetlenkedők oldalára, és a kormány „tulajdonát” tartotta értékesebbnek a plakátok ellen tiltakozók alkotmányos véleménynyilvánítási szabadságánál.

A helytelen jogszabályokkal szembeni polgári engedetlenség

A polgári engedetlenségben kifejeződő morális kifogás egy alkotmányos államban sok esetben egyúttal alkotmányossági kritika is: az emberek legalapvetőbb erkölcsi jogait sértő szabályozás az alkotmányos alapjogokat is sérti. A polgári engedetlenségi akció ilyenkor első lépés lehet azon az úton, ami jogi eljárás keretében az alkotmányos alapjogok érvényesítéséhez vezet.

Ilyen volt a civilelles törvény sikeres bojkottja. A bojkottáló civil szervezetek elutasították magát az alkotmányos alapjogokat sértő törvényt, és persze a benne kifejeződő civilelles kormányzati politikát. Sikerral jártak, a törvényt nem le-

hetett végrehajthatni. 2020. június 18-án az Európai Unió Bíróságának nagytanácsa ebben az ügyben (C-78/18) helyt adott az Európai Bizottság által Magyarországgal szemben benyújtott kötelezettségzegés megállapítása iránti keresetnek.

Ha az elkövetkező jogvitában a bíró nem tudja az alapjogokkal összhangban álló módon alkalmazni a törvényt, *vagyis ha a törvény alkotmányellenes*, akkor azt el kell küldenie alkotmányossági felülvizsgálatra az Alkotmánybíróságnak. Biztosan alkotmányellenesek például azok a nem sokkal az egyetem „magánosítása” előtt elfogadott és a felsőoktatási törvénybe iktatott törvényhelyek, amelyek lehetővé teszik a kuratórium számára az autonómia felszámolását. Ha az eljáró bíró nem tenné meg, az eljárás befejezése után alkotmányjogi panasz révén az egyetem is fordulhat az Alkotmánybírósághoz. Sőt van olyan eset, amikor ezt a rendes bírósági eljárás előtt is megteheti. Az Alkotmánybíróság köteles az alapjogokat sértő törvényt megsemmisíteni. Ha pedig a magyar fórumok nem szereznek érvényt az alapjogoknak, nyitva áll az út a strasbourgi emberi jogi bírósághoz. A jogrendszer tehát több jogérvényesítési eljárást is intézményesített, amelyek révén érvényt lehet szerezni az alapjogoknak.

Ha tehát a polgári engedetlenség ilyen, alapjogként elismert erkölcsi igényen alapul, akkor az alkotmányos állam jogrendszerében, illetve

a nemzetközi alapjogvédelmi intézményrendszerben eséllyel lehet azt érvényesíteni.

A jelenlegi politikai és jogi helyzetben az SZFE diákjainak, munkavállalóinak, azaz az egyetem polgárainak nem maradt más eszközük, mint a radikális ellenállás jogaik, autonómiáik védelme érdekében. Ennek az eszköztárnak része az egyetem által most bejelentett törvényes sztrájk is. Ha a sztrájkjog gyakorlása a korábbihoz képest megszorító szabályozás miatt ily módon nem lehetséges, akkor a sztrájk maga is polgári engedetlenségnek minősül.

*

Ahogy az egyetemek hosszú történetében sokszor, az autonómia és ezzel a minőségi oktatás, csak küzdelmek, mozgalom és szolidaritás segítségével menthető meg. Már több ezer egyetemi polgár kezdte meg tanulmányait olyan körülmények között, amelyekben az állami szabályok és politikai döntések veszélybe sodorták egyetemük egyetemi jellegét. A szolidaritás az SZFE diákjaival életfontosságú, minden egyetemi polgár ügye. Mert minden jogi lehetőséget meg kell mozdítani, de a jog a szabadságért folyó küzdelmek idején csak a közösség határozott támogatásával érhet el eredményt. A győzelem záloga az SZFE ügyében is a magyar társadalom képessége a szolidaritásra. Most mindannyian vizsgálunk.

Előrefutás a halálhoz

(Magánybeszéd)

*Elmegyek meghalni, látván,
hogy az halál mindeneken uralkodik,
és igen sűrű és gyakori az ő hálója.
(Példák könyve, 1510)*

Elmegyek meghalni. Este nyugodtan üldögéltem a dolgozószobámban, éppen egy Jókairól szóló könyvet forgattam, amikor azt látom, hogy a szobám és az egész lakás falai eltűnnek, szinte a semmibe foszlanak. De nemcsak nálam, hanem az egész házban, sőt az egész utcában. Belátni mindenkire. És közben egy hangszóróból szakadatlanul dől az üvöltés: „A falak megszünetéséről szóló felhatalmazási rendelkezés értelmében!” Végem.

Elmegyek meghalni. Pontosabban mennék, de ez nem olyan egyszerű. Disznótor voltam. Ott fekszem kisütve, feldarabolva az asztalon, erre előáll ez a díszmagyaros fasz, és aszondja: „Megtörtént, kimúlt; itt állunk hullája körül a megboldogultnak, élénk tárva egyes testrészeit, hogy ízletes falatokat szolgáltatson étvágyteljes gyomrunknak, és hogy aztán fűszerezzük azt vasabroncsokkal összeszorított hordódongákon keresztül szűrődő finom, zamatos és tüzes fehér és piros nedűvel. Az őserdő rengeteg tölgyeinek árnyékában nem fogsz már te pihenni, az élők sorából szegény elköltözött, gyökereken, indákon és ledőlt törzseken nem fogsz már testgyakorlatokat tartani. Rendeltetésedet, pályafutásodat becsülettel bevégezted. Megszabadultál terheidtől, de emlékedet gyomrunk gyakran fel fogja idézni. A mi kedves házigazdánkat kedves családjával számos éveken át az isten éltesse. Igyunk!” Ezek a barom magyarok még mulatni sem tudnak.

Elmegyek meghalni. Haláltánc voltam és vagyok, partnerem a mindig adott földi világ, de már látom, hogy egyre csak dőltek ki a sorból, legyen bár gyors vagy lassú a forgás, és én, kudarcos bálrendező, galopp, valcer, quadrille, kontratánc, gavotte, sarabande, *Gespenster-Tschardasch*, kóló és hejretyutyutyu után egyetlen kavalkádba ragadom minden táncomat, és velük zakatolok bele a semmibe.

Parki pad voltam évtizedek óta, de hirtelen államilag megtiltották, hogy bizonyos emberek helyet foglaljanak bizonyos színűre festett padokon, így rajtam is a császárvárosban. Súlyosan csorbultak a jogaim. Nemrég erre vánszorgott egy öregasszony, majdnem rám rogyott, de végül mégsem mert belém ájulni. Felvergődött a mellettem álló a papírkosárra, nyakába táblát akasztott: „Ha kell, átadom helyemet a szemétnek!” Hiába hívogattam, kellettem, nyikorgattam magam – csak rettegve gubbasztott a szegény pára. Világomtól fosztottan ezért most elmegyek meghalni; értelmetlen fűrészporrá porladok.

Bolgár ritmus voltam. Tudjátok, 5/8, 7/8 stb. Mindig aszimmetrikus. Bartók is bevadult ettől. Egyszer egy lányt is magamba kergettem, fuvolázott, zongorázott, mentem utána Stockholmba, Münchenbe, Rákosligetben, mindenütt, aztán végül megadta magát, és nyakára tekerte az öt-nyolcadomat. A budapesti Sárga Ház egyik ablakában vágta le a lepedő-húrról.

Sajnálom szegényt. És nem akarok következőt. Átmegek négy negyedbe. Párosra dobolom halálomat.

Elmegek meghalni. Magyar voltam, vagyis nagyon fájt egy kis francia kastély. Most akkor legyen öngyilkos, hogy ne haljak meg? Amiről nem tudunk beszélni, arról sírva vigadunk. Számúzótként vándorlok a sűrű éjen át. A vén cigány hegedű-jajával, búval teli borral táncolok bele a saját nemzethalálomba.

Elmegek meghalni. Színész nő voltam, ünnepelt, kifogták a lovakat, és húzták a kocsimat a rajongók. De a végén majdnem mindegyik csinált nekem egy gyereket. Drámai szendéből mamaszerepbe kényszerítettek. Mocok férfivilág. Gertrudis-jelmezemben ereszkedem alá a sülyesztőben.

Kivégzem magam, mielőtt a konföderációsok lőnek föbe. Komárom védője voltam, most itt vergődöm a magam elnevezte *Sírmező* nevű helységben (Texas), előtte *New-Buda* volt lakásunk (Iowa). Odajutánk már, mint aki a kánpadon életerejétől kiapasztva fájdalma jajszoit nem bírja többé kihörögni. Csakugyan arra vagyok kárhóztatva, hogy messze mindentől, ami nekünk kedves, idegen földön, a száműzetés szemétdombján rohadjak meg vigasztalás nélkül?

E szomorú kérdést csak egy mihamar bekövetkezendő változás oldhatja meg tagadólag, de félek, ez későn érkezik, ha egyáltalán – és a remény sugara már csak a fiatalabb lelkeket fogja melegíthetni, mindaddig, míg a hamu alatt soha ki nem hunyó égi szikra, a hazaszereteté, ismét nyilvános *lángra fog lobbanhatni*. Nem tudok várni. Indulok meghalni.

Még csak annyit kérek maradék bizalmasaimtól, ha megtalálnak, fejem vágassék le, szívem pedig ki, és fűrösztessek égett borban, nehogy, habár csak egy minutumra is, még egyszer felébredjek az életben vagy netán a föld alatt.

Elmegek meghalni. Láttam nemzedékeim legjobb szellemeit tébolyult menetben áthúzni a fekete zászlókkal bevont magyar égbolton. Dolgozószobámban ott függenek az öngyilkosok arcképei: Petőfi, Széchenyi, Teleki (kettő is!), Czakó, Ferenczi Teréz, Újházy, Péterfy Jenő, Hajnóczy, József Attila etc. Örökbe fogadtam mindenkit. A végén egy zsidó lányt és színésznőt vettem feleségül, ti meg válaszul kivágtatok a nemzet testéből. Megyek Nizzába meghalni. Egyedül a tengerrel. Jó kai voltam, legyen ennyi elég.

Elmegek meghalni. Beteg voltam, amolyan retúr, akit folyamatosan küldözgettek a különféle osztályok között. Végül, valami járvány miatt, kiraktak a kapuba, a kukák mellé. Teltek az esték, néha lehugyoztak, olykor basztak rajtam, de nem lomtalanított senki. Hát akkor most vetem a szemétdombra én magam.

Korona voltam, viszonylag nyugalomban pár évszázadig. Aztán ez a *Hochstapler* Ludwig Kossuth, miután kimondta a trónfosztást, a fejébe vet-

te, hogy éppen velem, azaz a koronával együtt szövik ki az országból (persze a szeretője társaságában, az asszonykáját idehaza hagyva a gyerekekkel). De végül rálőcsölt erre a félbolond, később már egészen az Szemerére. Aki ott rohangált eszelősen Orsovánál, több határ senki földjén, és azt üvöltözte: „Louis! *Verflucht!* A korona vámpírként mardossa az oldalam!” Mekkora egy pojáca.

Mindegy, gondoltam, végre nyugtom lesz abban a vacak kis ládikóban a föld gyomrában, amikor végre kegyeskedett megszabadulni tőlem. Csalódtam: négy év múlva elárult a kártyás Wargha, és szeptemberben kiástak. De azért kackiásan álltam a Ferenc Jóska fején '67-ben. És hát a Sissi tényleg jó bőr. Gondoltam, Trianon után már nincs többé szeretett király, jönnek a nyugdíjas évek. Erre ne tudd meg, most mi jön! Csináltatnak rólam, állítólag több ezer óra tanulmányozás után, egy csomó amatőr másolatot! Na, ebből nem esztek. Én nem fogok propagandatárgy lenni valami koszos pártirodában. Szóval kecsesen széthullok rozsdás darabokra. Kaptok majd másféle koronát, egyet se féljetelek, lesz kiket elásni...

Elmegyek meghalni. Pohárköszöntőnek híreltek. De poharat már senki nem mer a szájához emelni, és nincs is kit felköszönteni. Az asztallábakat is elkobozták. Elkorhadt nagyobbreszt az emberi jellem fája, meg vannak mételyezve az erkölcsök, és hanyatlásnak indulnak. De az Önök életéből legyenek számúzve a betegség, a szenvedés és a sorsnak minden csapásai. A magam részéről leköszönök. Szükséges, hogy a mai süllyedő korban a nemesebb jellemek állást foglaljanak. Emelt pohárral megyek el meghalni.

30

Elzúgok meghalni. Poloska voltam, soha nem egyedül, szálltunk pöttözőtt szoknyás rajokban, és társak millióival élveztük egymást a teremtett életben. *Those were the days!* De most szigorúbb kapát alkottak a dögvész istenei, mely kigyomláta a sorokat, elnéptelenedtek élettereink. Pedig már kezdtük megszokni az ember nevű förtelmet. Üres a Föld. Nincs kiszívható része. Elzümögünk meghalni.

Elmegyek meghalni. Amolyan hervadhatatlan mosolyként lettem világhírű valami olasz szajha sokat próbált ajkán. De marhára elegendem van az egészből. Folyton baszogattak, az egyik magamutogató a saját bajuszát pingálta fölém; egyszer el is loptak – bár soha ne adtak volna vissza! Itt állnak folyton előttem, és a pofámba bámulnak, kattogtatják a hülye gépeiket. De most összekapom minden erőmet, izzadni kezdek, és lassan lehervad ajkamról a mosoly. Óh, milyen könnyen olvad ez a pár száz éves festék. *Tutto bene.* Már csurgok is le a múzeumi padlóra. Nyaljatok fel! Szürcsöljetelek pár csepp halhatatlanságot!

Elmegyek meghalni. Normál zenei A hang voltam, 440-en rezegtem a Teremtés óta. A hangvillát kiverték a kezekből, a hegedűhúrok a nyakakra csavarodnak, a levegő visszafelé árad a harsonákból és durranásig fújja az embertüdőt, a zongorák fogsora szétmarcangolja a becézni induló ujjakat. Minden hang egyszerre szól és talál süket fülekre. Elmegyek elhalni.

Elmegyek meghalni, Mindig tízórai akartam lenni. Amolyan uzsonna a nagyszünetben. De most a Halál rángatja a szalvétámat, és a szája tátva. Ezért elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni. Mire szeressem én azt, azki keserű végezetőt ígér, ki nek szerelme héjában való, mire szeretöm azt? Inkább elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni. Lakoma voltam, mégpedig a Széchenyi emlékére. Serlegként jártam körbe, a legjobb magyar borral kínáltam magam a szájaknak. De aztán egy Szemere, a lóversenyes kalandor vett a markába, és elbőgte fölöttem, hogy nem boldog a magyar. Borultam ki borommal az asztalra, jaj, nemzetem. És most a romokkal megyek meghalni.

Elmegyek meghalni. Giccs voltam, és ekként is adtam a világ kezére magam. Folyton az Én meg az Én. Persze csakis a magam naplementéi, szelíden időző őzikéim közt. Erre most a gáztűzhelybe dugom a fejem. Sínre fekszem, Vagy az egyik Duna-hídról lövöm magam a vízbe. Megvalósulok csobbantomban.

Elmegyek meghalni. Államfő lettem; szerencsétlen, évszázados gyűlöletekben fogant országot örökölttem, és aztán önimádó gyűlölettel álltam bosszút rajta. Felemelkedtem a mocsokból, fényárban repültem nagy magasokban, de most látom, nekem is csak ugyanaz jut, mint a mélyen megvetett prosztóknak: valami buta légycsapó ken fel a gyóntatófülke falára. Ledöntöm a szobrom, mielőtt ti hajítanátok a vízbe.

Elmegyek meghalni. Dramaturg voltam, forgatókönyveket írtam, otthon voltam a színészbüfékben, de most már maradok az ágyban, ki se szálllok, és annyira utálom magamat, hogy magam alá szarok és hugyozok. Majd eltakarítják a szeretteim. És a mocskommal együtt engem is. Ezért hát elmegyek meghalni. Húzzatok le, szeretteim!

Elmegyek meghalni. Jártam a világban, tudok nyelveket, főzök is mesésen, sokakat boldogítottam a hörgésükig. De látom, hogy csak ugyanaz vagyok, mint annyi más liba: a világ felé ostoba bizalommal megnyíló picása. Ezért hát elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni. Isten voltam, *Deus, Dieu, Gott, God*, ahogy tetszik. És tetszettem is nektek, szerte a világban. De most nem ismerek magamra. Megcsaltatok, vagy én csaltam törbe önnönmagam. De lehet, csupán a Sátán incselkedik velünk, és én immár nem vagyok egyéb, mint az Ördög remekbe sikerült szelfije. Akkor hát én állok az életekre, halálra általam teremtett emberek! Gyerünk, a sírhalmokon át előre! Hurrá! Elmegyünk meghalni, világ!

Elmegyek meghalni, Ház vagyok, öt emelet, de ezek itt a tégláim alatt agyonlaktak az aljasságaikkal. Ezért hát bosszúból rájuk és velük omlok, és elmegyek veletek: sittként együtt halunk.

Elmegyek meghalni. Ördög voltam, Isten ellenlábasa, bizonyos papi körök szerint. Marhaság. Szerintem inkább csendestársam voltam, legalábbis az ún. bűnbeesés után. Ment a bolt rendesen, üztük együtt csövig az ipart. De ha Isten halott, mint újabban hírlik, akkor a szobrai is holttetemek csupán, a valóság beburkolt emléke az egész vircsaft, csupán, akkor a jól menő cégünknek bealkonyult. Ezért hát elmegyek meghalni. Odalent találkozunk. Vagy odafent. Nem mindegy, okostojások? Miért van egyáltalán létező, miért nincs inkább Semmi? Na, ugye.

Elmegyek meghalni. Ócska kurva voltam; vertek szakadatlan, végighajszoltak fél Európán; vécén húzták le a gyerekem; de most érzem, a Halál

veri faszát a torkomba, ahogy itt heverek az utcán egy bűdösre hugyozott matracon. Húzzatok már el a picsába matracostul meghalni.

Elmegyek meghalni. Hogy szültem, az nem kérdés. Mégpedig ötöt a drágámnak. Ne maradjatok velem! Mert most elmegyek meghalni. Hogy döglenétek meg ti is, drágáim!

Elmegyek meghalni. Szobor voltam, mégpedig az állítólag mindenki által hön szeretett Szabadság szobra. Botcsinálta súlyemelő, fölétek tartottam a béke óvó-védő palmaágát. De ti nem akartatok szabadságot. Csontig lenyaltatok a főnökeitek mocskos bakancsát. Ezért most zuhanórepülésbe kezdek, lecsapok rátok, és pálmámmal halálra aratom az összes ünnepi menetet; a végletekig lezüllött bélrendszeretekben lobbantom fel a tűzijátékot; Szent István és az alkotmány, no meg az új kenyér ünnepén a Szent Jobbal verem ki az összes szemeteket. Zuhanok bele a Dunába! És a felcsapó hullám beleránt titeket is a partról! Úsztok velem heteken át. Találkozunk a delta mocsarában.

Elmegyek meghalni. Hír voltam, megbízható, sokszorosan ellenőrzött. Meghallgattak, bíztak bennem. Ti is. De újabban azt látom, hogy fokozatosan álhírnek híreszteltek, és ezért csalódottan kivonulok belőletek. És ez legyen utolsó valós hírem, a várva várt bréking nyúz: Elmegyek meghalni.

Elmegyek meghalni. Tömegsír voltam, szélesre tárt, otthonos. Legyen az bár rab vagy bíró, megpihen a bennem bízó.

De most már bezáródom, mert torkig vagyok veletek. Fulladozom. Holtaknak kívül tágasabb! Én itthon halok, tömegmagamban.

32

Eltávozom meghalni. Lelkész voltam, sokakat parentáltam el, és ilyenkor mindig elmondtam: „Virág az ember. Te is odamész, ahová egyebek mennek – ugyanerre születéssel volt.” De hogy én is? A világ csak egy önjelölt Isten hagymája volna? Aki már régen halott, és kataton arccal ül egyedül a hordóként kongó mennyekben? Ünnepi asztalai üresek? Vagy teleokádták a német vendégek? Friedrich? Meg Georg Wilhelm Friedrich? Megcsalattam. Ezért most jól megyek meghalni.

Elmegyek meghalni. Vírus voltam, vagyok és leszek, belekúsztam a tüdőtökbe meg a beleitekbe, és förtelmes kéjekben osztódva ott hemperegtem végig az életem. Ámde most dobnak veletek együtt a gödörbe, ahol cimboráim milliói várnak. És most elmegyek meghalni. Végleg? Azt ti csak hiszitek, egyszikű lúzerek! Mi, a vírusok is feltámadunk!

Elmegyek meghalni. Élet voltam, mesésen gazdag, kimeríthetetlen. Burjánoztam nyakló nélkül és mindenütt. De minden, ami él, élni akar. A dögvész is, mely most felőröl. Ezért hát egyesülök a Halállal. Világnász ez, melynek vége a Halál élete. Itt az idő tehát, hogy elmenjek. Meghalni. Éljen a Halál!

Elmegyek meghalni. Színész voltam. Egy szerep, kettő, száz se volt elég – halálra maszkíroztam magam. Immár letépi álarcom a valódi dögvész, és amit feltár, az újabb lárva: tetszhalotti maszk. Tapsoljatok, *amici*, kandi mocskok!

Elmegyek meghalni, de nem tudom, hova megyek, sem tudom, mikor megyek el, de akárhova forduljak is, ha azért az halálra megyek. Forgolódom és megyek. Nem mozdulok és megyek. Fecsegek és megyek, hallgatok és megyek. És megyek is már.

Elmegyek meghalni. Sűgő voltam. Felnyomtam a végszót a hülyéknek. Persze aztán elkezdtem a magam szerepét mondani – oda föl, de hát alulról, és persze köptek rám. Olykor a szó szoros értelmében. Viszont láttam a bugyijukat...

De számra kattan immár a sűgőlyuk fedele. Bűdös kuckó, melyben magányos szardíniaként boldogan halok – legalábbis ezt sűgja valaki most a fülembre. Pszt!

Elmegyek meghalni. Madár voltam, vörös csőrű gólya, útlevel nélkül röp-ködtem Afrikába, és hoztam szorgalmasan nektek a gyerekeket. Modellt álltam Petőfinek. Meg a Tompa Miskának is, bár annak ugyan minék...

De szörnyű gázfelhőtökbe kerültem, égbekiáltó mocskotokba, lehulltak mellőlem társaim, és most én is alá. Jaj, magyarjaim. Fejszeként zuhanok az önmagatokkal összerondított saját fészkeitekbe.

Költőnek tartom magam, és a kávéházban folyton azt kérdik tőlem, hogy vagyok. Van egy visszatérő álmom, felelem nekik. Képzeld el, hogy meztelenül nyakig ülök emberi bélsárban, amely olykor annyira megnó, hogy már szinte szájamig ér, néha meg át is csap a fejem fölött. Ebben a rettenetes helyzetben pedig egy szőrös kéz a felhők közül felülről felém döf egy frankfurti virslit, és németül üvölti bele az arcomba: „*Friß auf!*” Zabáld meg! Szóval kérdik, hogy vagyok? Hát így vagyok. Félek. Kérem a számlámat!

Megyek lecsengeni. Az *Örömóda* voltam. És ráadásul 1985 óta még Európa himnusa is. Már tényleg csak ez hiányzott! *Seid umschlungen, Millionen!* Milliók ti, kart a karba! Gyúljon csók az ajkakon! Hova hányjak. *Zum Kotzen.*

Ó, barátim, ne ilyen hangokat! És üvölt a basszus: *O Freunde, nicht diese Töne!* Inkább hangolódjunk kellemesebbre és örömesöbbre. De inkább *Káröröm-ódába* fordulok. *Piano, piú piano, pianissimo possibile.* És a végen lecsengek. Nem érdemlitek meg az örömet.

A Pokol voltam és vagyok, de most már elég, túlzásúfolt lettem, *I can't breathe!* Mindenkit itt helyeztek el, néptelen az összes többi hely, üresen tátong a Purgatórium, Ábrahám kebele, hogy a Mennyországról szó se esék! Istent egy örökkévalóság óta nem láttam, állítólag félőrült már a mély unalomtól, még Jézusnak se nyit ajtót, az új okosmobilját bevágta a tisztítótűzbe. Az angyalok kórusban könyörögnek neki, de hallani sem akar az Utolsó Ítéletről. Totál alkalmatlan.

Ezért hát kitéárom összes kapumat, és rátok ereszték mindenkit *L'enfer, c'est les autres*, sűgta egyszer valami híres francia a fülembre. Bizony ám! A Pokol a többi ember, az összes többi mások. Vagyis ti mindannyian, *mes amis!*

Na, most majd megtudjátok, mit jelent ez! Megy mindenki föl, férfi, nő, gyerek, anya, kurva, mérnök, író, szakács, kamasz, hármas iker, vissza mindenki! Csecsemőtől az aggastyánig. Mennek vissza mind a földre a szereteteitek! Visszakapjátok, ti élők, az anyucit, a nagymamát és a nagypapát, a megunt szerelmeiteket, a régi tanárokat és ápolókat. Megy vissza mind, akit meggyilkoltatok és agyongyötörtetek. Több százmilliárd hullá. Én meg végre veszek egy nagy levegőt.

A fal voltam és részben még vagyok. Az a bizonyos. A berlini. Születtem 1961-ben egy szép augusztusi éjjel. És aztán meghaltam 1989-ben egy ran-

da novemberi este. De sosem voltam egységes. Hatalmas, több kilométeres hiányok tátongtak rajtam. Néha csak vacak szögesdrót voltam, máskor meg csak egy pár méter széles, üres sáv. Vagy valami csík a vízben. Volt rajtam pár jó felirat, például ez: *War is Peace*. Vagy ez: *Ich bin ein Berliner*. A fordulat, a *Wende* idején azt hittétek, nekem annyi, de ez élénk tévedés. Most ismét felmagasodom, és újjáépítem magam, ezúttal rés nélkül. Rajtam mostantól nem megy át senki.

Én aztán nem megyek el meghalni. Túlélek mindenkit, és végleg befalazlak titeket! És hamarosan olvashatjátok mindkét oldalamon, vörös betűkkel az új keresztyén-pannon szlogenem: *Love is Hate*.

Elmegyek meghalni. Széplélek vagyok, izzó bensőség; így aztán hiányzik számomra a külsővé válás ereje, hogy dologgá tegyem magam és a létet elviseljem. Szorongok, hogy a cselekvés és a létezés beszennyezi belvilágom előkelő kiválóságát. Hogy megőrizzem szívem tisztaságát, kerülök bármiféle érintkezést a valósággal, lemondok személyes Énemről, és a gondolkodásomat változtatom létté. De alkotásra képtelenként, csak üres tárgyat alkotok így, és ez megtölt az üresség tudatával; elveszettnek érzem magam, és végül elmegyek most meghalni, azaz még azt sem, hiszen csak elhamvadok magamban, kiégek, és eltűnök, mint alaktalan pára, füstbe menő vázlat.

Újszülött vagyok, és már vége is az életemnek. A...a...a... bö...bö...bö...cö... Még nem tudok beszélni, ma születtem, és már fel is kell kerekednem meghalni. Nem tanultam még meg élni, és máris halni kell tanulnom. Az ifjú éppúgy elhal, mint az öreg. A sír bölcsője mindenkit egyenlővé ringat.

34

Repülök meghalni. Arkangyal voltam, Gábrriel, Magyarország védangyala. Virrasztó éji fellegként lebegtem fölöttetek. De immár elhagyalak titeket, szarháziak! Minek csináltatok szobrot belőlem! Ráadásul a német hadsereg távközlő-szolgálatának védangyala is voltam, *der Schutzpatron der Fernmeldetruppe des deutschen Heeres*. Ezt persze nem tudtátok, bar-mok.

De ebből elég. Végignézek itt a téren, és iszonyodom. Arcom a jövő felé fordítom. Ahol ti események láncolatát látjátok vagy sejtitek, én csak egyetlen katasztrófát szagolok, mely csupa romból és rommal épít újabb romhalma-zokat. Szeretnék még kicsit itt időzni, lomtalanítani, és végül legalább a halottakat feltámasztani, és összeforrasztani pár sebet, de mindhiába. Szél támad a Paradicsom felől, és ez ellenállhatatlanul kerget vissza a múltba, amelynek háttal repülök, miközben alattam a romok és hullahegyek végte-len láncolata már az eget ostromolja.

Már szinte egy hete csak. Mármint a Mamára. A Semmi ágán ülök, szívem, és a Semmi semmizik, ahogy kortársam, az a náci rektor írta. De most felkerekedek meghalni. Költő voltam, de mit érdekel. Illyés Gyula sem dolgozik. Magyar az, akinek nagyon fájok. Én. Boldogan halok, énekeld velem, anyu, te Pöce Borbála!

Elmegyek meghalni. A tiszta Ész voltam, olykor meg a pusztza Ész, születtem Königsbergben (ma Kalinyingrád). Föltettem magamnak a négy híres kérdést. Mit tudhatok? Sacc per kábé semmit, faszikám. Mit remélhetek? Nullás lisztet, öreg, aztat. Mit kell tennem? Azt, amit mi üvöltünk az arcod-

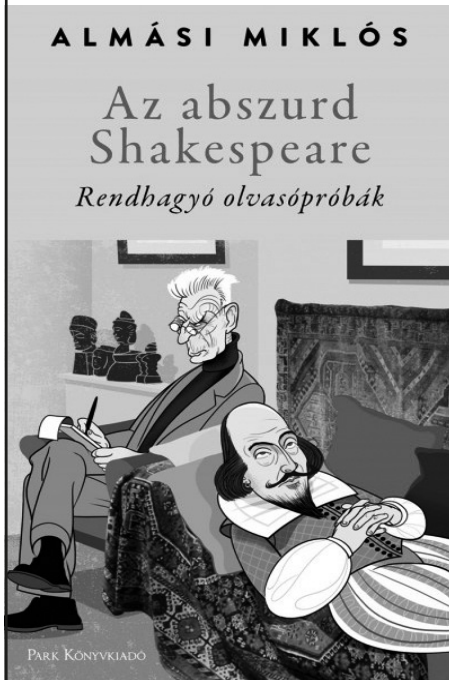
ba, bűdös proosztó. Mi az ember? Hát mi, bazdmeg, mi vagyunk az ember, mi, a keresztyén hangszórós férfiak.

Ember vagyok, jelen-hollét, vagyis a Semmi helytartója, ahogy egyesek mondani szokták. Előrefutok a halálomhoz, eltökélten az önmagam nemvilágban levésének felismeréséhez, magyarul és *kurz und gut*: saját halált akarok halni. De miközben mindenki – közhelyesen és világszegény módon, mint az állat – felfordul körülöttem, addig a saját halálomnak se híre, se hamva. De véges lényként én folyvást csak futok, és folyvást szaladok a tulajdonképpeniségem után, a mélységes unalom meg egyre csak néma ködként gomolyog arcomba a jelen-hollét szakadékaiból. Vagyis önmagamból. Legjobb lesz talán, ha belevetem magam e saját, sivár mélységekbe. És a semmire eltökélten halok meg az unalomtól a jelen-hollét világlásában.

Elmegyek meghalni. Inkognitóként derengtem. Álnév voltam, de kié? Csonté, Báné, Sigmund Kompolthyé, Telepyé? Vagy a tervezett Cseh Anna? Mindez mindegy, igaza volt Georg Wilhelm Friedrichnek: az Én = Én. Vagyis menthetetlen. Úgy döntöttem, hogy a saját temetésrendezőm leszek. Legfőbb ideje nyílt titokként halni. Úgy legyen.

Szerzőink könyvei

35

(Fordította és szerkesztette: Kőríz Imre)

Kiss Judit Ágnes

A vén fegyverkovácsné hazafelé tart a terápiás ülésről

Megöregedni normatív krízis,
mint felnőni vagy anyává válni.
Mindened megvan: kenyér is, víz is,
mért érzed, hogy ez rosszabb, mint bármi?

Megöregedni hormonvihar, mint
szülés után vagy kamaszkorodban.
Miért zavar, hogy nem vagy már harminc,
s arcodra írva a sorsod ott van?

Már nem vagy szép, mint most nyíló rózsza,
sem mint egy termő gyümölcsfa ága,
állsz a viharban, nem beszélsz róla,
ennyit kibírni pont elég mára.

Normatív krízis, új a szabályzat,
nem is tartalmaz semmit, csak tiltást,
végigolvasnád, de szemed fáradt,
romlik is, úgyhogy behunyod inkább.

Úgyis megy fejből: öltözz szolidan,
ne flörtölj, csínján bánjál a sminkkel,
s ha rákérdéznél, ez miért így van,
megvan a válasz: azért, mert így kell.

Segít a tüköröd megöregedni:
ki húzna minit visszeres lábra?
ráncba ki akar kópúdert kenni?
Nem mondja senki, te húzódsz hátra.

Nem esik jól az utcára menned.
Mért akarnád, hogy romjaid lássák?
Nem baj, ha lassan nem lesz mit enned,
mérleged már-már üti a mázsát.

Maradj csak otthon, ha otthonod van,
vagy ülj egy templom hátsó padjába,
s magadban mormold, akár egy mantrát:
viharban némán, a sorban hátra.

G. István László

A rózsza

A kertészt sosem mertem megszólítani. Láthatatlan, ön maga előtt sem bevallott erőfeszítés feszítette szemét, enyhén parkinsonos, bólogató fejével cinkos, mégis hideglelés egyetértést sugallt, mintha a beleegyezés az idegek játéka volna csak, és valami, amit megkapni maga lenne a szintiszta borzalom. Rózsával bíbelődött. A surlófényben a szirmok gondosan egymásba gyűrődő rétegei között higancsepphez hasonló, lomhán guruló csöpp úszkált, a fény szilánkosan szóródott a felszínen. A szirmok mélyén bevallatlan összehúzódások görcse érződött, sóhaj nélküli kéj leplezett szelleme, amely az akaratlan gyönyört korán félelemre váltja. Sosem kértem, hogy mutassa meg a rózsát, ő már korábban a beleegyezés kényszermozdulatával adta tudtomra, hogy nézhetem. Néztem is, leplezetlenül, minden szemérmert félrehagyva, néztem a gyöngy körül a víz és a fény elzáródó mozgását, az áramlást megakasztó rögöt, amely leendő szívinfarktusom rögzített filmjét égette szemembe.

A szitakötő

A karcsú acsák kitartóan lebegnek vadászterületük fölött, és zsákmányt fürkésznek. Szárnyaik még pihenés közben is kiterjesztve, röptartásban állnak. A folytonos ragadozás fészekteleenné teszi a lelket, szakadatlan lesben állni védtelenebb, mint a szükségét végző vadállat kiszolgáltatottsága, mert az ösztönszolgálat lankadatlan fegyelme lemeztelenít. Csak látszólag lepkék, a hímek valószínűtlen fémes türkizkék színüket is azért kapták, hogy a harc fénypáncélzata a gyanútlan nézőt a béke álarcával csábítsa. Nehéz szembenézni az idill horrorvívjével. Életem pillanata ehhez a türkiz színhez kötődik – sehol nem éreztem a szerelem kiteljesedését gazdagabbnak, mint a kék páncélosok közelében. A hínárra tett petékből nimfalárvák kelnek ki, ők mint az elfátyolozott, férfcsókra érett lány maszkja, fogóálarcukkal ragadják meg a zsákmányt. Azután éveig is eltart, míg levetik lárwabőrüket, akkor, ott, kis ideig hátracsapva viselik szárnyukat – a harc percnyi beszüntetése a semmihez sem fogható ürességben, a megszáradásig, nirvána értékű béke. Majd a szárny a testre merőlegesen kifeszül.

A régiségről valló régiesség

Gaál József munkáiról

egyedül hagyta

a torzban

a múlt idők

rendszerében

elbizonytalanodva

Nemes Z. Mária: A férfiak között

40

Mi történik akkor, amikor a kényelmes, megszokott hegeliánus történelmünk kisiklik? Nem véget ér egy új, immár stabil világrend kialakulásával (mint Fukuyamánál), hanem a szellem önmagára ismerése egyben helyrehozhatatlan és katasztrofális törés feltárulását is jelenti? A látszólag elméleti kérdéseknek messzemenő következményei vannak, amelyek történelmi-társadalmi létezésünket, végső soron ember voltunkat is befolyásolhatják. Gaál József művei ezt a legvégső konzekvenciát vonják le és teszik kikerühetetlenné. Fétis-maszkok, Marszüasz-fejek, transzhumán fétisek (a szó antropológiai és nem pszichológiai értelmében); tárgyak, amelyek pusztán jelenlétükkel is zavarba hozzák a szemlélőt. Könnyű lenne persze leegyszerűsíteni a problémát, és félreértve a fétis fogalmát valamilyen szexuális szubkultúrát gyanítani. Itt azonban sokkal többről van szó, a rácsok, csatok, szíjak és szegecsek nemcsak díszítik a testet, hanem egy valaha volt világ romjaiként (elviselt lószerszámok) saját múltjukra, átvitt értelemben az egész elomlott civilizációra is emlékeztetnek.

Nem csak birodalmak tűnnek el kataklizmákban, velük együtt süllyed el kultúrájuk, vágyaik eszméik és ideáljaik. Az egyik ilyen ideál a humanista ember és a hozzá kapcsolódó klasszikus szépség toposza, ami annyira elterjedt, hogy szinte megkérdőjelezhetetlenül alapértelmezettnek és pozitívnak mutatta magát, kiszorítva az árnyoldalairól szóló történeteket és beszédmódokat. Erre figyelmeztet a korábban már említett Marszüasz-utalás; a zenészi tehetségére büszke szatír versenyre hívta Apollónt, aki legyőzte, majd a vesztést elevenen megnyúzta, és bőrét egy barlangban akasztotta fel. A klasszikus – nem kevésbé valós – Apollón másik oldala jelenik meg ebben a mítoszban, a saját igazában biztos kegyetlenség, az önbizalom, ami valójában minden vezetőt, élcsapatot fűt.

Gaál számára a 20. század művészetének története ez a magabiztosságában tragikus mitológiai háttér, ami előtt saját művei megjelennek és önmagukon túlmutató jelentésre tesznek szert: a kanonizálódott primitivizmus (az expresszionizmusban és a korai kubizmusban) lassan átadta a helyét a magány mítoszának az egzisztencializmusban, hogy utána a posztmodern művészet saját magát tegye a középpontba, egyben Brillo Box alakú rezervátumba is zárva magát. A dekonstrukció idézőjelbe tett új univerzalizmusként kínálta fel magát, amelyet aztán a képernyők korának poliesztétikája,

majd a szétszóródott, polarizált anorganikus életbe kényszerített emberiség – a poszthumanizmus kora – teljesített ki. Gaál művei tudatosan vissza- és kilépnek ebből a kulturális apokalipsziszból, azaz meta-archaizálnak.

Gárdonyi László

41

Gaál József: Katona I.

A gödi tűzfészek

Elárulták, kigolyózták a Momentum gödi polgármesterét. A tavaly októberi önkormányzati választáson fényes (kétharmados) többséghez jutott ellenzéki összefogás emberei simán átálltak a Fidesz oldalára. Hogy mivel lehetett erre őket rávenni, arra nincs pontos és konkrét válasz. Csak annyit lehet tudni, hogy a derék pártharcosok, akik az önkormányzati bürokrácia jogszabódással telehányt mutyivilágában otthonosan mozognak, újabban ritkán szerepelnek a nyilvánosság előtt. Osonva járnak a kertek alatt, de fennen hangoztatják, hogy nem nyilatkoznak, és némelyiküket már kidobták abból a szervezetből, amelynek a nevében oly sokszor elmondták, hogy ők aztán tényleg a gödiek legigazabb szószólói. Tudják, hogy elárulták választóikat, és azt is tudják, hogy ezt a nép nem fogja nekik megbocsátani. Gödön ugyanis nem azért szavaztak '19 októberében a Fidesz ellen, hogy aztán azt lássák: ma is minden úgy történik, ahogy a Fideszben vagy a Samsungnál akarják. Nyárvégi gödi bolyongásaim során több régi ismerős tudtomra adta: jön még kutyára dér.

Az elmúlt év tavaszán a Momentum a vártnál jobban szerepelt az európai parlamenti választáson, és már október előtt sejteni lehetett, hogy az ellenzéki pártok tudnak boldogulni, ha okosan felépítik a kampányukat. Sejteni lehetett Gödön is, hogy van esélyük a Fidesz megintgátására (errefelé a legfiatalabb de-

mokraták is hatvan fölött járnak), de ezt azért oly sokan nem akarták elhinni, augusztusban az ellenzéknek még polgármesterjelöltje sem volt a közel húszezres lélekszámú településen. Az MSZP-sek megkopva álltak félre. Megsértődtek, hogy nem jut nekik annyi a közösből, mint azelőtt.¹ A választáson önállóan elindultak, de a nyolc körzetből csak hatban tudtak jelöltet állítani, polgármesterjelöltjük nem tudta összeszedni a kellő számú aláírást, csúfosan megbuktak. Maradtak a Demokratikus Koalíció, az LMP, a Momentum és a Párbeszéd jelöltjei. Hozzájuk csapódott a Jobbik, miközben a régi jobbikosok időközben beálltak a Mi Hazánk zászlaja alá, s a két körzetbe (ennyi jutott nekik a nyolcból, ami éppen nem lett volna rossz arány) úgy kellett jelölteket importálniuk, egyet Dunakesziről, egyet pedig Újpestről. De titkolták, nehogy idő előtt kiderüljön, hogy nem tudtak helybéli jelöltet előállítani. Ezek a hétvégi jobbikosok aztán annak rendje-módja szerint elvesztették egyéni körzeteikben a választást. Gyöngye jelöltjeik indításának köszönhető, hogy győzni tudott ellenük két fideszes ősbölny.²

De a másik hat körzetet elhozta az alkalmi összefogás, s a tizenkét

¹ A nyolc egyéni körzet közül nem jutott nekik két olyan (csak egy), amelyben MSZP-s jelölt mögé álltak volna az ellenzékiek.

² Magyarán: ha a gödi ellenzék okosabban taktikázott volna, mind a nyolc körzetet simán behúzhatta volna.

tagú képviselő-testületben a polgármesterrel együtt kényelmes, nyolcfős (azaz éppen kétharmados) többséget szereztek. Ott állt velük szemben az a négy helyi politikus (két egyéni körzetben győztes és két listás fideszes), akiknek az utóbbi években más dolguk nem is nagyon volt, mint hogy a Samsung akkumulátorgyárának több mint egymilliárdos iparüzési adóját beszedjék, és míg világ a világ, megőrizték hatalmacskájukat a helyi mutyik világában.³ 2018–19 egyébként is a nagy bevételek időszaka volt, befutottak a visszatérítendő és a nem visszatérítendő állami támogatások, kényelmesen hátra lehetett dőlni, s azt mondani, lám, a kormány nem feledkezik meg a hűséges önkormányzatokról. Ironikus tény, hogy a fideszesek akkor buktak meg, amikor végre lett volna mit elkölteni. Az ellenzékiek a harmincéves polgármester (és eredetileg dramaturg felesége, a szintén egyéni körzetet nyert Vajda Viktória) vezérletével legyőzték Markó Józsefet, a Fidesz nem ke-

³ Az új polgármesterről vesztés ellenfelei azt hangoztatják, három és fél milliárd forintot talált a városi költségvetésben, ezzel a talált pénzzel „önkénteskedik”. Ennek háttérben az áll, hogy a régi képviselő-testület 2019 szeptemberében döntött a délkeleti iparterület eladásáról, a Samsung 2. gyára területéért 6,5 milliárdot kifizetett, 3,8 milliárdot az előszerződés megkötésekor, nyáron megkapott a város. Többben ingatlanpekulációt gyanítanak a háttérben, hiszen a szántókat (szántóföldáron) kisajátítással szerezte meg az önkormányzat, hogy aztán az átminősítés után nagy haszonnal továbbadja. A kisajátítást a Tuzson Bence fideszes országgyűlési képviselő által alapított ügyvédi iroda bonyolította le, a perek még tartanak. Az ingatlanbizniszt (a szántók felvásárlását) 2,1 milliárd forint visszatérítendő kormánytámogatásból oldották meg. (In: Hlavács Judit blogja: Göd hangja, 2020. szeptember 16-i bejegyzés.)

ményvonalas, de Gödön meglehetősen otthonossággal mozgó alapemberét. Az egykori tévészerelőt, aki a rossz nyelvek szerint szerette úgy megjavítani a masinákat, hogy eljött házhoz, fölnyalálolta a tévét, bevitte az újabb készülékeket jobban ismerő (rég)i gelkás kollégákhoz, aztán pedig visszatért. Markó jó szakember volt, tőlem is elvitte többször a tévéket Vácra (Felsőgödön laktam pár évig). Fölöttébb jól eleveckélt a kilencvenes évek szocialista időszakának áporodott viszonyaiban, 2006-ban simán befutott. Tizenhárom évig nem lehetett kirobbantani. A helyi hatalomtechnika eszközeit alkalmazva (rokonok, ismerősök, barátok helyzetbe hozása a strandon stb.) el tudott lavírozni.

El lehet adni a halcsalit

Markó tehát nem bizonyult tehetégtelennek, miközben nagy ívű tervei a Duna-parti település felvirágoztatására nemigen születtek. A felsőgödi Ady utca, mely a régi 2A felől a villanytelepen át vezet át a városon, s visz le bennünket a Duna-partra, nagyjából ma is ugyanúgy néz ki, mint a hatvanas-hetvenes évek közepén. Lángossütők, kolbászosok, patika, szépitőszertalálhatók itt. Sok-sok pár négyzetméteres üzlet, a kóceráj-kapitalizmus egykori félgebinjének barna lazúrral bekent földszintes építményei. A vízelvezető árkok ugyanúgy betemetve és elhanyagolva, miként '98-ban, amikor a szokatlanul sok eső miatt benyelte a belvíz Felsőgödöt. A Duna-parti csónakházak, vil-lák is úgy néznek ki, mint húsz-harminc évvel ezelőtt. Ami persze nem bűn, a 2-es út melletti kócerájokban is el lehet adni a halcsalit meg a

rododendront, nem a felhőkarcolókat keresi erre felé az ember. Mégis olyan érzetünk támad, hogy irgalmatlan pénzeket görgettek maguk előtt a fiúk a rendszerváltás utáni évtizedekben. Mégse látszik.

Horn Gyula avatta különben a 2A főútvonal egyik szakaszát 1998-ban, de a dolog cseles volt, mert se Dunakeszi, se Vác felé nem lehetett akkor még innen továbbautózni. – Itt állunk az Európába vezető út kellős közepén – mondta lelkesülten a kampányba belefeledkező, alkalmi dobogóra állított miniszterelnök, mire a mérnökök harsány nevetésben törtek ki, és szóltak neki, lassabban indítson, mert az út két vége még egyáltalán nincs készen. A Göd és a Vác közötti szakaszt egyébként egy olyan olasz konzorcium nyerte, amely azelőtt sok mindent, köztük leginkább kerti medencéket, uszodákat épített; na, utat, azt pont nem. A rosszmájúak szerint ez lehetett a fő oka annak, hogy az út elkészülte után már egy év múlva jókora kátyúk keletkeztek, mert a lejtésről megfeledkeztek. De ez oly régen volt, hogy a fiatalabbak már nem is emlékezhetnek rá. Araszolva, bújócskázva, építési síthalmok mellett elosonva jutott be az ember akkoriban Pestre. Mehetett persze vonattal is, Gödnek a hosszúsága miatt három megállója is van. Nem volt zsúfoltság. 1990-ben 12 ezren lakták a várost, a beköltözés a rendszerváltozás óta szinte folyamatos. A nyugdíjba vonuló tisztviselőknak, a tágabb tereket kedvelő nagyvárosi művészeknek vagy a vizet használó sportolóknak lett Göd afféle célállomásuk. A Budapestről történő kifelé mozgás felgyorsult az ezredforduló táján.

Ennek köszönhetően ma több mint 21 ezren lakják Alsógödöt és Felsőgödöt, több lett az iskola, és megépült az Oázis lakópark, melynek közvetlen szomszédságában nagyfeszültségű távvezeték és egy kiterjedt villanytelep működik. Mielőtt a Samsung egy öthektáros telken megépítette az első gyárát, már épültek a lakóházak, berobbant az ingatlanbiznisz, trükkös ügyvédek kezdték szólni a hálót a jövőbeli (mára megvalósult) 2-es autópálya környéki erdősávokban és szántóföldeken. Amelyeket jól ki lehetett vonni művelés alól, az ingatlanspekuláció hatalom, a telkek továbbadásával jó pénzt lehetett keresni. Nem volt ez egyedi dolog itt, ugyanez megtörtént az ország túlfelén, Szombathelyen a Zanati út környékén is, valakik ott is tudták előre, hogy elkerülő út lesz az ipari park közvetlen környezetében. Gödön is tudhattak páran arról, hogy mire készül, merre óhajt terjeszkedni a Samsung.

Ma már látszik, az, hogy a dél-koreai multt ide, a lakóövezet peremére kormányozták, eléggé szűk látókörű döntésnek bizonyult. Nem merték „kitenni” a 2A (azaz az M2) túloldalára, mert attól féltek, hogy a gyár Csomád vagy Veresegyház felé kezd majd terjeszkedni. A Samsung úgy építette meg végül a gyáracsarnokait több mint húsz hektáron, hogy túlságosan közel került hozzá a kiterjedt Oázis lakópark. Vagy inkább a Göd-Újtelep (Bócsa) telkein lévő házak. A gyáróriás másik vége Alsógöd keleti szélét nyaldossa, ami, mondjuk, ipari zónának tekinthető, mert a régi télesztelkeken a Dunamenti Zrt. alcégei, a fideszes városok kedvenc királyi építője, a Penta és a Perico

betonüzem boldogítja a kertváros lakosságát. A lényeg, hogy akik a kilencvenes években vidéki nyugalomra vágyva fölkerekedtek, és méregdrágán megvásárolták itteni kertvárosi ingatlanjaikat, egyszer csak egy hatalmas gyár közvetlen szomszédságában vagy az ipari zóna szomszédságában találták magukat. Az időközben autópályává lett 2A miatt több helyütt óriási zajvédő falak is épültek. A kertvárosi béke és idill odalett, a beetetés véget ért. Ma a Samsung gyár mellett már van olyan út, amelyet biztonsági őőrök felügyelnek.⁴ A Samsung hatalmas gyárkomplexummá nőtte ki magát, és az, hogy nem szeparálták el jobban a lakóövezettől, egyszer még visszaüt. Erre a kilencvenes években még nem gondoltak. Nem biztos, hogy a kertvárosi úrgazdagok büszkén mutogatják majd vendégeiknek hétvégi sütögetés közben, hogy kénytelenek együtt élni az akkumulátorgyártásból fakadó környezeti problémákkal.

Nem tehettek mást:

lefeküdtek a Samsungnak

Markóék korosodó Fidesz-csapatája nem ment olyan vadul a nagyot merő Fidesz-központ után, mint például Dunakeszi, de hát ott Szijjártó Péter vagy a műugrószövetségi elnök Tuzson Bence miatt állandó a bizonyítási kényszer. (Tuzson a gödi strandra is szeretett volna egy spéci toronyugró létesítményt, de mikor kiderült, hogy kellene hozzá egy irgalmatlanul mély medence is,

⁴ Bócsáról vezet biztonsági őőrök felügyelte út a gyár bejáratához (a lakóházakhoz még nem), de azért ha ott fotózzát valaki, nem állnak meg a gyárkerítésnél a vegzálással. (R. L.)

hirtelen alábbhagyott a nekibuzdulás.) A gödiek becsületére legyen mondva, hogy itt nem szították az idegenek elleni gyűlöletet sem. Valószínű, hogy a Samsungnál alkalmazott ázsiaiak miatt tanúsítottak mérsékletet, noha a munkásokat általában Pestről szállítják buszokkal Gödre. Tudunk azért olyan esetről, amikor egy-egy családi házban negyven munkás is be volt jelentve ideiglenes lakcímen.

Markóék hosszú időn át ajándéknak tekintették a Samsung idetelepítését. A korrupciógyanús ügyek miatt Dél-Koreában indított eljárások sem rémítették meg őket, a Samsung minden kérését azonnal és önfelmeden teljesítették. Ha belterületbe kellett vonni a régi kiserdőt, érdekes módon annak sem volt semmi akadály, a multi pedig hálás volt a gördülékeny ügyintézésért. Valljuk be őszintén, a koreai befektetőnek tökéletesen megfelelt Orbánék diktatórikus alapon működtetett hatalomtechnikája, ez jóval közelebb áll a szülői „vonalhoz”, mint a nyugat-európai szokások. A leosztás ismert: Szijjártó megegyezik a külföldi kormányokkal és lobbistáival, a helyi önkormányzatnak pedig annyi feladata marad, hogy a lecsorgó, nem jelentéktelen iparüzési adó igézetében ne akadályozza építéshatósági meg más helyi döntésekkel a központi akarokat. Nem véletlen, hogy a váratlan ellenzéki győzelem után a kormány azonnal leválasztotta a Samsungot a városról, és a fideszes megye fennhatósága alá terelte a várost éltető gyárat. Az itteni lélegeztetésnek az lett a módja, hogy különleges gazdasági övezetnek nyilvánították a Samsung-érdekeltségeket.

Ez is belejátszott abba, hogy a mélyben szunnyadó parázs újra lángra kapjon. Érdekes, hogy az önkormányzati viharok során az időközben hátrahagyott ellenzékiek Samsung-koalíciónak nevezik ma a fideszesek és az átváltó ellenzékiek által Göd Fejlődéséért frakciónak nevezett (többségbe került) csapat közösségét. Tisztük ma már az, hogy a negyedmagával kisebbségben maradt polgármestert, Balogh Csabát rendszeresen leszavazzák. A nyolcfős többség tehát most is megvan a képviselő-testületben. Csak már nem azok alkotják, akik megnyerték a választást. Hanem a Fidesz által vezérelt túlololdal. Melynek annak ellenére megmaradt a kétharmados uralma, hogy veszített.

Mielőtt lemerülnénk e szégyenletes árulás mélységeibe, utazzunk vissza az időben, és nézzük meg, mi volt a helyzet 2019 júniusában. Markó (tizenhárom éve) kényelmesen uralkodgatott. Sokáig arról folytak a végeláthatatlan viták, hogy mi legyen a bebukott luxusszálló, a Pólus Palace Golfklub és mellette a 70 hektáros (!) területet elfoglaló golfpálya helyén. Ez volt az ezredforduló utáni évek legnagyobb balfogása. A gazdag vendégek a főváros közelsége ellenére sem érkeztek meg Gödre, a milliárdos beruházás elvitte az önkormányzat és a Magyar Fejlesztési Bank pénzét (Pólus Péter a szocialista kormányok idején kezdett prosperálni, de vállalkozásai elbuktak, nevéhez köthető a szintén csúfos kudarcba fulladt balatonfüredi görögfaluprojekt is). Pólus feltűnésekor Markó, a (későbbi) fideszes polgármester a Településellátó Szervezet élén ügködött. Ahogy később a Samsungot,

a Pólus álombuliját is készséggel kiszolgáltatta. A luxusszálló befűlledése mellett a strandfürdő ügye mozgatta meg olykor-olykor a helyi közvéleményt. Ez ugyanolyan perspektívátlan ígéreteket és magatartásokat testesített meg, mint a nagy ívű, fellengzős, milliárdokat felemésztő Pólus-ügy. A luxusszálloda-álmok egyben azt is megakadályozták, hogy Göd újfajta városközpontot építsen magának. Erre is voltak ugyan törekvések, a régi hangulatú 2-es út melletti Kincsem-istálló helyén kialakított üzleti központról vizionálták a helyi politikusok azt, hogy egyszer majd ez lehet a város új centruma. Teljességgel illuzórikus, mert itt végképp nincs hozzá hely. Közel vannak a vasúti sínek és maga a Duna.

A városi strand wellnessközponttá fejlesztésének sem voltak meg a feltételei. Ez tipikus magyar betegség. Találnak valahol egy kis termálvizet, mindenki rögtön Hévizt és Zalakarost álmodik magának, s rögtön szárba szökkennek a település felvirágzásának idegenforgalmi tervei. Gödön sem sikerült rendesen megvizsgálni, hogy pontosan mit bír el a nyomorult termálvízkészlet. Itt az is bökkenő volt, hogy a fürdőbővítéshez elengedhetetlenül szükséges telkeket feláldozták az ingatlanspekuláció oltárán. Golfpálya kezdett terebélyesedni az egyik, lakópark a másik oldalon, és utána tűnt föl helyigényeivel a Samsung. Az a fura helyzet állt elő, hogy miközben Dunakeszi ügyesen sáfárkodott távolabbi földjeivel (és bevásárlóközpontokat telepített a városon kívüli zónába), Göd beleütközött saját kisserűségébe. Markóék nem mertek nagyot álmodni, s nem akarták ész-

revenni azt sem, hogy egy évtized alatt is jelentősen meg tud nőni a lélekszám a településen. Ez másfajta, nyitottabb, organikusabb, a Duna-parti üdülőterület és az autópályához közeli ipari zóna jobb összhangját megteremtő városmenedzselést kívánt volna.

Lehet különben, hogy ez volt bukásuk fő oka. A választók (köztük a nagyváros kiköltöző alkalmi „migránsai”) észrevették, hogy nincs bennük kellő elszántság a váratlan és bátor lépések megtételére. Csak arra ügyelnek, hogy a strandon és az önkormányzati intézményekben az ilyen-olyan állások fölött rendelkezni tudjanak. Hogy a helyi beszélítők az ismerősök közül kerüljenek ki. „Tudja, hogy van ez, Józsi bácsi” – így kezdődnek a beszélgetések a helyi viszonyokat ellenőrző és felügyelő atyafiak között. Ezt unta meg a nép, és már látszottak az előjelek az európai választáson is. De sokan nem mertek belegondolni abba, mi történne, ha most hirtelen megszabadulnának a jellemzően perspektívátlan, nagyokat ígérő helyi vezetőkötől, akik valahogy mindig oda jutnak, hogy a végén a csókosaikkal megpályáztatják a szemégyűjtés vagy a közterületi javítások munkálatait. És valahogy mindig az nyer, akire előre számítani lehet („Tudja, hogy megy ez minálunk, Józsi bácsi.”). Amikor Orbánék 2006-ban rátenyereltek az önkormányzatokra (azaz magasan nyertek a helyi választáson), tanújelét adták annak, hogy jól ismerik a helyi polipszerű kapcsolatok világát. A golfpályás álmok idején a Gödi Lokálpatrióták Egyesülete, a Gödi Vállalkozók Egyesülete volt nyeregben, de a háttérben ott állt ugrásra készen

a helyi ügyek lefedéséhez a Fidesz–MDF-koalíció. Ami már a szocialista polgármester idején is egybeesett Markóval és a barátaival. Az agyonbürokratizált önkormányzati polip pénzügyi ellenőrző meg településfejlesztési, szociális vagy más hangzatos nevű bizottságaiban az ingatlanügynökké lett kiszolgált öreg szocik mellett a kommunizmus feltörekvő divatüldözőtjei is föltűntek, akiknek gyakorta az volt a fő érdemük, hogy már a nagyapjuk, a dédapjuk is idevalósi volt. A kiköltözők nem érthetnek annyira a helyi viszonyokhoz, hogy beleszólásuk legyen a közélet alakításába. Ebből is elégük lett azoknak a fiataloknak, akik évek óta azt látták, hogy a helyi polip mindenre rátelepszik.

Nos, 2019 nyarán úgy állt a helyzet, hogy az MSZP sértődötten kiszállt az ellenzéki összefogásból, mert az EP-választások adatai alapján a Momentum két helyet merészelt kérni októberre a nyolc egyéni körzet közül, a szociknak csak egy jutott volna. Az ellenzékiek nem hullattak krokodilkönyveket a távozó szocialisták miatt. Hlavács Judittól, az eseményekről blogot jegyző, Baloghékkal végül kisebbségben maradt képviselőtől tudjuk, hogy az ellenzékiek a Tó bizstróban és a Belga sörözőben találkoztak. Balogh Csaba mellett ott volt a felesége, az egész kampányt kézbe vevő (eredetileg színháztörténész és dramaturg) Vajda Viktória, a szintén momentumos Andrejka Zombor és mások. A DK részéről (a dunakeszi) Rónai Sándor EP-képviselő⁵, Lukácsi Bálint és

⁵ Rónai Sándor a DK választókerületi elnöke, ő mondott igent a DK nevében az összefogás-

a gödi dr. Tóth Ágnes, az LMP-ből Fülöp Zoltán tette tiszteletét („Áruló, takarodj!”, ezt kiabálták neki 2020 augusztusában Balogh polgármester felfüggesztésekor), a Jobbik részéről pedig a szintén dunakeszi illetőségű Varga Zoltán jelent meg. A minimális elvárás az volt, hogy a DK-s Lőrincz László megnyerje a 8-as körzetet (ő lett később a Balogh elleni hadjárat kulcsfigurája), és a másik DK-s körzetet is nyerhetőnek tartották. A kompenzációs lista első helyére tették dr. Tóth Ágnest. Aki végül elindult Dunakeszin egyéni körzetben, a helyére Lőrincz László ugrott be, aki győzelem esetén alpolgármesterségre pályázott. A DK és a Momentum adta az összefogás magját, a jobbikosok nyeresi esélyei minimálisak voltak.

De a pártoknak még júniusban sem volt polgármesterjelöltjük, ezért fellélegeztek, amikor a kétgyermekes Balogh Csaba, a British Telecom vállalatfejlesztési szakembere „bejelentkezett” a posztra. Az ellenzékiek nem gondolták, hogy nyerhetnek, ezért nem dolgoztak ki részleteket bizottsági helyekkel meg elosztható posztokkal. De ez csak addig tartott, amíg ki nem derült, hogy nyertek. A DK-sok azon nyomban több bizottsági helyet és tanácsnokot szerettek volna, és abban egyeztek meg a momentumosokkal (szóban!), hogy fél év

ra. Brüsszeli elfoglaltságai miatt a tárgyalásokon rendszerint Lukácsi Bálint képviselte, aki ugyan nem DK-tag, de nagyon jó kapcsolatban vannak. Rónai volt a DK 2018-as jelöltje Dunakeszin. Mielőtt a gödi DK-sok felfüggesztették a pártban tagságukat, ő hozott nyilvánosságra egy hangfelvételt, és a polgármester körüli konfliktus miatt éles vitája volt a momentumosokkal, elsősorban a szintén EP-képviselő Donáth Annával. A DK-nak formálisan már nincs szerepe a gödi ügyekben, hiszen képviselői elhagyták a pártjukat.

múlva újra előveszik a kérdést. „Készítettünk egy frakciómegállapodást – írta Hlavács Judit –, de nem írtuk alá, mivel a DK-sok ettől elzárkóztak. Akkor ez egyáltalán nem tűnt tragédiának, de a történetek fényében súlyos hibának bizonyult. Mint ahogy az is, hogy nem hallgattam arra a zsigeri rossz érzésre, amikor az első testületi ülésen megpillantottam egy régi ismerőst, és nem próbáltam meg minden erőmmel lebeszélni Balogh Csabát arról, hogy a gödi önkormányzat közelébe engedje...”

Kéznél voltak, megtették

Min vesztek össze a gödi összefogás váratlan győzelmet arató ellenzéki politikusai?

Nem nehéz kitalálni: a pénzen. A választások után derült ki, hogy annyi Samsung-pénz maradt az önkormányzati kasszában, hogy azt a tizenhárom éven át kormányzó helyi Fidesz sem tudta időben elkölteni, pedig nem nyeretlen kétévesekről van szó. Noha a kormány a különleges gazdasági övezet ötletével a megyéhez irányította a Samsungot, a járványra hivatkozva pedig elvette a gépjárműadót, még így is megmaradt közel négymilliárd forint.⁶ Vágyak születtek a pénz elköltésére a frissen diadalt arató ellenzéki elemekben, a műfüves futballpályától a nyaralóházak felújításáig terjedt a hirtelen kívánságlista. Csakhogy az új polgármester rövid úton közölte, nem tűri tovább a baráti cégek ser-tepertelését, és ha úgy adódik, akár

⁶ Ami persze csalóka, mert a kisajátításos perreket is ki kell fizetni belőle, a Samsung-ügylet fölött immáron a fideszes megye diszponál, a járvány miatt súlyos elvonások lesznek. De ekkora summát mégse lehet olyan gyorsan elkölteni. (R. L.)

nyilvánosságra is hozhatja a kétes üzletek dokumentumait. Melyben, ki tudja, milyen részben voltak benne a győzelemre jutó ellenzékiek is. Ezt azért meg kellett valahogy akadályozni. De kinek? A kisebbségben lévő maradék fideszesek már nem tudták megtenni, mert kevesen voltak hozzá. Minő szerencse, hogy ott volt kéznél a DK-s és a „zöld” (leánykori nevén LMP-s) alpolgármester, Lőrincz László és Fülöp Zoltán. Akik aztán ügyesen levezényelték Balogh felfüggesztését. Ráadásul azt is elérték, hogy a Samsunggal történő tárgyalásokon ne vehessen részt, és kifizetéseket se eszközölhessen. Béna kacsát csináltak a polgármesterből.

Miután Balogh megbuktatásán mesterkedtek, Gyurcsány Ferenc és a DK kizárta ugyan az átálló képviselőket a pártból (amit ők szerényen úgy kommunikáltak, hogy felfüggesztették tagságukat), aztán saját frakciót alakítottak Göd Fejlődéséért néven, és megszervezték maguknak a fideszesek feltétlen támogatását, hogy leszavazzák a választáson győztes maradék négyeket. Azokat a momentumosokat, akiknek új látásmódja kellett a kampány végigviteléhez. És akiknek végül az ellenzéki közösség tagjai azt köszönhették, hogy újra lett belőlük valaki. A nyári hónapok botrányai (manipulált hangfelvétel, hajnalig tartó jogászkodások) után a szavazati arány az, ami eldőnti a hatalmi kérdéseket Gödön. Abban pedig nincs változás. Az ellenzékiek pár hónapot se bírtak ki együtt, felmorzsolódtak, hiszen mindjárt egymás torkának estek. Ezt Orbán Viktor és a Fidesz köszöni szépen. Ilyen ajándékot ritkán kap.

A közlésmód színvonaláról is ejtsünk szót. Betűhív közlés következik az egyik puccsista, Szilágyi László Facebook-oldaláról. *„Az elmúlt hetekben elindult Göd fejlődése. Nyugodt körülmények között megindult a munka, előremutató döntések születtek. Balogh Csaba nélkül végre Göd érdeke érvényesült. Oltásprogram indult, megindult a körzetek fejlesztése, óvodabővítésről döntöttünk közösen pártállástól függetlenül. A múlt hét (sic!) eseményei után bebizonyosodott, hogy az országos politika érdekei nem egyeznek Göd érdekével. Mi továbbra is Gödért dolgozunk, nincsenek országos politikai céljaink. Mi arra esküdtünk, hogy Göd város lakóit képviseljük. Az ő érdekükben és nem a budapesti pártközpontoknak akarunk megfelelni. Ezért azt is vállaljuk, hogy ha a mi személyünk gátja bármilyen ellenzéki összefogásnak akkor készek vagyunk megtenni amit a párt ránk ró. A mai nappal Göd 3 DK-s politikusa Lőrincz László Göd Város alpolgármestere, Szilágyi László pénzügyi bizottság alelnöke illetve Dr. Tóth Ágnes a DK Pest Megye képviselője felfüggesztette párttagságát. A továbbiakban, ahogy eddig sem nyilatkoztunk ebben az ügyben a sajtónak.”* (A bejegyzés Balogh Csaba augusztus 10-i felfüggesztése után készült – R. L.)

Balogh Csaba felelősségéről annyi megjegyzést teszünk, hogy hamiskártyásokkal ült le játszani. Olyan helyi politikusokkal állt össze, akik szívesen felszállnak a hajóra, de amint szilárd talajt éreznek a lábuk alatt, az első adandó alkalommal hátba szúrják a kapitányt. A vállalatfejlesztéssel foglalkozó Balogh megszokhatta a munkahelyén, hogy minden megállapodást rögzíteni kell. Az agyonburokratizált önkormányzati politika

világában erre különösen nagy szükség lett volna. Elmulasztotta. Nem véletlen, hogy a zavarosban halászó figurák a háttér-megállapodásokat kedvelik, a szóbeli megegyezéseket alkalmazzák. Ezeket baj esetén bármikor le lehet tagadni. Mellesleg ilyen a politika. A gödi felfüggesztéses szappanopera része, hogy Balogh ellenlábasai fegyelmi eljárásokat kezdeményeznek a (bírósg által visszahelyezett) polgármester ellen. Nem az a céljuk, hogy új választás legyen, mert az kockázatos lenne számukra. Azt akarják elérni, hogy Balogh ne tudjon polgármesterként működni. Hiába mondta ki a bíróság, hogy a machináció semmis, a jó nem nyeri el végső jutalmát. Amikor ugyanis szavazni kell, semmit sem számít a jogi érvelés és a sok józan belátásra vonatkozó, unásig ismételt figyelemztetés, nem számít a tájékoztatlan közvélemény bekiabálása sem a nyilvános üléseken, csak a szavazatarány számít. Ebben most a fiatal és tapasztalatlan gödi polgármester vesztésre áll. Hárman maradtak ugyanis

mellette. Ott tornyosul vele szemben a békétlenség és a gyávaság áthatolhatatlanul vastag fala. Helyzete egyszerre kétségbeejtő és drámai. Volt rá esély, hogy a fiatal politikusok megingassák a NER-t. Melléjük állt a választópolgár, s rájuk bízta a szavazatát. Ennek eredményeképpen legyűrték a Fideszt Gödön, aztán mégis abban a sötét veremben kell tovább bukdácsolniuk, amelyből egy pillanatra sikerült kidugniuk a fejüket. Nem csak meg kell szerezni a hatalmat, meg is kell tartani. Ez sikerült például a szomszédos Vácra (Rétvári Bence püspökvárosában), Veresegyházra, Gödöllőre és számos budapesti kerületben, közte a Gödhöz közelebb lévő Újpesten és Rákospalotán is. De nem sikerült Pest megye jó fekvésű, Telkihez vagy Budaörshez képest nem oly gazdag, de azért jó lehetőségekkel rendelkező településén.

Göd e tekintetben az ellenzéki összefogás riasztó példája. Sokat lehet belőle tanulni 2022 előtt. Haszonlósókkal nem lehet legyőzni az orbáni rendszert.

Gaál József: Vezeklések kora II.

A táj és a történelem

A hazai táj

Minden térnek – így a tájnak is – van idővonalatkozása. Föld- (vagy űr-)történeti és klimatikus múltja és jövője van, az ember által lakott területeknek pedig történelmi múltjuk és jövőjük is. A térnek ez az időisége gyakran rejtett, de a tudományok által föltárható.¹ Így irányult erre a figyelem a francia *Annales*-körben, és jött létre geográfia és a történelem találkozása Fernand Braudel *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* című remekművének I. kötetében. Mindazonáltal Braudel nyomatékosan kijelentette, hogy „[n]em lehet elégszer ismételni: a történelmet nem a földrajzi térségek teremtik, hanem az emberek, akik ezeket a térségeket kézben tartják vagy kialakítják.”² Megjegyzendő, Herder már valami ilyesmit pedzett, amikor a környezetről átfogóan mint klímáról beszélt, egy olyan külső okról, amellyel szemben áll a belső, elsődleges „genetikus” ok.³ Tim Ingold egy jelentős tanulmányában antropológia és régészet határterületén jelölte ki a táj, ill. tájkép időbeliségét,⁴ nyilván nem függetlenül Heideggertől, aki számára minden építés – s így bizonyára a táj megkonstruálása is – már egyben lakozás (letelepülés).⁵

Ilyen adatokat más tudományterületekről is bőségesen lehetne nyerni, de mindezek más tájfogalommal foglalkoznak, mint amiről ebben az írásban van szó. Cassirer írja, hogy

[a] tér nem rendelkezik valami egyenesen adott, egyszer s mindenkorra szilárd struktúrával, hanem azt az általános értelemösszefüggés révén nyeri, amelyben föl-építése végbemegy. Az értelmi funkció az elsődleges és meghatározó, a térstruktúra a másodlagos és függő mozzanat.⁶

Az az értelmi funkció, amelyhez a tájfelfogásban tartom magam, ki-zárja a táj oksági, teleologikus, gyakorlati felfogását – egyáltalában

¹ Vö. pl. Hansjörg Kuster: *Geschichte der Landschaft in Mitteleuropa. Von der Eiszeit bis zur Gegenwart*. München: C.H.Beck, 2013².

² Fernand Braudel: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában* I. Budapest: Akadémiai–Osiris, 1996. 236. Ford. R. Szilágyi Éva.

³ Vö. Johann Gottfried Herder: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1784–1791). Második rész, VII. könyv, 3–5. <http://www.zeno.org/Literatur/M/Herder,+Johann+Gottfried/Theoretische+Schriften/Ideen+zur+Philosophie+der+Geschichte+der+Menschheit>

⁴ Vö. Tim Ingold: „The temporality of the landscape” = *World Archaeology*, 1993. 25:2, 152–174. Ingold cikkének vitájához vö. Dan Hicks: „The Temporality of the Landscape Revisited” = *Norwegian Archaeological Review* Volume 49, 2016 – Issue 1, 5–22.; Jeff Malpas: „Place and the Problem of Landscape” = Jeff Malpas (Ed.): *The Place of Landscape. Concepts, Contexts, Studies*. Cambridge (Mass.), London: MIT Press, 2011. 10. k. Ld. még ugyanebben a kötetben Theodore R. Schatzky: „Landscapes as Temporalspatial Phenomena” = i. m. 65–89.

⁵ Vö. Martin Heidegger: „Építés, lak(oz)ás, gondolkodás” = Schneller István: *Az építészeti tér minőségi dimenziói*. Budapest: Terc, 2002, 257–270. Schneller István fordítása.

⁶ Ernst Cassirer: „Mythischer, ästhetischer und theoretischer Raum” = Jörg Dünne & Stephan Günzel (Hrsg.): *Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 2006. 494.

instrumentalizálását –, s ahhoz a hagyományhoz kapcsolódik, amelyet leg-híresebben Georg Simmel fejezett ki:

Táj, állítjuk, akkor jön létre, amikor a természeti jelenségeknek a földfelszínen kiterjedt egymásmellettségét sajátos egységgé fogjuk össze, amely eltér attól, ahogyan az okságilag gondolkodó tudós..., a teleológiai irányultságú szántóvető vagy stratégia ugyanezt a látóteret átfogja⁷ –,

s amelynek előzményeit más helyen kimutattam Rousseau-nál, A. W. Schlegelnél, Schellingnél, Ruskinnál; a hagyomány folytatódását pedig Heideggernél, J. Ritternél és Adornónál. Előfordul, hogy a szakértő a tájat nézi, s hirtelen felfigyel valamire, amiből arra következtet, hogy ott a föld és a növényzet alatt, amely visszavette hatalmát, építmény lehet. Így történt ez a Masszáda esetében 1838-ban. Számos antropológiai következményt le lehet vonni egy olyan festményből, Ingold példájából, id. Pieter Bruegel *Aratásából*, amelyet csak nagyon tág értelemben lehet tájképnek nevezni, ugyanis éppen annyira életkép vagy jelenet. Braudel szinte időtlennek (hosszú tartamnak) nevezte az ember és környezete kapcsolatát. Valóban a táj, mint táj, abban az értelemben, ahogy beszélek róla, általában jelen idejű.

De vannak kivételek. Nem a természetes mozgásokra gondolok, a felhők futására, a lombok játékára, az alkony vagy az eső közeledésére, a vizek folyására. Ezeknek időbelisége a táj mint táj befogadásakor másodlagos, s a pillanatfelvételek, amelyeket készítünk róluk, akár meg is állíthatják őket. Ám az ember építette táj változása, teleológiája jól látható. Ezeknek egyik paradigmaticus esetéről, a kertről más helyen részletesen írtam. Most pedig egy másikról esik szó, az emlék-tájról, ahol a táj elválaszthatatlanul összefügg a történelmi vagy mitikus emlékezettel, és szimbolikus jelentősége van.

„Ez a föld, melyen annyiszor / Apáid vére folyt” – hangzik az egyik leghíresebb magyar versben, Vörösmarty Mihály *Szózatában*. A mohácsi táj minden magyar embernek eszébe juttatja történelme egyik legnagyobb tragédiáját. A Firenzében vagy környékén élő angolok tájélményében mindig szerepet játszott a város történelmi múltja.⁸ Simon Schama szerint, aki nagy könyvet írt a táj és az emlékezet viszonyáról, az örökölt tájmítoszok és emlékek jellemzője meglepő, százados tartósságuk, valamint az az erejük, hogy intézményeket hozzanak létre, amelyekkel ma is együtt élünk. A legnyilvánvalóbb példa a nemzeti identitás, amelyhez hozzátartozik egy meghatározott táj-hagyomány misztikuma, topográfiájának feltérképezése, kidolgozása és gazdagítása. Ilyen a német tölgyerdő, a germán vadon, amelynek hagyománya a római birodalomig nyúlik vissza, Anglia zöld sziget-, illetve *sceptred isle* – uralkodó sziget – jellege (Shakespeare: *II. Richárd*, II. felv., 1. jelenet), a Yosemite völgy „szent” óriásfái, amelyeket olyan történelmi eseményekkel hoztak összefüggésbe, amelyek idején már megvoltak, és Schama számos egyéb példája.⁹ A csehek szent hegye a Hora Říp, Spanyolországban először

⁷ Georg Simmel: „A táj filozófiája” = Simmel: *Velence, Firenze, Róma. Művészetelméleti írások*. Atlantisz–Medvetánc, 1990. 106. Berényi Gábor fordítása.

⁸ Vö. Katie Campbell: „Framing the Landscape: The Anglo-Florentine View” = Jeff Malpas (Ed.): *The Place of Landscape. Concepts, Contexts, Studies*. I. h. 257–272.

⁹ Vö. Simon Schama: *Landscape and Memory*. London: Fontana Press, 1995. 15. és passim.

Andalúzia, majd Kasztília vált a nemzeti tájjá.¹⁰ A francia tájnak talán nehezebb megtalálni egy ilyen konkrét, megkonstruált, szimbolikus részét, de Pierre Nora mégis joggal írja:

Mi lehet immateriálisabb a tájnál? A nemzettudat minden összetevője közül kétségkívül ez hat a legközvetlenebbül. François Mitterrand választási plakátja, amelynek háttérében egy ismeretlen francia falu rajzolódik ki, nagyon emlékeztet 1981-es vetélytársára, mert valójában mindkettőt öntudatlanul Pétain egy hasonló plakátja ihlette, ez pedig azt jelenti, hogy van a nemzeti tájnak egy archetípusa, mégpedig a „douce France”, azaz az Île-de-France, „a nemzet bölcsője” lankás dombjaival. És azt, hogy Franciaország földrajzi adottságainak szerves egysége létezik, annak ellenére, hogy a tájak valóban rendkívül változatosak – éppen ez szokta elbűvölni az őket szemlélőket.¹¹

A táj lehetséges összefüggése az identitással¹² hozzájárulhatott ahhoz, hogy a 19. századtól kezdve elkezdtek „a természet után” tájképeket festeni. Azaz a táj referenciálissá vált. A táj portrészerezőségét – ellentétben az ideális tájjal – már korábban is gyakorolták Németalföldön, de a híres – vagy éppen a festő által híressé tett – szimbolikus tájak ábrázolása későbbi. Ha összehasonlítjuk Claude Lorraine *A korall eredete vagy tájkép Perszeusszal* című művét (1670-es évek) a normandiai Étretat nagyon hasonló tengerbe nyúló sziklakapuival, amelyeket Monet-val az élen festők sora festett meg a 19. században (Delacroix, Isabey, Jongkind, Courbet, Corot, Boudin stb.), akkor világosan látható a különbség a képzeletbeli, ideális táj és a földrajzi konkrétságú reális táj között. Azok a kísérletek, amelyek korábbi tájképeket akartak azonosítani (például Claude *Acis és Galatheáját* a nápolyi öböllel) a legtöbbször kudarcot vallottak.

Hasonló a helyzet a tájköltészettel is, amelyben az ideális vagy természetfölötti természet helyét átveszi „a természetes vonatkoztatási rendszer”, s a mű tárgya ember és természet vizionárius viszonya lesz, amelyben mindazonáltal a táj helye topográfiaileg felismerhető és meghatározható. Így jellemzi M. H. Abrams Wordsworth költői újítását.¹³ S valóban, a tinterni apátság rom tája történelmileg összekapcsolódik Wordsworth nevével, mint a Tóvidék vele és más tavi költőkkel. A Mont Sainte-Victoire környékén az országúton tábla van, hogy ez Cézanne tája.¹⁴

A magyar költészet mintegy fél évszázados késéssel követte ezt a fordulatot. Legnagyobb felvilágosodás kori rokokó költőnk, Csokonai Vitéz Mihály (1773–1805) *A tihanyi ekhóhoz* című versében a tihanyi félszigetnek a Ba-

¹⁰ Vö. Csejtei Dezső – Juhász Anikó: *Filozófiai elmékedések a tájról*. Máriabesnyő: Attraktor, 2012. 102. kk. és 113. kk.

¹¹ Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. Budapest: Napvilág, 2010. 99. k. Tóth Réka fordítása. A magyar olvasónak talán nem érdektelen, hogy az említett 1981-es Mitterrand-plakátra ez volt írva: „La force tranquille” (A nyugodt erő).

¹² Vö. Françoise Cachin: „The Painters Landscape” = Pierre Nora (Ed.): *Rethinking France. Les lieux de mémoire. Vol. 2. Space*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 2006.

¹³ M. H. Abrams: *Natural Supernaturalism. Tradition and Revolution in Romantic Literature*. New York: W. W. Norton & Company, 1971. 13. és passim.

¹⁴ Nora is emlékezhelynek nevezte Cézanne festményét. Vö. Pierre Nora: *Emlékezet és történelem között*. I. h. 31.

laton vízszintje fölé 120 méterrel emelkedő szelíd dombjáról azt írta, hogy „Zordon erdők, durva bércek, szírtok!”¹⁵ Berzsenyi Dániel (1776–1836) a *Búcsúzás Kemenesaljától* című ódájában hiába válik a Soracte a Vas megyei Sággyá, a tájleírás meglepészik a „Ti kékelő halmok! gyönyörű vidékek!” emlegetésével. Mindkettejükre áll, amit Németh László Csokonairól mondott, hogy „nem ismert tájat, csak természetet. Verseiben nincs körülírt jellegű vidék, csak berek, folyó, róna”.¹⁶ A probléma monográfusa szerint konkrét tájak a magyar irodalomban először Kazinczy Ferenc (1759–1831) útleírásaiban és Kisfaludy Sándor (1772–1844) verseiben jelentek meg.¹⁷ Történetek kísérletek a pannon táj, a Dunántúl nemzeti tájjá változtatására, elsősorban id. Markó Károly remekbe sikerült *Visegrád* című festményének hatására (1826–30). Az áttörés azonban majd két generációval később következett be, Arany János (1817–1882) és mindenekelőtt Petőfi Sándor (1823–1849) tájköltészetével.

Petőfi még ma is a legnépszerűbb költők egyike Magyarországon, s mindenki tudja, hogy népdalai, politikai és szerelmi költészete mellett tájversei a legjelentősebbek. Ehhez képest meglepő, hogy noha tájköltészete a legbanálisabb érettségi tételek közé tartozik, a hatalmas Petőfi-irodalomban tudomásom szerint egyetlen monográfia nem született ebben a tárgyban.

Noha a 19. századi Magyarországnak gazdag tájai voltak (Északon hatalmas hegylánc, Nyugaton dombvidék, Keleten az Alföld), mégis Petőfi szülőföldje lett a jellegzetes magyar táj, a hazai táj – s ebben a döntésben meggyőződésem szerint a költőnek sarkalatos szerepe volt.

Nem mintha nem lett volna az Alföldnek, a pusztának már korábban is némi jelentősége. Külföldi útirajzírók, magyar költők írtak róla, s gróf Széchenyi István már 1814-ben ezt jegyezte föl naplójába:

Hogy a hunok legvalódibb fajtájából származhatom, arra az is elég bizonyíték, hogy a legszebb Alpok közt Svájcban, vagy Itália legbujább völgyeiben és tájain sem vagyok képes oly forrón, lelkesen és rajongón érezni és élni, mint hazám pusztáin és síkságain.¹⁸

A festő Barabás Miklós (1810–1898)

megelőzte Petőfi Alföldről írott verseit. A délibáb, a gémeskút és a pusztá, mint a népet, a szabadságot jelképező történeti téma az 1840-es évektől terjedt el a magyar tájfesté-

¹⁵ Vö. Sárkány Oszkár: *A tájesszmény változásai a magyar költészetben Petőfiig*. Budapest, 1935. 22.

¹⁶ Németh László: „Csokonai” [1927] = Németh L.: *Az én katedrám. Tanulmányok*. Budapest: Magvető és Szépirodalmi, 1983. 226. Ezért tartom aggályosnak Milbacher Róbert Petőfi-revizió-vázlatának azt a kitételét (is), hogy „[a]z úgynevezett tájleíró költeményei sem számítanak új fejleménynek, legföljebb csak újrakalibrálja a felvilágosodás, általa főleg Csokonaitól tanult picturára és sententiára építő leíró hagyományát, és vegyíti a táj »nemzetiesítésének« és egyben ezen patrióta nemesi szótár »demokratizálásának« korszerű gondolatával.” Milbacher Róbert: „Petőfi, Arany és a nemzeti kánon” = *Élet és Irodalom*, 2019. augusztus 9. Picturáról és sententiáról Csokonainál és Berzsenyinél vö. Szegedy-Maszák Mihály: „Petőfi: Kis-Kunság” = Szegedy-Maszák M.: *Világkép és stílus*. Budapest: Magvető, 1980. 268. k.

¹⁷ Sárkány Oszkár: i. m. Talán ki lehetne emelni még egészen korai és meglepő kivételképpen Bessenyei György (1747–1811) *A Tiszának reggeli gyönyörűsége* című 1772-es versének topográfiai realizmusát.

¹⁸ Széchenyi István: *Napló*. Budapest: Gondolat, 1978. 1814. nov. 21-i bejegyzés. 19.

szetben... A vadregényes hegyvidék és az Alföld történeti epizódokat is rejtő romantikája végigkísérte az 1850-es és 1860-as évek magyarországi tájfestészetét (Brodzky Sándor, Lotz Károly, Molnár József). Az orientális táj mesterei (Libay Károly Lajos, Ligeti Antal és társaik) kivétel nélkül festettek alföldi tájat, vihart, hortobágyi ménest. Mert a táj nemcsak hegy és völgy, ég-föld-víz-levegő, hanem növények, állatok és köztük élő emberek szerves összetartozása, a szülőföld megerősödött mítosza.¹⁹

Az orientalizmusnak valóban lehetett szerepe az Alföld, a pusztá fölértékelődésében. Egy kitűnő művészettörténeti tanulmány szerzője idéz egy 1855-ös közleményt, melynek szerzője a pusztai csikóst az arabiai sivatag beduinjaihoz hasonlítja.²⁰ Említhetett volna jóval korábbi példákat is. Erdélyi János írta 1843-ban:

Ismerjük a szent történetből Jézust, Hágárt s egész zsidónemzetet a pusztában; fogalmaink sajátok a pusztai beduinról, arabról, s keleti nép lévén, sokat hozánk vé-rünkbe is által, mi efféle érzelmekre, hogy ne mondjam, előszeretetre bírja kelet fiait, s így nincs mit csodálni, ha éppen ott, a szép síkságon lakik a magyarság legszebb része.²¹

Petőfi írta 1847-ben:

...menjünk, vágtsassunk kelet felé, nagyszerű látvány következik: a pusztá, a Hortobágy!

Hortobágy, dicső rónaság, te vagy az Isten homloka.

Megállok közepeden s körültekintek oly elragadtatással, melyet nem érez a sweici az Alpeseken, melyet csak a beduin érez Arábia sivatagjaiban. Milyen szabadon lélekzem, mint tágul keblem!²²

De már korábban, az 1845-ös *A csárda romjai* című versében ezt olvassuk: „Itt szeretnék élni a puszták közepin, / Mint Arábiában a szabad beduin.” Mégis, ha az említett tanulmány szerzőjének igaza is lehet abban, hogy az orientalizmus, egzotizmus hatott a pusztai tájképek magyar és német divatjára (s itt a Magyarországon született Nikolaus Lenau szerepe is megemlítendő)²³, a döntő ok – különösen a magyar irodalomban – nem ez volt. Hanem amiről fentebb már szintén olvastunk Erdélyinél, az etnikai szempont, amely a soknemzetiségű Magyarország – még befogadó irányultságú – nacionalista asszimilációs eszméiben játszott közre, hogy ugyanis a „legtisztább” magyarság a közfelfogás szerint az Alföldön lakik. (Széchenyi az akkor még igaznak hitt hun-magyar azonosságra utaló naplóbejegyzésének is ez a motívuma.) Mindehhez hozzájárult a magyarság keleti eredetének öntudata, amely már ebben az időben is hol békében élt, hol viszont harcban állt a nyugati orientációval.

¹⁹ Szabó Júlia: „A történeti tájfestészet” = Szabó J.: *A mitikus és a történeti táj*. Budapest: Bállassi, 2000. 132.

²⁰ Vö. Sinkó Katalin: „Az Alföld és az alföldi pásztorok felfedezése a külföldi és a hazai képzőművészetben” = *Ethnographia* 1989. 1–4. 121.

²¹ Erdélyi János: „Úti képek I.” = Erdélyi J.: *Úti levelek, naplók*. Budapest: Gondolat, 1985. 42. k.

²² Petőfi Sándor: „Úti levelek Kerényi Frigyeshez” 1847. május 14. = Petőfi S.: *Úti jegyzetek*. Budapest: Neumann Kht., 2002. <http://mek.oszk.hu/06100/06125/html/index.htm> 1847 – 1847. február 23-i levelében írja Arany Jánosnak, hogy „a lelkem fáj, ha elgondolom, milyen beduin veszett el bennem!”.

²³ Vö. Sinkó Katalin: i. m. 127, 133, 145.

Érdemes Petőfi azon megjegyzésén is elgondolkodni, hogy olyan elragadtatást érez a pusztában, „milyet nem érez a sweici az Alpeseken”.

Az Alföld azért válik tájesszenné, mert ezt tartják tiszta magyarnak. Svájcban a hegyekhez kapcsolódik a szabadság gondolata, nálunk a síksághoz.²⁴

De nemcsak Svájcról van szó. A történelemből kimaradó és ezért szabad hegylakókat szokták a szabadság eszméjével társítani.²⁵ Az ellentmondásra már 1841-ben fölfigyeltek Magyarországon.

Ha visszatekintünk a múlt századok történeteire, Európa majd minden szabadságharczait a bércek közt látjuk kitörni és leküzdetni, miből sokaknál azon hit és vélemény támadott, hogy a bércek és ormok a szabadság hazája. Hazánk történeteiben ellenkezőt tapasztalunk, itt azon állítás, hogy a hegyi lakos leginkább kedveli a szabadságot, megfordítva áll, mert a mi bérzslakóink mindig nyugodtabban túrték a nyomatást, 's őseink' majd minden szabadságharczai az alföld síkjain támadtak, folytattak 's végeztettek be. 'S e' szellem, a szabadság ezen szelleme, maiglan is él az alföld síkjain, mert tekintsük bár a megyei gyűléseket, vagy az országos tanácskozásokat, mindenhol az alföld térein fekvő megyék azok, melyek legbüszkébben küzdenek az alkotmányos szabadság és szabadelműség elveiről.²⁶

Petőfi Sándor a hazai tájat 1844-ben megalapító verse, *Az Alföld* egyenesen provokálja a hegyeket. Teljes egészében idézem.

Mit nekem te zordon Kárpátoknak
Fenyvesekkel vadregényes tája!
Tán csodállak, ámde nem szeretlek,
S képzetem hegyvölgyedet nem járja.

Lenn az alföld tengersík vidékin
Ott vagyok honn, ott az én világom;
Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.

Felröpülök ekkor gondolatban
Túl a földön felhők közelébe,
S mosolyogva néz rám a Dunától
A Tiszáig nyúló róna képe.

Délibábos ég alatt kolompol
Kis-Kunságnak száz kövér gulyája;
Deleléskor hosszú gémű kútnál
Széles vályu kettős ága várja.

²⁴ Sárkány Oszkár: *A tájesszény változásai a magyar költészetben Petőfiig*. I. h. 5.

²⁵ Vö. Fernand Braudel: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ...* I. h. 33.

²⁶ Remellay Gusztáv: „Szolnok vidéke” = *Athenaeum*, V. évfolyam, 1841. Második félév, 24. szám (1841. aug. 24.) A cikkre Sárkány Oszkár hívta fel a figyelmet: Sárkány Oszkár: „Magyar tájesszény” [1942] = Pomogáts Béla: *Magyar tájak – magyar irodalom. Szöveggyűjtemény*. Duna-szerdahely: Lilium Aurum, 2008. 29.

Méneseeknek nyargaló futása
Zúg a szélben, körmeik dobognak,
S a csikósok kurjantása hallik
S pattogása hangos ostoroknak.

A tanyáknál szellők lágy ölében
Ringatózik a kalászos búza,
S a smaragdnak eleven színével
A környéket vígan koszorúzza.

Idejárnak szomszéd nádasokból
A vadlúdak esti szürkületben,
És ijedve kelnek légi útra,
Hogyha a nád a széltől meglebben.

A tanyákon túl a puszta mélyén
Áll magányos, dőlt kéményü csárda;
Látogatják a szomjas betyárok,
Kecskemétre menvén a vásárra.

A csárdánál törpe nyárfaerdő
Sárgul a királydinnyés homokban;
Odafészkel a visító vércse,
Gyermekektől nem háborgatottan.

Ott tenyészik a bús árvalányhaj
S kék virága a szamárkenyérnek;
Hús tövéhez déli nap hevében
Meggpihenni tarka gyíkok térnek.

Messze, hol az ég a földet éri,
A homályból kék gyümölcsfák orma
Néz, s megettök, mint halvány ködoszlop,
Egy-egy város templomának tornya. –

Szép vagy, alföld, legalább nekem szép!
Itt ringatták bölcsöm, itt születtem.
Itt borúljon rám a szemfödél, itt
Domborodjék a sír is fölöttem.

Petőfire hathatott, vagy legalábbis bátoríthatta első nagy tájverse megírására Erdélyi János egy évvel korábban közölt útirajza.

Az alföldi magyar koporsónak nézi a felföld legszebb völgyeit; a hegyek néki gát, mely lelkét is korlátozza szemében, s mikor síkságára visszalép, elragadtatással kiáltja felé: ez az Isten földje!²⁷

²⁷ Erdélyi János: „Úti képek I.”, i. h. 42.

Ugyanakkor Erdélyi fenségesnek látja a puszta ürességét, „kibútorozatlanságát”.

A puszta szépségei nem csörgő patak, nem fűmile csattogása, hanem az nagy rendtelenség, melyet mintha két viaskodó isten hagyott volna maga után, mindent földig rombolva le.²⁸

Petőfi éppen ellenkezőleg, a fenségest a „tán csodált” hegyvidéknek tartja fenn, s a szépséget az Alföldnek.²⁹ Azt is mondhatjuk, hogy versében „bebútorozza” az üres tájat, egy fantasztikus, a vers túlnyomó részében vertikális szemlélettel. A „börtönéből szabadult sas lélek” metaforája készíti elő a képzeletbeli fölrepülést, amely először nagy magasságból látja át az egész tájat, a Duna–Tisza közét, hogy alábbszállva föltűnjenek szereplői, a gulyák, ménesek, gémeskutak, csikósok. Eközben a látvány megtelik hangokkal, a kolumpok, a lódobogás, az ostorpattogás hangjaival. A tanyák közelében még lejjebb szállva az állatok után a búzaföldek és nádasok válnak láthatóvá, hogy aztán egészen alant, a kocsmánál az is észrevehető legyen, amit csak a gyalogjáró lát: a fészkelő vércsék és a tarka gyíkok. Itt, a vers végén vált át a vertikális szemlélet horizontálissá, hogy körbetekintve megpillantsa a téres, akadálytalan messziséget, távoli gyümölcsfákat, mezővárosok templomtornyait. Majd következik az utolsó strófa a figyelemre méltó „*legalább nekem szép*”-pel, jelezve, hogy az Alföld szépsége magyarázatra szorul.

A képzeletbeli fölrepülés után a nagy képből egyre lejjebb ereszkedve válnak ki a különböző lények és tárgyak. Ez önmagában is esztétikai élvezetet okozó, erős és hatásos költői művelet. De van egy másik jelentősége is, hogy először magával a térrel ismerkedünk meg, „a rónák végtelenjével”, s az elkülönülő dolgokat a maguk képi és hangbeli konkrétságában most már mindig térélményként, és ezzel tájélményként fogjuk fel, a vers utolsó előtti strófájáig, ahol megváltoztatott – mint mondtam: horizontális – nézőpontból ismétlődik meg a végtelen távolság tértapasztalata.

Ez a nagy leíró költemény nem hazafias-identifikáló, hanem a szülőföld tájverse (a jóval korábbi, Petőfi nevével először megjelenő *Hazámban* című vers is a szűkebb pátriáról szól és nem az országról³⁰). Csak következményeiben vált azzá. Palágyi Menyhért nevezte Petőfi természetkölteményeit „hazafias honfoglaló költeményeknek”, második, költői honfoglalásnak,³¹ s hatását, recepcióját, utánpótlóinak tömegét tekintve ez igaz is. *Az Alföld* sorai közül nem egy szólásmondássá vált, s az Alföldről, a pusztáról, a magyar tájról való képzeleteinket mindmáig Petőfi tájversei határozzák meg. Mindezekelőtt történelmi értelemben, hiszen a gulyások, ménesek, csikósok ma már ironikusan maguk után vonják a német sch-t, jelezve, hogy turisztikai látványosságok lettek.

²⁸ I. m. 43.

²⁹ Legalábbis ebben a versében. Útirajzában így ír: „Mily egyszerű a puszta és mégis mily fenséges! de lehet-e fenséges, ami nem egyszerű?” Petőfi: „Úti levelek Kerényi Frigyeshez”, i. h.

³⁰ Ezt valószínűsíti, hogy Petőfi úti jegyzeteiben ezt írja: „ide, ide szállt lelkem a Karpatokról, az én édes hazámba, a szép alföldre”. Petőfi S.: *Úti jegyzetek*. Budapest: Neumann Kht., 2002 <http://mek.oszk.hu/06100/06125/html/index.htm>

³¹ Palágyi Menyhért: *Petőfi*. Petőfi könyvtár 13., 1909. 163.

Takáts József kitűnő tanulmányában joggal írja, hogy az alföldi táj társadalmi jelentésének (például az egyes számnak!) alapvető formálója – iskolai bevézésén és értelmezésén keresztül – az a sor (és folytatása), hogy „lenn az Alföld tengersík vidékén”. Néprajzkutatók és művészettörténészek remek dolgozatokat írtak arról, hogyan, mikor, minek hatására vált az Alföld nemzeti tájjá, az e tájhoz kötött gulyás nemzeti étellé, milyen vizuális elemek váltak bevetté az Alföld képi megjelenítéseiben.³²

De a 19. századi tájfestészet és tájköltészet földrajzi konkretizálódásának eleve van valami megőrző jellege. A táj rurális, és az urbanizálódás, modernizálódás fenyegette. Király Edit remek könyvében kimutatta, hogy gyakran ugyanannál a szerzőnél, adott esetben Jókai Mórnál megvan mind a táj megőrzésének, mind radikális megváltoztatásának óhaja: *Arany ember* című regényében az egyiknek adja a prioritást, a kor nagy enciklopédikus díszvállalkozásában, a *Kronprinzenwerken*nek is nevezett *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bilden*, ahol egyébként az eredeti természetet idealizáló, óvó vagy sirató szempont is megjelenik, ő a progresszista oldalon áll, s méltatja a Vaskaput hajózhatóvá tevő munkálatokat.³³ Tompa Mihály *Egy alföldi új telepen* című 1850-es versében elégikusan ír a pusztá megszünéséről: „Oh, pusztá! elvész nemsokára / Vadon költészeted! – / Hol a pásztor vigan bogárazó / Gyulyát legeltetett, / S lován, a puszták ép szülöttje, / Mint a szél vágatott! – / A pászortűz, a furulyaszó / Kialszik, elhal ott.” Az ellentmondás Petőfiben is megvolt. Ugyanabban az évben, melyben lelkesen szorgalmazta a vasútépítést, fájlalta a folyószabályozást:

A gyorsszekérnél egy óranegyeddel elébb értem a Tisza hídjához, s ezalatt gyönyörködve néztem jobbra-balra a tájat, mely a kiöntés által hasonlíthat Amerika óserdeihöz regényességében. És az az átkozott szabályozás majd mind e regényességnek véget fog vetni; lesz rend és prózaiság. Bizony nem szeretnék mostanában a Tiszának lenni. Szegény Tisza! Eddig kénye-kedve szerint kalandozta be a világot, mint valami féktelen szilaj csikó; most pedig zablát vetnek szájába, hámba fogják, s ballaghat majd szépen a kerékvágásban. Így teszi az élet a lángészt filiszterrél!³⁴

A Tiszát a 19. században – ellentétben a népeket és tájakat összekötő Dunával – nemzeti folyónak tartották, mert az akkori Magyarországon eredt és ömlött bele a Dunába. Petőfi is így érzett: „Úgy szeretem e folyót, talán azért, mert tetőtől talpig magyar: hazánkban születik és hazánkban hal meg, és épen az Alföldön vándorol keresztül, az én kedves Alföldemen.”³⁵

Következzék Petőfi *A Tisza* című verse:

Nyári napnak alkonyúlatánál
Megállék a kanyargó Tiszánál
Ott, hol a kis Túr siet beléje,
Mint a gyermek anyja kebelére.

³² Takáts József: „A tér és az idő nemzetiesítése és az irodalmi kultuszok” = *Regio*, XV. évf. (2004) 3. sz. 77. k.

³³ Edit Király: „*Die Donau ist die Form*”. *Strom-Diskurse in Texten und Bildern des 19. Jahrhunderts*. Wien-Köln-Weimar: Böhlau 2017. 84. kk. ill. 38.

³⁴ Petőfi Sándor: „Úti levelek Kerényi Frigyeshez”, i. h.

³⁵ Uo.

A folyó oly símán, oly szelíden
 Ballagott le parttalan medrében,
 Nem akarta, hogy a nap sugára
 Megbotolják hajjai fodrába'.

Síma tükrén a piros sugárok,
 (Mint megannyi tündér) táncot jártak,
 Szinte hallott lépteik csengése,
 Mint parányi sarkantyúk pengése.

Ahol álltam, sárga főveny-szőnyeg
 Volt terítve, s tartott a mezőnek,
 Melyen a levágott sarju-rendek,
 Mint a könyvben a sorok, heverték.

Túl a réten néma méltóságban
 Magas erdő; benne már homály van,
 De az alkony üszköt vet fejére,
 S olyan, mintha égne s folyna vére.

Másfelől, a Tisza tulsó partján,
 Mogyoró- s rekettye-bokrok tarkán,
 Köztök egy csak a nyílás, azon át
 Látni távol kis falucska tornyát.

Boldog órák szép emlékeképen
 Rózsafelhők usztak át az égen.
 Legmesszebről rám merengve néztek
 Ködön át a mármarosi bércek.

Semmi zaj. Az ünnepélyes csendbe
 Egy madár csak néha füttyentett be.
 Nagy távolban a malom zugása
 Csak olyan volt, mint szunyog dongása.

Túlhan, vélem átellenben épen,
 Pór menyecske jött. Korsó kezében.
 Korsaját mig telemerítette,
 Rám nézett át; aztán ment sietve.

Ottan némán, mozdulatlan álltam,
 Mintha gyökeret vert volna lábam.
 Lelkem édes, mély mámorba szédült
 A természet örök szépségétül.

Oh természet, oh dicsó természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz,
Annál többet, annál szebbet mondasz. –

Késő éjjel értem a tanyára
Fris gyümölcsből készült vacsorára.
Társaimmal hosszan beszélgettünk.
Lobogott a rőzseláng mellettünk.

Többek között szóltam én hozzájuk:
„Szegény Tisza, miért is bántjátok?
Annyi rosztat kiabáltok róla,
S ő a föld legjámborabb folyója.”

Pár nap mulva fél szendergésemből
Félrevert harang zugása vert föl.
Jön az árviz! jön az árviz! hangzék,
S tengert láttam, ahogy kitekinték.

Mint az örült, ki letépte láncát,
Vágtatott a Tisza a rónán át,
Zúgva, bögve törte át a gátot,
El akarta nyelni a világot!

Három évvel későbbi vers, mint *Az Alföld*, 1847-ben keletkezett. A természeti idill (amelyet a század közepén már oly nehéz volt írni) és a természeti erők hatalmas feltámadásának romantikus ellentmondására épül, amelyet – mint Nemes Nagy Ágnes megfigyelte³⁶ – a minimalista csönd és a maximalista hangvihar jellemez. Margócsy István vetette föl, hogy a magyar klasszika- (Horváth János), illetve a nép-nemzeti felfogásnak, amely szinte akadálytalanul folytatódott a szocializmus idején a forradalmi-realista értelmezésben, lehet – legalábbis részleges – alternatívája a romantikus Petőfi (akit talán ifjonti harctéri halálától sem függetlenül így is fogtak fel 19. századi külföldi recepciójában). Ám alighanem megszaladt a tolla, amikor – egyébként kiváló – tanulmányában megvont ettől a verstől minden referenciális tárgyiasságot, vagy Abrams szavával természetes vonatkoztatási rendszert. *A Tiszában* a tárgyiasságok antropomorfizálódnak, megszemélyesülnek, vagy mitikus kontextusba kerülnek – mondja, s [h]a e verseknek nem szövegtől elszakított képiségét-tárgyiságát figyeljük, hanem azt a beszédkeretet, melyben e tárgyiasságok szóba kerülnek, a tárgyiasságnak a

³⁶ Nemes Nagy Ágnes: „Petőfi Sándor: A Tisza” = Nemes Nagy Á.: *Az élők mértana I. (Prózai írások)*. Budapest: Osiris, 2004. 292–300. Vö. még Vaderna Gábor alapos verselemzésével: Vaderna Gábor: „Megállék a kanyargó Tiszánál” = Szilágyi Márton (szerk.): *Ki vagyok én? Tanulmányok Petőfiről*. Budapest: PIM, 2014. 324–342.

látszata is el fog tűnni: minden tárgyiasság ugyanis csak a magában beszélő poeta szubjektív indulatának kicsapódásaként fog megelevenedni.³⁷

Föl nem foghatom, hogy miért kell ezeket szükségképp ellentétekként elgondolni, s az a példátlanul gazdag tárgyiasság – legyen bár képzeleti –, amely megjelenik a megelevenített természeti idill topográfiai meghatározásában, a sárga főveny-szőnyegben, a mogoró- és rekettye-bokrok nyílásában feltűnő távoli falucska tornyában, a sarjú-rendekben, a korszót merítő paraszt-asszonyban, akivel egymásra tekintenek, a gyümölcs-vacsorában, a félrevert harangokban, és így tovább, miért zárja ki a szubjektív indulatot, amelynek nyilvánvaló két csúcspontja a természethez intézett ima (amelyről Horváth János jegyezte meg, hogy „a Tisza-menti táj kezd a »természet« képviselőjévé megnőni”³⁸), és a megáradó folyó, amelyet nem katasztrófaaként, hanem szabadság-metáforaként használ a vers. Horváth János föltételezte, hogy a szelíd folyó után következő ellentét „csak utólagos ragaszték”, s „a költő ihletében eredetileg nem volt benne a kétféle Tisza szembeállításának szándéka”.³⁹ Valóban elképzelhető volna, hogy a vers a természethez való fohászkodással zárul. Mégis, szegényebb lenne. Elmaradna a táj csöndjének, hallgatásának, illetve „zúgásának, bőgésének” ellentmondása, s az is, ami mögötte áll: a szép természet és a fenséges természet ellentételezése. Hiszen az áradás nem az emberi életeket és tulajdont fenyegető veszedelemről szól, hanem – ahogy az 1848. március 27-én írt *Föltámadott a tenger* nyílt allegóriájában olvassuk – a természet „szilaj hullámokat vető rémítő erejéről”. A *Tiszában*, egy évvel korábban a megáradó folyó hasonlata még az „őrült, ki letépte láncát”, de mégis csak a láncok letépése, a gátak áttörése a lényeg. Ez, ha nem is a forradalom mítosza, mint a *Föltámadott a tenger* özönvize, de mindenesetre a lázadás mítosza.

Palágyi Menyhért vetette föl először Petőfi tájverseivel kapcsolatban, hogy „...a természeti jelenségeknek oly hatalmas megszemélyesítő ereje által tűnik ki, mely szinte versenyre kél a görög mythos-alkotó erővel”.⁴⁰ A természet megszemélyesítésére más példákat is találni *A Tiszában*: „Boldog órák szép emlékeképen / Rózsafelhők usztak át az égen.”,⁴¹ vagy az erdő fejére üszköt vető alkony: „olyan, mintha égne s folyna vére”, vagy a folyó sima tükrére vetülő piros sugarak tündértánchoz hasonlítása: „Szinte hallott lépteik csengése, / Mint parányi sarkantyúk pengése”. (Ez a *János vitéz*re emlékeztet, mert a tündérek csöpp vörös nadrágos, sarkantyús csizmájú huszárokként tűnnek föl, mintegy összevegyítve és kicsinyítve a huszárok kalandozásának és Tündérországnak a motívumát.) S ehhez a sorhoz tartozik a láncait letépő, „őrült” Tisza is. Ezek az antropomorfizáló hasonlatok azonban nagy erejű *hasonlatok*

³⁷ Margócsy István: „A romantikus Petőfi” = Margócsy I.: *Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről*. Pozsony: Kalligram, 2011. 195.

³⁸ Horváth János: „Petőfi Sándor” = *Horváth János irodalomtörténeti munkái*. Budapest: Osiris, 2008. 462.

³⁹ I. m. 463.

⁴⁰ Palágyi Menyhért: *Petőfi*. I. h. 164.

⁴¹ Ez Petőfi legrsőbb soraival kel versenyre, az olyanokkal, mint „Kalmár szellő járt a szomszéd mezőkön, /S vett a füvektől édes illatot.”, vagy „Ábrándaimnak száraz erdejében / Csörög, csörög már s nem susog a lomb...”

(„olyan, mintha”), amelyek nem gátolják és semmiképpen sem szüntetik meg a leírás rendkívüli tárgyi pontosságát. Gondoljunk például a bokrok nyílásában megjelenő templomtoronyra. Tárgyiasságuk hűségét még képeletbeli jellegük sem cáfolja (tudni való ugyanis, hogy Petőfi tájverseinek majd mindegyikét nem a helyszínen írta, s a legtöbbet – az elvagyódás tudatában – Pesten).

Ugyanakkor nemcsak *A Tisza*, hanem már *Az Alföld* is és a többi nagy tájvers (*Falun*, *A puszta télen*, *a Kis-Kunság* stb.) nem szenttelen, megfigyelő-leíró, hanem interaktív költemény, amely állandó párbeszédben áll a költő személyiségével, azaz erősen lírai jellegű, s rendkívüli figyelemmel fordul a minél szélesebbnek szánt befogadók felé.

Állításunk, hogy Petőfi tájversei határozták meg a magyar tájat. Ha ez igaz, a tárgyiasság látszata nem tűnhetett el belőlük. Kérdés azonban, hogy e meghatározás, ez a költői honfoglalás szándékában állt-e a költőnek. Erre a nehéz kérdésre azt hiszem, hogy tagadólag kell válaszolnunk. Petőfi számos ideologikus verset írt – tájköltészete nem ebbe a rendbe tartozik. Sehol nem utal tájverseiben arra, hogy szülőföldjét, szeretett táját a hazával, az országgal azonosítja. Az ugyanis „A Kárpátoktól le az Al-Dunáig” terjed 1848-as *Élet vagy halál* című verse kezdősora szerint. Az 1847-es *Magyar vagyok* első strófája pedig így hangzik:

Magyar vagyok. Legszebb ország hazám
Az öt világrész nagy területén.
Egy kis világ maga. Nincs annyi szám,
Ahány a szépség gazdag kebelén.
Van rajta bérc, amely tekintetet vét
A Kaszpi-tenger habjain is túl,
És rónasága, mintha a föld végét
Keresné, olyan messze-messze nyúl.

63

Ha a szándékról nyilatkozhatunk, sokkal inkább a régió, a születési hely tájainak felidézése a célja, a kedves táj, a „legalább neki szép” táj valóságos szépségéről való meggyőzés. „Hova szívem, lelkem / Mindig mindenholnan vissza-visszavágyott, / Ujra láttam végre születésem földét, / A szép Kis-kunságot!” A „tér nacionalizálása” persze szándékában állt, de nem gondolt arra, hogy a nemzeti tájat az Alfölddel azonosítsa.

Az is figyelemre méltó, hogy Petőfi tájverseinek nincs történelmi dimenziójuk. Arany János *Az Alföld népéhez* című 1848-as költeményében, amely csak részben tájvers, bizonyos kompenzatorikus céllal, amely ki akarja igazítani az alföldiek hegyek iránti ellenszenvét, amely Petőfi *Az Alföldjében* is megjelenik, a történelmi emlékezetre hagyatkozik, miszerint a sziklatetőkre épült várak védték meg az Alföld szabadságát is. Ezt nevezhetjük – Takáts Józseffel szólva – az idő nacionalizálásának. Petőfinek talán csak egy tájverse van, ahol az Alföld múltjában születésének emlékezete mellett a történelmi emlékezet is megjelenik: „Hogy van, hogy e csárda kövekből épüle? / Holott kőtermésnek nyoma sincs körül. / Itt régente falu avvagy város állott, / Míg nem nyögte hazánk a török rabságot; / (Szegény Magyarország, szegény édes

honom, / Be sokféle bilincs volt már lábaidon!) / E hajdani várost földúlta az ozmán, / Kő kövön nem maradt, csak az isten házán.” (A csárda romjai).

Előfordul, hogy a költői szándéktól függetlenül a mű történelmi jelentése módosul vagy megváltozik. Ebben nagy szerepet játszhatott a 19. századi Petőfi-kultusz, melynek epigonjait Gyulai Pál élesen ostorozta.

Petőfi után a festő költemény, néprománc és zsánerkép nagy divatba jött. Régibb és újabb költők egész serege nekiesett a pusztának. A délibáb valóságos *purpureus pannus* lett. Majd minden költeményen ott lebeg. Lapjaink telvék tájképekkel, mintha az állandó képtárlattal akarnának vetekedni. Mindennap az utánzás és gondolatszegénység kínjaival találkozunk. Nem annyira Petőfi-tanulmányt látunk, mint Petőfi-utánzást, melyben mégis csak a szavak és tárgy emlékeztetnek Petőfire.⁴²

Az epigonizmus kiesett a kulturális emlékezetből, de megerősítette Petőfi tájképeinek hazai jellegzetességét, amely mintegy nemzeti köztudattá vált. Ez azonban nem következhetett be másképpen, mint tájversei leíró tárgyiaságának ereje, emlékezetessége által. Ezeknek a verseknek *lett* történelmi dimenziójuk azáltal, hogy a befogadó utódok számára létrehozták a hazai táj identitását.

⁴² Gyulai Pál: *Petőfi Sándor és lírai költészetünk*. <https://mek.oszk.hu/04900/04968/html/01.htm#23> Purpureus pannus: „bíborszínű cafrang” Bede Anna fordításában Horatius *Ars poetica* című művéből.

Marjai József, a rettegett ügyintéző*

„Minden szövetségesünket becsaptuk”

Éjjel-nappal árt.

Ez a mondás járta újságírói körökben a Kádár-korszak egyik erős emberéről, Marjai Józsefről. A minisztertanács elnökhelyettese leplezetlenül utálta a sajtót, üvöltözött az újságírókkal, szerkesztőkkel. De állítólag a szovjet elvtársakat sem kímélte. Óriási munkabírása volt, s mivel senkiben nem bízott, mindent maga akart elvégezni.

Ifjú kommunistaként lépett be a Külügyminisztériumba, és meglett kommunistaként léptette be Magyarországot a Nemzetközi Valutaalapba. Fő szövetségesét átverte, fő ellenségével, a Reagan házaspárral összecsókolózott.

Először 1979 szeptemberében hallottam a nevét félelemmel emlegetni. Belgrádban a nagykövetségen éppen egy kiválóan fűszerezett pacalt ünnepeztünk, amikor az egyik diplomata izgatottan beállított: Marjai a pályaudvaron ellenőrzi a hivatalos magyar kiküldöttek – külügyérek, külkereskedők – útlevelét, maga dönti el, van-e értelme a szükös devizakészletekből fedezett kiküldetésnek, és aki nem adott kielégítő választ, azt hazazavarja.

Hittem is, nem is, büszke voltam, hogy huszonhat évesen ott lehettem Belgrádban a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank éves közgyűlésén. Láttam a 87 éves, szálfaegyenes Tito marsallt, hallottam érces, erős hangját. A világháborús hőst, a béke bajnokát, aki a szovjet blokktól eltávolodva képes volt elhitetni, hogy Moszkván kívül is van szocializmus, és naggyá tette Jugoszláviát. Ahol más minőségű az élet. Ezt a hitünket, tán tévképzetünket, olyan kiváló jugoszláv importcikkek voltak hivatva megerősíteni, mint a *Képes Ifjúság* című magyar nyelvű vajdasági hetilap, amely nem átalott a nyugati popzene és színészvilág sztárjait szemmagasságban bemutatni, vagy a Magyarországon évtizedekig elérhetetlen rocklemezek, márkás farmernadrágok, a kiváló sportcipők, netán a nálunk szintén beszerezhetetlen rumpuncs. Minden jugó termékből egy szippantásnyi szabadság áradt. De csodák nincsenek, csak káprázatok: Jugoszlávia bő egy évtizeddel Tito halála után, ismétlődő válságokon átbukdácsolva, elemeire esett szét.

Ha a Magyar Rádió gazdaságpolitikai rovatának vezetője nem zavar el Belgrádba azzal a felkiáltással, hogy ennél közelebb hozzánk biztosan nem jön egy ideig az IMF, tehát érdemes lenne belenézni, mi folyik egy közgyűlésen, akkor lemaradok róla. Felkészítóm is volt: a Magyar Nemzeti Bank egyik ügyvezető igazgatója, Bakó Ede, aki meggyőződéssel állította, hogy

* Részlet a Park Kiadónál novemberben megjelenő, *Egy gyűjtő arcképcsarnokából – 13 portré* című kötetből.

Magyarország előbb-utóbb bejelenti csatlakozási szándékát, de arra kért, hogy ezt ott ne hozzam szóba. Inkább hallgassak és füleljek.

Hallgattam és füleltem. Hazatérésem után beszámoltam Bakó Edének, már amit értettem az ügyek menetéből. Ő nagyon elégedett volt, szerinte teljesítettem a küldetésemet. Szerintem meg nem volt küldetésem, és nem teljesítettem semmit, de ezen nem veszünk össze. A Magyar Rádió nem kért tőlem napi tudósításokat – ami szerintem már akkor is totál nonszensz volt –, sőt néhány főnököm szerette volna megúszni, hogy az IMF-közgyűlésről bármilyen műsort készítsek. De ezt a Magyar Nemzeti Banknál elvárják tőlem – erősködtem. Ja, ha van külső instrukció, miért is ne – hagyták rám. Kaptam a késő esti műsorfolyamban tíz percet, hogy elmondjam, mi az IMF, hogyan igyekszik kimenekíteni a világot az olajválság utáni inflációból, segíteni az adósokat a csődközeli helyzetből, és a Világbankkal karöltve hogyan pátyolgatja a bajba jutott fejlődő országokat. Senki nem reagált rá. A sajtót felügyelő pártcenzorok nyilván tévéztek.

Az IMF közgyűlésén Marjai nem jelent meg. Magyarország még nem volt az IMF tagja, nem is mutatkozhatott volna ott. Ha meglátom, biztos, hogy elbújok előle, nehogy hazazavarjon.

Később mégis kis híján botrány lett az IMF-ről készített műsoromból. Néhány héttel belgrádi kalandom után Faluvégi Lajos pénzügyminiszter látogatott el a Magyar Rádióba, hogy tájékoztassa a vezetőket a gazdasági helyzetről, szigorúan háttérinfó gyanánt, egyetlen szavát sem lehetett idézni. A zárt körű pártrendezvényre mint afféle szakújságíró nyertem bebozsátatást, hadd halljam, miről nem készíthetek műsort. Faluvégi hosszasan beszélt a szerkezetváltás szükségességéről és más, hasonlóan izgalmas ügyekről. Csendesesen szenderegtem, mint körülöttem mindenki, ám egyszer csak arra figyeltem föl, hogy hangosan szidja az IMF-et és a Világbankot. Talán annak még lett volna értelme, hogy 1968-ban, a gazdasági reform indulásakor belépünk, de ezt az alkalmat elszalasztottuk; ma már késő, mostani fejlettségünkkel nem a támogatandó országok közé tartoznánk, hanem donorország lennénk, befizetők, azért pedig kár belépni, hogy mi támogassunk másokat – latolgatta.

Egyre több tekintet meredt rám. Főnökeim emlékeztek, mennyire erősködtem, hogy rövidesen belépünk. Küzdenem kellett azért a tízperces műsorért.

– Sokan csodát várnának az IMF-től, teljesen megalapozatlanul, mert ha ad is hitelt, nem adja ingyen – folytatta a pénzügyminiszter.

Magyarázhattam a főnökeimnek, hogy a Magyar Nemzeti Bankban ezt nem így gondolják. Vagy hittek nekem, vagy kerülték a balhét. Szeretném hinni az előbbit.

Az 1970-es évek végére súlyos helyzetbe sodródott Magyarországon kétarcú válságkezelés folyt. Egyrészt az évtized végére a kormány, Marjaival az élen, kézi vezérléssel igyekezett megfogni minden dollárcentet, például az állami vezetők nyugati szolgálati autót szovjet Ladákra, lengyel Polski Fiatokra cserélték. A városi folklór szerint az akkor már miniszterelnök-helyettes külügyér nemcsak azokat a kiutazásokat tiltotta le, amelyeket ő maga feleslegesnek tartott, hanem az importálandó termékek listáját is saját ke-

zúleg rostálta meg, s ha olykor mellényúlt, egy-egy adalékanyag behozatalának leállításával hetekig hátráltatta a termelést. Másrészt azonban, szintén az ő irányításával, nagy odaadással dolgoztak a külkapcsolatokért felelős politikusok, hogy a magyar gazdasági reformokat – amelyek lényege a piaci szabályok és a tervgazdaság valamiféle elegye lett volna – elfogadtassák a nemzetközi szervezetekkel. Ez egy tervgazdaságot folytató ország esetében igazi bűvészmutatvány volt, mert piacra valójában csak addig volt szükség, ameddig a politikai szándékoknak keresztbe nem tett. Ha egy vállalat nem élt meg a bevételéből, megmentése azonnal politikai ügy lett, nehogy csődbe jusson. A magyar modell ezzel együtt kiérdemelte a Nyugat elismerését. Kiváló marketingje volt.

Marjai nem tartozott a nagy reformkonstruktőrök közé. Nem rágódott olyasmin, hogy rá lehet-e szabadítani a piaci szabályokat azokra az állami vállalatokra, amelyek korábban csaknem két évtizedig utasításra, parancsra termeltek. Azt hiszem, nem akarta feltalálni azt, ami Nyugaton már működött. Még kevésbé szimulálni, úgy tenni, mintha piacgazdaságban élnék.

Tette a dolgát, olykor kifejezetten hősiezen: 1958-ban Bernben ő volt a követ, amikor két hónappal Nagy Imre kivégzése után két magyar emigráns fegyverrel megtámadta az épületet. A korabeli jegyzőkönyvek szerint a 9.35-től 11.40-ig tartó tűzharcban Marjai maga is részt vett, közben próbálta rávenni a vonakodó svájci rendőröket a beavatkozásra. Szász Attila ennek alapján készült játékfilmjében Kulka János játszotta a követet, filmbeli nevén Koroknai Mihályt. Ő a film egyik nagyjelenetében a Szabad Európa Rádióknak elismerte, nem értett egyet Nagy Imre kivégzésével. A nagyon is valóságos Marjairól nehezen hihető, hogy ha netán ezt gondolta volna is, nyilvánosan megfogalmazza kétségeit. Marjai Bern után Prágában és Belgrádban nagykövetségként szolgált, majd egy külügyminisztériumi kitérő után 1976-tól két évig Moszkvában. Ám vele mindig történt valami. Egykori munkatársa, Kocsis Tamás szerint „1977-ben, moszkvai nagykövetségként lebuktatta a keményvonalas Biszku Béla áskálódását, aki Kádárt azért mártotta be Brezsnyevnél, mert szerinte túlságosan liberális”. A kor idős tanúi szerint kétszer is megmentette Kádárt, első puccsot elhárítva.

A nyolcvanas évek elején kiderült, hogy a Szovjetunió nem képes annyi nyersanyagot adni, amennyire a magyar gazdaságnak szüksége van. Sőt annyit sem, amennyire kötelezettséget vállalt. A magyar politikai vezetés nem nyugodott bele. Igyekezett a Szovjetuniótól annyi erőforrást – főleg kőolajat és gázt – megkaparintani, amennyit csak lehet. Olyan olcsón, ahogy csak lehet. Ezek voltak a külkereskedelmi politika elvi szempontjai. Mi a szovjet diplomáciában az elvi szempont? Elviszem. Pont. (Derűtség a teremben.)

Ez volt a nyugati nyitás kezdete. Bár senki nem nevezte így.

„Kádár János azzal bízott meg, hogy Moszkvával szemben erőteljesebben képviseljük a magyar érdekeket. Az első konfliktus a szovjet vezetőkkel akkor robbant ki, amikor az Egyesült Államokkal olyan kereskedelmi szerződést kötöttünk, amely a magyar áruk hátrányos megkülönböztetését megszüntette. Ez 1978. július 7-én lépett életbe. Elmentem a szovjet külügybe, a miniszter,

Andrej Gromiko nem volt ott, az első helyettesének elmondtam, hogy szerződést kötünk az USA-val. Erre elsápadt, zavarba jött, és azt mondta, ezt konzultációs kérdésnek tekinti, majd visszatérünk rá. Azt válaszoltam: félreért, nem konzultálni jöttem, hanem tájékoztatni, mert erre kötelez minket a szövetségi viszony” – mesélte visszaemlékezésében egy emberöltővel később Marjai, hogy ő bizony más hangot ütött meg Moszkvában, mint az elődei.

A konzultációs kérdés annyit jelentett, hogy engedélyt kellett volna kérni.

A nyugati nyitás jegyében először az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezménybe, a GATT-ba lépett be a Magyar Népköztársaság, még 1973-ban. Annak tagjaként vállalta, hogy külkereskedelmi gyakorlatában fokozatosan felszámolja a közvetlen állami beavatkozásokat, holott intenzíven alkalmazta azokat. Hogyne, hiszen exporttal, importtal csak erre szakosodott külkereskedelmi vállalatok foglalkozhattak, a gépiparival a Technoimpex, a ruházattal a Hungarotex, a vegyiparival a Chemolimpex, és így tovább. Ha nem korlátozták volna valahogyan a nyugati behozatalt, mindent elárasztottak volna az értékes importáruk, akkora kereslet mutatkozott irántuk, aminek csőd lett volna a vége. A GATT-tagsággal vállalt liberalizálás és a megmaradt korlátozások közti ellentmondás leplezésére egy bizalmas dokumentum, az úgynevezett Marjai-szótár szolgált: a két gépelt oldal hosszúságú sorvezető alapján cenzúrázták ki a cikkekből, a televíziós és rádiós műsorokból a nemzetközi szervezetet esetleg nyugtalanító kifejezéseket. Azokat, amelyek felfedték volna, hogy a magyar állam üzemszerűen megszegi a tilalmakat.

68

Tilos volt például az import korlátozásáról, az export támogatásáról beszélni, mert a GATT szabályai szerint ezek az eszközök torzították a versenyt a tagországok között. A Marjai-szótár tiltólistára tette a kvóták említését, amelyek lényege, hogy valamely termékből nem annyit importál az ország, amennyire akad vevő, hanem csak annyit, amennyire a szűkös devizakészletből futja. Szintén tilos volt az úgynevezett relációs terelésről értekezni, amelynek lényege, hogy az állam nem attól vásárol, aki a legelőnyösebb, versenyképes ajánlatot adja – például értékes dollárért beszerezhető importáru, gép, berendezés helyett gyengébb minőségű, ám rubelért kapható termék megvásárlását írja elő. És főleg: tilos volt az állami beavatkozások apró, bonyolult trükkjeit leleplezni. Mindezt azzal a revolverezéssel fejték meg főnökeink és az ő főnökeik: lelkiismereti kérdés, hogy ne akarjunk ártani a hazának.

Olykor a véletlen vette át az uralmat a parancsok fölött. Például amikor a színéről Zöld újsággént emlegetett *Világgazdaság* 1979-ben nagy merészen leköszölte azt a hírt, hogy elkezdődött a svédországi almaexport. „Január 17-re várják Svédországba az idei első magyar almaszállítmányt. [...] A svéd ipar különösen a jonatán típusú almát kedveli, és a magyar kivitelben is csak elenyésző szerepet játszik a jonatán mellett a starking fajta. A legutóbbi tárgyalások nyomán a várakozásnak megfelelően mintegy 3000 tonna, esetleg ennél valamivel több magyar alma eladására van lehetőség idén Svédországban.” Bár a hírecske igazán nem feszegette a magyar sajtószabadság határait, Marjai dühöngve hívta fel a főszerkesztő Gyulai Istvánt,

mondván, a *Világgazdaság* meghazudtolta. A szovjetek ugyanis sürgetették a várva várt magyar almaszállítmányokat, ám ő néhány nappal korábban hivatalosan azt válaszolta nekik, hogy nincs elég kamion. A lefűlésbe a *Világgazdaság* kis híján belebukott, mert a vádak szerint nem először sértett magyar üzleti érdekeket. Végül megkegyelmeztek neki, ám a fejlécére rákerült, hogy Belső használatra, és csak a kereskedelmi kamara tagvállalatai fizethettek elő rá, külföldi követségek nem. Kárpótlásul a *Világgazdaság* akkor 33 éves szerkesztője, Vince Mátyás a stáb fiatal munkatársaival elindíthatott egy gazdasági hetilapot, kifejezetten a nagyközönség részére; a *HVG* első száma 1979. június 9-én jelent meg.

Marjai egykori kollégái közül sokan ma is úgy vélik, hogy ha nem saját kezűleg vezényli az importtal való gazdálkodást, a devizahiányos hónapokat nem úszta volna meg az ország. A másik térfélen, például a Magyar Rádióban azonban őrzítő volt ez a dirigizmus. Főleg, mert alternatíva hiányában hittünk a piacelvű reformokban, és Marjai kézi vezérlése ennek az ellenkezője volt. Lehet, hogy mások is ezt gondolták, mert a környezetéből szépen szivárogtak a szórakoztató hírek. Például hogy az akkor divatos és luxuscikknek számító Fa szappant a bőséges kereslet ellenére azért kellett viszonylag olcsón, 9 forint 90 fillérért – durván két kiló kenyér áráért – árúsítani, mert Marjai nem engedte, hogy egy szappannak két számjegyű ára legyen.

Szociális érzékenység a múlt század nyolcvanas éveiben.

Arról egy szó sem esett, hogy az importkorlátozásnak, a devizával való spórolásnak az a fő oka, hogy az ország súlyosan eladósodott. Sőt amióta a forrongó Lengyelországban Wojciech Jaruzelski tábornok – egy személyben a párt első titkára és miniszterelnök – 1981 decemberében szükségállapotot vezetett be, a szocialista országoknak valóságos hitelblokáddal kellett szembenézniük, nem jutottak friss kölcsönökhöz. Lejáró tartozásaikat nem tudták megújítani.

Minderről legfeljebb a nyugati lapokból értesülhettünk. Meg a barátoktól. Én például Simor Andrástól, aki az idő tájt a londoni Hungarian International Bank ifjú üzletkötője volt. Ő küldte el nekem a tekintélyes brit *Euromoney* cikkét is a magyar hitelválságról, amelyben a szerzők, Padraic Fallon és David Shirreff szépen leírták, milyen közel volt a csőd. Friss híreik híján a régiüket a Magyar Nemzeti Bank alig volt képes törleszteni – akkor terjedt el a mondás, hogy a bankok a rossz pénz után ne dobjanak jót –, ráadásul a külföldi pénzintézetek 1,1 milliárd dollár betétet kivontak Magyarországról.

Üres volt a kassza, a szerzők nem is sejtették, mennyire. A Magyar Nemzeti Bank valutatartalékai 1982. március 31-re 374 millió dollárra csökkentek, írta a *Euromoney*. Összehasonlításképpen, Magyarország konvertibilis valutában teljesített exportja kevesebb mint 5 milliárd dollár volt, bruttó adóssága pedig bő 10 milliárd dollár. (Mint később megtudtam, voltak napok, amikor egyetlen cent sem maradt a számlán.) Lengyelország fizetéképtelenné vált, Románia megkezdte 6,3 milliárd dolláros adóssága átütémezését. Magyarország 1981 májusában még kapott hitelt egy amerikai

bank szervezésében, 400 millió dollárt, utána viszont hónapokig semmit – folytatta a gyászos sztorit a *Euromoney*.

„Ok nélkül támadtak ránk” – idézték a szerzők Fekete Jánosnak, a Magyar Nemzeti Bank első elnökhelyettesének a nyilatkozatát. Őt Bonntól Londonig mindenütt egyenrangú partnernek tekintették. A szocialista tábor sármos sztárbankára azzal alapozta meg hírnevét, hogy 1956 októberében, miközben Budapest lángokban állt, ő Bécsből percre pontosan fizette az esedékes törlesztéseket, kamatokat. Hőstettét ő maga is terjesztette. Nyugati partnerei bíztak benne, készségesen adtak hitelt a Magyar Nemzeti Banknak. Vagyis az országnak, amelynek hitelügyleteit akkor kizárólagosan a Magyar Nemzeti Bank intézte. Fekete élvezte a helyzetet; azt szokta mondani, ő hat nullát mindig letakar a kölcsönvett summából, mert 300 dollárt még el tudott képzelni, de 300 milliót már nem. Lehetett benne valami, mert még a nyolcvanas évek közepén is könnyű kézzel vett fel százmilliókat, holt beosztottai már lázongtak, tiltakozó levélben szólították fel, hogy fogja vissza magát, ne szuttyongassa a pártvezetőket, hogy növeljék tovább az adósságot, mert nagy baj lesz.

Ok nélkül támadtak volna Magyarországra? Hiszen a nyolcvanas évek elején hónapok alatt kiderült, hogy a Szovjetunió nem tart védernyőt eladósodott szövetségesei fölé, nem hajlandó kifizetni a tartozásaikat. Ezért a hitelezők és a nyugati politikusok úgy vélték, hogy a tervgazdaságok dominóként dőlnek össze – ami egy évtizeddel később meg is történt, ha nem is egészen úgy, ahogy akkor gondolták.

70

A krízishelyzetből a magyar pénzügyi diplomácia két kiutat látott. Egyrészt azt sulykolta, hogy Magyarország más, mint a szovjet blokk tipikus tagjai. Valamennyi országot saját teljesítménye alapján kell megítélni: lesz, amelyik bedől, és lesz, amelyik talpon marad. Például mi.

A politikusok másik csodafegyvere akkor már az IMF-hez való csatlakozás volt.

1981. november 4-én kora reggel a ferihegyi repülőtéren megláttam, hogy az akkori kétnyelvű magyar állami napilap, a *Daily News–Neueste Nachrichten* a címlapon közli: Magyarország a felvételét kérte az ENSZ két szakosított pénzügyi intézetébe, a Nemzetközi Valutaalapba és a Világbankba. Azonnal felhívtam Domány András kollégámat a gazdaságpolitikai rovatban: szívesen adok háttérrel, hívjanak fel akár itt, akár később Londonban. Nyugi, már kijött az utasítás, ezt nem szabad kommentálni, válaszolta. S valóban, a *Népszabadságban* csak úgynevezett mínuszos hír jelent meg az IMF-csatlakozásról, alig lehetett megtalálni.

Csupán az életünkről volt szó.

Csak hát az IMF-csatlakozásig ki kellett húzni valahogy. A bázeli Nemzetközi Fizetések Bankja (Bank for International Settlements, BIS) 510 millió dollár rövid lejáratú hitelt adott Magyarországnak, és több jegybank is gyorssegélyben részesítette. Évekkel később az IMF Silent Revolution című kiadványában méltatta Fekete Jánosnak és Fritz Leutwilernek, a BIS elnökének a szerepét. Az utóbbihoz a Magyar Nemzeti Bank első alelnöke innovatív megoldással fordult: nyújtson áthidaló hitelt, mégpedig azon az

alapon, hogy a bázeli székhelyű bankban a Magyar Nemzeti Bank is részvényes. Lengyelország is előállt ugyanezzel az ötlettel, de 25 milliárd dolláros adóssága eleve súlyos tehernek bizonyult, és a tárgyalások a szükségállapottal megfeneklettek. Magyarország adóssága 10 milliárd dollár körül volt, és annak nagy része rövid lejáratra szólt; magyarán, ha azokat nem lehet újjakkal kiváltani, vagy hosszabb lejáratú hitelekre cserélni, fizetéképtelen lesz. Leutwiler felhívta az IMF vezérigazgatóját, Jacques de Larosière-t, megtudakolta, hajlandók lesznek-e Magyarországnak hitelt nyújtani. A megnyugtató válasz után a bankok bankjaként emlegetett svájci pénzügyintézet márciusban 100, májusban 110 millió dollár áthidaló kölcsönt nyújtott, hat-hat hónapos lejáratra, amit szeptemberben újabb 300 millió dollárral fejezt meg. Larosière is megtartotta ígéretét, 1982 decemberében az IMF 520 millió dolláros hitelt nyújtott, 13 hónapos lejáratra.

A magyarok fellélegezhetnek volna, nem lesz vágató infláció, nyomor, nem ürülnek ki a boltok. De fogalmuk sem volt, mi történik a fejük fölött.

„Az IMF-belépéssel minden szövetségesünket becsaptuk. A nagy kombináció során például meg kellett győzni a Magyarországgal erről konzultáló, már fizetéképtelen Lengyelországot, amely az IMF alapító tagja volt, ám szocialista országgént kilépett a szervezetből, hogy még túl korai, hogy újra belépjen. Ha ugyanis a lengyelek előbb kérik a felvételüket, az ő ügyük annyira elhúzódik, hogy mire Magyarország sorra kerül, már késő. Sietnünk kellett, mert egyetlen fillérünk nem volt. Kádár azonban ragaszkodott hozzá, hogy a politikai és a központi bizottság is döntsön. A politikai bizottság 1981. október 13-ai ülésére a szünetet követve, napirenden kívül vittük be az előterjesztést, amelynek a szövegét – nehogy előre kitudódjon – az akkor a pártközpont gazdaságpolitikai osztályán dolgozó Németh Miklós konyhájában fogalmaztuk meg. Végül sikerült megelőzni a lengyeleket, akik csak a szükségállapot elrendelése előtti pillanatokban döntöttek. Az IMF-nél előbb olvasták a szükségállapotról szóló híreket, mint a felvételi kérelmüket. Utóbbi már senkit nem érdekelt” – idézte fel a régi, szép időket Marjai.

A totálisan kivéreztetett Lengyelországot csak évekig tartó vizsgálat és mérlegelés után, 1986-ban engedték vissza az IMF-be. A lengyelek alaposan megszenvedték a várakoztatást: nélkülözés, jegyrendszer, áruhiány, szükségállapot. Politikai elnyomás. Nehéz sorsukon a magyarok öntelten viccelődtek. Milyen a lengyel szendvics? Két szelet száraz kenyér közt egy harmadik.

A tudatlanság gögje és szégyene. A viccelődőknek fogalmuk sem volt róla, hogy hajszál híján nekik is ez a sors jutott.

„Ragaszkodtunk Ronald Reagan támogató nyilatkozatához, amire az USA-nak az IMF-beli szavazati ereje miatt volt szükség. Felvettem velük a kapcsolatot. Az amerikai Nemzetbiztonsági Tanács kedves munkatársnője azt mondta, maga, Marjai olyan bonyolult figura, hogy két hét sem elég ahhoz, hogy Reagant felkészítsük a személyes találkozásra. Megmagyaráztam, nincs annyi időnk, és csak egyetlen mondatra van szükségünk. Végül az 1982-es knoxville-i világkiállításon találkoztunk, csókolóztam is Reagannel meg Nancyvel, és az elnök elmondta a várt mondatot, szabad volt előttünk az út.

Akkor már arra sem volt pénz, hogy az IMF-kvótát befizessük, a magyar gazdasági reformok iránt érdeklődő Kína adott nekünk kölcsön. Az oroszok egyébként ellenezték a magyar–kínai kapcsolatot, például amikor kitudódott, hogy Li Peng villamosenergia-ipari miniszter – későbbi miniszterelnök és parlamenti elnök – meg akarja látogatni a paksi atomerőművet, Valerij Muszатов szovjet ügyvivő azt mondta Lázár György miniszterelnöknek, ha ez megtörténik, nem vállalnak garanciát Paksért. Mégis elvittük a kínai minisztert az erőműbe, egy szombati napon, bízva abban, hogy olyankor a szovjet követség ébersége is lankad” – anekdotázott 2009 őszén.

A Magyar Népköztársaságot 1982. május 6-án vették fel a Nemzetközi Valutaalapba, néhány hónappal később a Világbankba. Amíg az IMF-hitelre várni kellett, Harry Taylor bankár, az amerikai Manufacturer's Hanover elnöke kísérletet tett arra, hogy Magyarországot visszajuttassa a pénzpiacra. Nem volt könnyű, a hitel szervezése eléggé lassan haladt. Hároméves lejáratra, a kockázatot kifejező magas kamatfelár mellett és szigorú feltételek megszabásával akadt csak vállalkozó. Végül tizenegy bank – amerikaiak, arabok, japánok, nyugat-európaiak – egyenként 20 millió dollárral csatlakoztak az üzlethez. A *Euromoney* szerint Gordon Richardsonnak, a Bank of England elnökének a felszólítására néhány kisebb brit klíringbank is bekapcsolódott a hitelműveletbe. A 260 millió dolláros hitelszerződést 1982. augusztus 9-én sikerült aláírni. Néhány nappal később, 1982. augusztus 13-án Mexikó felfüggesztette lejáró hitelei törlesztését. A hitelválság Latin-Amerikába tevődött át, ahol egy-egy ország önmagában is nagyobb összegekkel tartozott, mint a szocialista országok együttesen. Szerencsésen enyhült az érdeklődés Magyarország iránt. Augusztus 20-án Marjai Tápiószelén elmondott ünnepi beszédéből a *Népszabadság* is ezt emelte ki: „Nagy dolog, hogy a bennünket különösen sújtó és mind szigorúbb világgazdasági körülmények között is helyt tudtunk állni, talpon tudtunk maradni.”

Lett volna mivel büszkélkedni, ha a beavatott keveseken kívül bárki tudta volna, mire vonatkoznak e szavak. A hitelválság olyan volt, mint egy agyonhallgatott járvány. Voltak tünetei, suttogtak róla, de maga a kór rejtve maradt.

Ezekben a hónapokban a párt felső vezetői nem adtak interjút, Marjai és Faluvégi is csak egyet-egyét, miután a minisztertanács Tájékoztatási Hivatala és az MSZMP agitációs és propagandaosztálya ebben állapodott meg. Az előbbi kormányzervként, az utóbbi a hatalom fő birtokosaként döntött arról, melyik politikus mikor s hol nyilatkozzon. Az így előállított sajtóterv mind a médiumnak, mind a politikusnak kötelező utasítás volt. Marjai a műfajt is gyűlölte, egyik sameszát, talán a beszédíróját beültette a stúdióba, aki buzgón bólogatott. Neki beszélt, nem a riporternek. Ma azt gondolom – több jóindulattal, mint akkor –, hogy ez az okos, vérprofi politikus voltaképpen attól félt, hogy olyasmit is kikotyog a háttérben zajló diplomáciai manőverekről, a titkos tárgyalásokról, amit nem volna szabad. Ezért ragaszkodott a rádiós interjúban a korabeli propagandisztikus panelekhez.

Faluvégit nekem szignálták, ő akkor már szintén miniszterelnök-helyettes volt, egyúttal az Országos Tervhivatal elnöke. Az interjút a Spenótként emlegetett Roosevelttéri épületben vettük fel, amely úgy elnyomta a Ma-

gyar Tudományos Akadémia neoreneszánsz palotáját, hogy az a budai Vár-
ból nézve vidéki kúriának hatott. Az „Elizélt palotát” – ez volt a Spenót
másik csúfneve – évtizeddel később Turányi Gábor és Simon István tervei
alapján az emberi léptékű Roosevelt irodaházzá alakították át.

Technikus kollégáim sűrögtek-forogtak, igyekeztek Faluvégi irodájában a
két mikrofont megfelelő szögbe állítani. Siessenek, nekem kétezer forint az
órabérem, mordult rájuk az interjúalany, amitől kapkodni kezdtek. Ők a
miniszterelnök-helyettesi órabér kétszeresét keresték – havonta.

Nem tartottak elég alapos hangpróbát. Az interjúban Faluvégi halk volt,
én dinamikus – naná – és hangos. A háttér pedig alapzajos. Amennyire lehe-
tett, utólag kiegyenlítettük a hangerőkülönbséget, megvágtam az anyagot,
majd a korabeli játékszabályoknak megfelelően telefonon visszajátszottuk
Faluvéginek jóváhagyásra. A kagylót rátettem a hangszóróra, és amíg az in-
terjú tartott, harminc percig izgultam, ne szakadjon meg a vonal, különben
kezdhettem volna előlről.

A lehallgatás után Faluvégi morgott, kiegészítéseket kért. Ismét kivonul-
tunk a stábbal, beállítottuk a mikrofonokat, döbenten láttam, hogy kezé-
ben a leírt szöveg, itt-ott belefirkantott egy-egy megjegyzést, fél- és egész
mondatokat. Azokat mind szalagra mondta, és azt kérte, vágjuk bele az első
változatba. Balszerencsénkre az épület akusztikája egész más volt, mint az
eredeti interjú idején, és technikus kollégáim ezúttal sem buzogták túl a
feladatot: a kiegészítések súlyosan túlvezéreltek lettek. Mintha valaki han-
gosan parodizált volna egy halk szavú, megfontolt államférfit.

Végrehajtottam a kéréseit, beillesztettem az újonnan rögzített negyed- és
fél mondatokat a megjelölt helyekre, már csak daczból is. Az összhatás bot-
ránys volt, a halkan csordogáló alapszövegből szó szerint kiüvöltöttek a
később beiktatott kiegészítések.

Faluvégi felhívta Hárs Istvánt, a Magyar Rádió elnökét, és ki akart rú-
gatni. De nem a silány hangzásra panaszkodott, hanem mert azt firtattam,
mikor dobjuk be a törülközőt, ami nem éppen pártszerű magatartás. Volt
benne igazság, mert speciel tudtam, hogy bármikor bedobhatjuk. Néhány
hétrel később Faluvégi az egész interjút átírta, lehozatta a HVG-vel, anél-
kül, hogy ebbe beavatott volna. A HVG-sek sem szóltak. Nem is jelölték
meg a nevem, nekem is lehet szerencsém. Interjú interjúvoló nélkül. Később
Faluvégi a kötetében is ezt a propagandaszöveggé silányított változatot sze-
repeltette. Küldött egy példányt, amit úgy értelmeztem, hogy legalább tet-
testársként számon tart. Mindmáig őrzöm, örök tanulságul: ha egy politikus
bármit megtehet, azt meg is teszi.

A tényekhez tartozik, hogy nem ez volt az érintkezési norma az állami
vezetők és az újságírók közt. Többször interjúztam Nyers Rezsővel, az 1968-
as reformok atyjával, egyik beszélgetésünket bevette *Útkeresés – reformok*
című kötetébe, előtte felhívott, engedélyt kért (!), majd kifizette (!!!), s csak
ez után küldött egy példányt, köszönőlevél kíséretében. Az árhivatali elnök,
Csikós-Nagy Béla pedig kifejezetten hálás volt minden érdeklődésért. De
ha Faluvégit az egykori pályatársak körében szóba hoztam, kiderült, hogy
közvetlen kollégái becsülték, kedvelték, úriembernek tartották.

Rádiós életünkben Marjai évekkel később jutott megint főszerephez. A csernobili baleset után. Rangos Katalin kolléganőmet felküldték a Központi Fizikai Kutatóintézetbe, tudja meg, mi történt. Azonnal mellé tolakodtam. Csillebércen aztán okos emberek szépen és megfontoltan elmagyarázták, mi a különbség a csernobili könnyűvízes és a paksi nyomottvízes reaktor között, de azt ők sem tudták, mi történhetett Ukrajnában. Megnyugtattak, hogy Paks biztonságos. A Krónikában ez másfél-két percben lement. Az esti híradásba Bedő Iván kollégám varázsolt be egy kis hírt a balesetről a BBC-re hivatkozva, mert Moszkva mélyen hallgatott róla. Fegyelmit kapott érte. Majd az egész témakört letiltották, és csak jó néhány nap múlva oldották fel a zárlatot.

A 168 óra népes riportercsapata igyekezett megtudni, milyen egészségi és egyéb hatásokkal kell számolnunk a csernobili tragédia után. Ekkor lépett közbe Marjai. Az összes interjút, riportot el kellett küldeni neki az adás kezdete előtt – írásban, nem szalagon! Személyesen hagyott jóvá minden egyes szót. Szombaton dél körül a rádióban még gépelték az épp csak elkészült riportokat, beküldték a parlament épületébe, majd feszülten vártuk, mi lesz. Az adás 16 órakor kezdődött.

Marjai nem szórózott, két mondat híján az egész műsort átengedte.

Négy évvel később, 1990 nyarán a *Mozgó Világ* című folyóiratban a nyílvánosság reformjáról szóló tanulmányomban megírtam az embargó sztoriját. Úgy, ahogy én láttam.

„Direkt cenzúra lépett életbe a csernobili baleset idején, amikor az első néhány nap titkolódzása és ellentmondásos nyilatkozatai után végre az ügy sajtóirányítását kivették Czinege Lajos kezéből. Addig ugyanis nem volt sajtóirányítás, csak tilalom. Marjai József miniszterelnök-helyettes ezután a tőle megszokott alaposággal minden tudósítást és értékelést elolvasott a balesetről, annak várható következményeiről, a sugárzás mértékéről, annak veszélyeiről etc., mielőtt azok a lapokban, a rádióban megjelenhettek. Az idevágó történet erről Feuer András kollégámé, lejegyezte Farkasházy Tivadar:

»A Lánchíd pesti hídfőjénél a lakosság megnyugtatóására a sugárzást meg más adatokat mért mindenféle műszereken egy fizikus. Már várták, hogy adásba kerüljenek, amikor melléjük lépett a Tájékoztatási Hivatal osztályvezetője, és megkérdezte az éppen az egyik műszer felé hajló tudóst:

– Mennyi?

– Nyolcvan!

– Adásban mondjon csak negyvenet!

Hogy mi nyolcvan? Azt nem kérdezte meg.«”

Néhány nap elteltével rádiós telefonom vadul csengett – ez még a mobil előtti időszak –, felvettem, és alig akartam hinni a fülemnek.

– Marjai – szólt bele köszönés gyanánt. Nem úgy hangzott, mint egy nyugdíjas.

Illendően bemutatkoztam. Nem várta végig, rám ripakodott: miket irkál rólam a *Mozgó Világban*? De nem válaszolhattam – nem is nagyon ambicionálta –, mert dőlt belőle a szó. Előbb elpanaszolta, hogy a csernobili tragédia után a tájékoztatást először a honvédelmi miniszterre, Kádár bizalmasára, Czinege Lajosra bízta, aki lejáratta az országot, mert a sugárzásról egyetlen adatot

sem küldtek el a nemzetközi szervezeteknek. Czinege csak a szovjeteket leste, hogy mint mondanak. Ezért végül neki kellett átvennie a kommunikáció irányítását, ő minden mérési adatot közölt a nemzetközi szervezetekkel, visszaszerezte az ország tekintélyét, nem okozott pánikot, mégis mindenről tisztességesen beszámolt a sajtónak. Hogy jövök ahhoz, hogy ezt megkérdőjelezzem.

Hosszú percekig nem jutottam szóhoz. Ha próbálkoztam, a szavamba vágott, és folytatta. Olykor közbevetette: – itt van, hall engem, érti? –, de választ erre sem várt. Pedig bólintottam.

Akkor szólalhattam meg, amikor végre lehiggadt vagy kifulladt.

– Megengedi, hogy elmondjam, mindezt hogyan éltük át?

Megengedte. Elsoroltam neki mindent: Csernobilt, a tiltásokat, a hosszú várakoztatást, amíg engedélyezte a *168 órába* készült riportokat, kiegészítve azzal: soha nem lehetett velük úgy interjúzni, hogy egyenlők legyenek a feltételek. Hogy azt tették velünk, amit akartak. Hogy nem becsültek minket semmire. Mindenről központilag döntöttek, csak a legszűkebb vezetői kört tájékoztatták, mégis teljes engedelmességet vártak.

Marjai akkor még személyesen nem ismert, nem volt dolgunk egymással. Egyetlen futó kalandom volt vele: kérdezni akartam tőle valamit, de ő eliszkolt. Történt pedig, valamikor a nyolcvanas évek közepén, hogy a Magyar Újságírók Országos Szövetségének a meghívására előadást tartott a gazdaság helyzetéről. Marjai ilyen helyekre általában nem járt, kész csoda, hogy ezt elvállalta. Vagy ráparancsoltak. Akkor láttam először közelről. Alacsony, kopaszodó, szemüveges férfi, süttött róla a türelmetlenség, a dinamizmus. Látványosan unta az egészet. Az első padsorban a beszédírója sűrűn bólogatott, mi kissé hátrébb röhögünk rajta. Az előadás után kérdezni akartam valamit Marjaitól, de egyik kollégám megelőzött. Olyan butaságot mondott, hogy Marjai sértődötten sarkon fordult. Köszönés nélkül faképnél hagyta egész hallgatóságát.

A telefonos összecsapás 1990 nyarán csaknem egy órán át tartott. Marjai néha felcsattant, olyankor elhallgattam. Észrevette a csöndeket. Végül megkérdezte, eljönnek-e hozzá, folytassuk személyesen. Hogyne, mondtam. Nyugdíjasként egy szállítmányozó cégnél töltött be valamilyen vezető posztot, irodája is konténerre emlékeztetett. Még az ajtóban álltam, amikor megint rám förmedt, majd minden ment tovább az ismert dramaturgia szerint. Tulajdonképpen megismételtük hosszú telefonbeszélgetésünket, személyes jelenlétünkkel súlyosbítva. Ennyi.

*

Valahogy megjegyzett magának.

Évekkel később Földes György, a Politikatudományi Intézet főigazgatója arra kért, készítsek életútinterjút Marjaival. Boldogan vállaltam, de azt javasoltam, vegyük be Domány Andrást is, sokkal többet tud külpolitikáról, pártügyekről, nem olyan szakbarbár, mint én. Földes ráállt. Felhívtam Marjait, tudta, ki vagyok. A nyugdíjas politikussal először az Elektromos Művek sporttelepének vendéglőjében találkoztunk. Kiváló a konyhája, erről többször is meggyőződhattunk. Mert Marjai minden kérésünk ellenére nem

állt kötélnek, azt mondta, előbb el akar jutni az osztrák, az orosz, a kínai levéltárakba. Memoárra készült, vagy csak saját dolgait akarta utólag ellenőrizni? Ki tudja? Domány hamarabb megunta a céltalan vacsorákat, mint én. Bizakodtam, hátha Marjai meggondolja magát, ráébred, hogy számít az utókor ítélete. Az örökkévalóság. Egyszer csak letette elém egyik régi ön-életrajzát, ezt biztatásnak vettem. Hiába. Vékony, kifakult papíron három gépelt oldal, indigós példány.

„Budapesten, 1923. december 18-án születtem. Apám sokgyerekes családból származott. Béresként, pályamunkásként, vasúti munkásként stb. dolgozott, majd 1920-tól a budapesti Villamosvasútnál /BSzKRt/ mint kalauz volt alkalmazva, míg el nem bocsátották. Szakszervezeti tag, 1932-től a Kommunisták Magyarországi Pártjának tagja, részt vett az illegális munkában, börtönbüntetést is szenvedett /1942, 1944/. A felszabadulás után a BSzKRt-nál egy ideig mint állomásvezető, majd a Központban dolgozott, utána a Vasútépítő Vállalat vezetője lett, most a Fővárosi Villamosvasútnál osztályvezető. Anyám sokgyerekes vasutascsaládban született, a felszabadulás előtt időnként alkalmi munkát végzett, később mint ruhatáros dolgozott. Ugyancsak részt vett a munkásmozgalomban, de csak 1948-ban lépett be a Pártba. A Férfiruhaipari Vállalatnál segédmunkás, beszerző, majd helyettes konyhavezető lett. Sztahanovista oklevele van. Szüleim a felszabadulás után elváltak. Apám újra megnősült.

Már az érettségi vizsgálat előtt dolgoztam az iskolai szünidőkben. Vittem hűs-vágógépet ügynök után, voltam kifutó a Lusztig Ede férfidivat üzletben /többször/, irodai segéderő a Községi Élelmiszerüzemben /a Vágóhídon/. Iskolai év alatt is tanítással, hóhányással stb. kerestem pénzt. 1942-ben érettségiztem, ezután a Libertas Irodalmi és Lapkiadó-vállalatnál kiadóhivatali tisztviselőként dolgoztam, innen a Kollerich Pál és Fiai Rt-hez kerültem, ahol a könyvelésben dolgoztam, majd 1944-ben a Dunai Repülőgyárban dolgoztam, mint tisztviselő /gyártásstatisztika/. A Dunaiba egy volt iskolatársam segítségével már első-sorban azért mentem át, mert ez a részemre akkor már esedékessé váló katonai bevonulás ellen bizonyos védelmet ígért. Hadifogságból való visszatérésem után a Pártközpontban jelentkeztem, ahonnan a Kereskedelem és Szövetkezetügyi Minisztérium Szövetkezeti Főosztályának nyilvántartási osztályára helyeztek el. Innen kerültem 1948. március 1-én a Külügyminisztériumba.

A Külügyminisztériumban először a Gazdaságpolitikai osztályra kerültem, majd innen 1948. május elején kihelyeztek a prágai követségre követségi attachéi minőségben. 1948 novemberében Prágából Belgrádba helyeztek át. Itt is követségi attachéi rangban dolgoztam, és kb. 7 hónapig mint id. ügyvivő vezettem a követséget. Jugoszláviából 1949. szeptember végén kiutasítottak. Kiutasításom után a Külügyminisztériumban rövid ideig a politikai osztályon dolgoztam. 1949 decemberében a moszkvai nagykövetségre helyeztek ki II. o. nagykövetségi titkár minőségben. 1951 októberében a Központba helyeztek vissza, itt a Politikai Főosztályon osztályvezető, majd a Protocole-osztály vezetője lettem.

Apám és anyám révén kerültem a munkásmozgalomba. 1933-ban a KMP Palotás-pionircsoportjába kerültem és 1937-ig /kb/ használtak fel munkásmozgalmi munkában. /ekkor vesztette el apám a kapcsolatot. Iskolai

tanulmányaim során is /ebben az időben kezdtem el a felsőkereskedelmi iskolát/ rendszeresen jártam a pestszentlőrinci és kispesti munkásotthonba, a villamososokhoz, jártam túrákra, stb. 1940–41-ben a Vasas-központba jártam szemináriumra. 1942-ben, az érettségi évében és a következő év elején semmit sem csináltam. Apám ekkor bukott le és én szüleimnél laktam. 1943 végén megszerveztem a Gyopár Turista Egyesületet azzal a céllal, hogy azt a Párt céljaira felhasználhassuk. Az illegális mozgalomhoz ettől kezdve Samu József kapcsolt, aki Házi Árpáddal volt kapcsolatban. A Gyopár T. E.-t összejövetelek tartására, megbeszélésekre, pénz, fegyvergyűjtésre használtuk fel, de sokkal többre is fel lehetett volna használni. A Gyopáron kívül más pártmegbízásokat is hajtottam végre /Dunaiban, Óbudán/ Kapcsolatban voltam más illegális munkát végző elvtársakkal is /Németh Hugó, Koós József/.

Mivel sem a kitelepítési, sem a bevonulási parancsnak nem tettem eleget, 1944 októberétől időközönként bujkáltam és csak attól laktam otthon, amikor sikerült megfelelő igazolványokat /munkaszolgálatos, egyetemi zászlóalj stb/ szereznem. 1944 december 29-én egy nyilas, turulista járőr elfogott az utcán és az egyetem Szerb-utcai épületébe vittek /innen volt egy lejárt igazolványom, meg egy egyetemi diákigazolvány/. Itt voltam 1945. január 10-ig, amikor a zászlóalj felszerelése és Budára való átvitele előtt sikerült hazaszökni. Itt huztam ki 6 napot, január 16-ig, amíg a szovjet csapatok a házat felszabadították. Mindjárt az első napon azzal, hogy mindenkit leigazolnak Kőbányára, majd Monoron keresztül Ceglédre vittek. Itt az első szerelvénybe bekerültem, amelyik Romániába /Foksáni/ vitt, ahonnan kb 2 hét után a Donyec-medencébe kerültem. A táborban végig politikai munkát végeztem és mint antifasiszta aktívvezető dolgoztam. Innen – az egész táborból egyedül – 1947. június 25.-én érkeztem Budapestre /MKP kérésére/.

1947 júliusától 1948 elejéig pártvonalon az MKP Észak-Pest Megyei Bizottságánál dolgoztam értelmiségi szervezőként az Értelmiségi Osztály utasításai alapján. 1948 februárjában a Kereskedelmi és Szövetkezetügyi Minisztérium Szövetkezeti Főosztályán a tagkönyvcserével kapcsolatos feladatokat végeztem el. A Küm.-ben rövid ideig a külföldi pártcsoportokkal való levelezést végeztem. Moszkvába való kikerülésem után a moszkvai pártcsoport a vezetőségek újjáválasztása során pártcsoportfelelősnek választott meg. Moszkvából való hazatérésem óta nincs állandó pártmunkám. A Külügyi Főiskola levelező hallgatója vagyok.

1943-ban nősültem meg, majd 1952-ben elváltam. Volt feleségem apja gyári munkás, anyja a villamosoknál volt gondnok, a felszabadulás után altiszt. A felszabadulás előtt mint gépíró különböző helyeken dolgozott, a felszabadulás után a BSzKRT-nál, majd a Szikránál volt. Moszkvában a Lomonoszov-egyetemen rk. hallgató volt. Jelenleg az 'Esti Budapest' szerkesztőségében mint bizalmas ügykezelő dolgozik. Két fiam van.

Budapest, 1953. február 25.”

A nagy interjúból nem lett semmi. Kicsi sem.

Múlt az idő, a kétezres években a Magyar Közgazdasági Társaság rendezvényein gyakran találkoztunk. Joviális öregúr lett belőle, kedélyes

beszélgetőpartner. Aztán egy időre eltűnt, nem tudtuk, mi van vele. Majd a társaság szokásos vándorgyűlésén, 2009-ben Zalakaroson ismét felbukkant. Ujjnyi lyuk tátongott hátul a koponyacsontján, mintha meglékelték volna.

– Elcsúsztam, bevertem a fejemet az asztal sarkába – mondta derűsen. – Megműtöttek, visszahoztak a halálból, itt vagyok.

Végigülte az előadásokat, szerényen meghúzta magát, nem sündörgött az előadók, köztük régi kollégái körül. A szünetekben beszélgettünk. Kerestem a társaságát. A zárónap utolsó programja után ott téblábolt a szálloda portáján. Domány Andrással már indultunk volna haza. Megkérdeztem Marjaitól, nem tart-e velünk.

– A fiam megígérte, hogy értem jön. Valami történhetett. Várjanak egy kicsit – válaszolt, majd néhány perc múlva intett, mehetünk.

Egész úton beszélgettünk. Vidáman anekdotázott, mi pedig éltünk a lehetőséggel, kifaggattuk. Otthon gyorsan lejegyeztem, amit vezetés közben képes voltam megjegyezni, Dományt megkértem, egészítse ki. Megtette, sőt ellenőrizte, amit csak lehetett.

Marjai öt évvel később, 91. életévében hunyt el. Kocsis Tamás ezt írta róla: 2014. április 20-án nem ébredt fel húsvét vasárnapjára. A *HVG* Szellem rovatában idéztem vissza a pályáját, nagyobbreszt a Zalakaros–Pasarét közti autózásán tőle hallott sztorikat felidézve.

Zalakarosról hazafelé arról is faggattam, mi történt az IMF-hitel után, miért nem lehetett megállítani az eladósodást. Amint megérkezett az IMF középlejáratú hitele, a politikai vezetés azonnal lazítani akart a gazdaságpolitikán – válaszolta.

„1985-ben a XIII. pártkongresszusra készülve Fekete János, Kapolyi László ipari miniszter és mások győzködtek Kádárt, hogy elég a Marjai-féle restrikciónak. Kádár hívatott, mondtam neki, még két év kell ahhoz, hogy pénzügyi helyzetünket stabilizáljuk. Ő azt válaszolta, a restrikciónak csak a két kongresszus közötti időszak első felére gondolta, ez az idő már lejárt. Üvöltött velem. Másnap egy újabb megbeszélésnek megint üvöltözés lett a vége. Ekkor írtam le magamnak, hogy az első titkár már nem tudja teljességgel áttekinteni a helyzetet.”

Nincs okom kételkedni. Tímár Mátyás visszaemlékezései is erre rímeltek. Ő a kritikus időszakban, 1975 és 1988 között a Magyar Nemzeti Bank elnöke, Fekete főnöke volt. 2009 novemberében ezt írta:

„A 80-as évek első felében, mikor a pénzügyi-gazdasági egyensúly biztosítása elsőrendű állami érdek volt, viták bontakoztak ki. A kormányzat vezető gazdasági emberei – Marjai és mások – velem együtt az egyensúly erősítését, a további eladósodás megakadályozását tartottuk elsődleges feladatnak. Ez szelektív restrikciónak gazdaságpolitikát igényelt volna, amit a párt vezetése nem tartott elfogadhatónak. Helyette az élénkítés és további hitelek felvétele mellett foglaltak állást, s ebben biztatást kaptak... A külföldi adósságállomány a 80-as évek közepétől ismét nőtt.”

Az ország pedig belerokkant.

Marjai sokat tehetett volna, hogy megértsük a Kádár-korszak politikáját, hogy megtudjuk, mi történt a kulisszák mögött. Kiváló intellektusa folytán

talán a legtöbbet. De hallgatott. Talán, mert a propagandától az igazsághoz olyan nehéz és gyötrelmes út vezetett volna vissza, amely még az ő eminens képességeit is meghaladta. Vagy egyszerűen csak kifutott az időből.

Hivatkozások

Krahulcsán Zsolt: „A mi figyelmeztetésünk egy kicsit radikális volt...” A berni magyar követ-ség elleni támadás, 1958. augusztus 16. epa.oszk.hu

Kocsis Tamás: Sub rosa – emlékek. „Kádár vagány, realista fenegyereke” – Marjai József. rozsalatt.blog.hu

A válságkezelő Marjai József. Kézi vezér. HVG, 2014. május 17. (A visszaemlékezés többi részlete is itt jelent meg először.)

A magyar alma Svédországban. Stockholmi tudósítónktól. Világgazdaság, 1979. január 11.

Padraic Fallon – David Shirref: The betrayal of East Europe. Euromoney, 1982.

James M. Boughton: Silent Revolution: The International Monetary Fund, 1979–1989

Ezt a korszakot dolgozza fel az IMF dokumentumai alapján: Mong Attila: Kádár hitele. A magyar államadósság története, 1956–1990. Libri Könyvkiadó Kft., 2012.

Fókuszban. Interjú Faluvégi Lajossal: A tervezés és értéke. HVG, 1982. május 22.

Faluvégi Lajos: A tervezés mai értéke. Kossuth Könyvkiadó, 1983.

Farkas Zoltán: Hadijelentés – Harcok a sajtó körül. Mozgó Világ, 1990/7. szám.

Tímár Máttyás: Jegyzetek az oldalvonalról 2000–2010. Z-könyvek, Ezredvég Alapítvány.

Gaál József: Vezeklések kora III.

Hónapló

Dalos György

Szeptemberek

Berlin–Budapest, 2020. szeptember

A Wehrmacht sztálingrádi veresége után Goebbels a Sportpalastban tartott nevezetes beszédében szabályosan feleskette válogatott hallgatóságát a „totális háborúra”, amely, úgymond, csakis a Birodalom teljes győzelmével végződhet. Ez a retorikai mesterfogás azonban mit sem változtatott az általános katonai és politikai helyzeten. A júliusi kurszki tankcsatában kifulladt a német offenzíva, nem sokkal később a Fasiszta Nagytanács megbuktatta Mussolinit, és az új olasz vezetés fegyverszünetet kért a nyugati szövetségesektől. Ugyanakkor a Kállay-kormány is béketapogatózó kísérletekbe kezdett, s ezek nem maradtak titokban Berlin előtt, amint azt Goebbels 1943. szeptember 23-i naplóbejegyzésében rögzíti: „Horthy szívesen kiugrana, csakhogy a Führer megtette a szükséges lépéseket” (itt Magyarország már akkor eltervezett megszállására gondolt). „Miniszterelnöke, Kállay cégéres disznó.”

80

Néhány bekezdéssel odébb azonban a szövetségesek hűtlenségét kárhoztató propagandafőnök meglepő őszinteséggel vallja be, hogy ő maga is olyasmin töri a fejét, mint a kisebb európai tengelyhatalmak vezetői: „Megkérdem a Führert, készen állna-e esetleg arra, hogy Churchill-lel tárgyaljon, vagy elvi alapon visszautasítja ezt a gondolatot. Mire a Führer azt feleli: személyi kérdésekben, a politikában egyáltalán nincsenek elvek. Ő mégis azt hiszi, hogy Churchill túlságosan messzire ment az övével ellentétes nézetekben, és különben is a gyűlölet, nem pedig az észszerűség a tanácsadója. Akkor már inkább tárgyalna a Führer Sztálinnal, de azt hiszi, ez sem vezetne eredményre, mert amit ő Keleten meg akar szerezni, arról Sztálin nem mondhat le.” Mint tudjuk, ez a beszélgetés merő spekuláció maradt, a Hitler-ellenes koalíció ekkor már nem érte be kevesebbel, mint a náci és csatlósai feltétel nélküli kapitulációjával, és sem az angolok, sem pedig a szovjetek nem voltak hajlandók különtárgyalásokra.

No de miért érdekel engem ez a történészek által bőségesen kommentált naplóbejegyzés? Hát az időpont miatt: 1943. szeptember 23-án születtem Budapesten, a gróf Apponyi Albertről elnevezett poliklinikán – ez ma a Szövetség utcai kórház. S hadd tegyem hozzá: ugyanezen a napon látta meg a napvilágot Madridban Julio Iglesias spanyol énekes – Franco „önkéntesei” akkor még a németek oldalán harcoltak Leningrádnál, igaz, a romló hadi helyzetet felismerve hamarosan ők is kiugrottak. Mondhatom, szép kis világba csöppentünk mi ketten, tisztelt kortársam, Julio.

Olyasvalami történt velem, amiről eddig álmodni sem mertem volna: hazaszöktem Magyarországra. Eredetileg szeptember 4-én, csütörtökön készültünk Pestre A.-val, és időben meg is rendeltük a fapados Wizz Airnél a retúrjegyet. Augusztus 28-án, péntek este az interneten értesültünk a kormány által életbe léptetett rendszabályokról, amelyek értelmében szeptember 1-je után belépve kétheti vesztégzárba kellett volna vonulnunk. Ez esetben előre megbeszélt programjaink egész sorát kellett volna lemondanunk. Sok időnk nem maradt a töprengésre: másnap, 29-én, szombaton mindenképpen Berlinben kellett lennünk, hétfőn, 31-én pedig nem indult járat, maradt a 30-a, vasárnap. Veszni hagytuk a 4-i jegyet, és így landoltunk Ferihegyen zsúfolásig tele géppel – a másfél méteres távolságtartás kizárva.

Nem akarok itt a „határázár” furcsaságaiba bocsátkozni, abba, hogy szeptember 1-jétől a karantént, ha nem is megúszni, de megrövidíteni kizárólag otthon végzett önköltséges teszttel lehetett volna, külföldi vizsgálati eredményt a hatóságok eredetileg nem fogadtak el. Bizarrnak találtam, hogy néhány nappal később a viseigrádi négyek polgárait felmentették a korlátozások alól, mintha a szoros államközi kapcsolatok jobb járványügyi helyzetet biztosítottak volna. Ez a játék a piros, sárga és zöld színekkel eleve arra vallott, hogy a döntéshozók a ki- és beutazás kérdésében, akárcsak az iskolakezdés ügyében, meglehetősen bizonytalanok voltak. Ezt a világnagy káosz miatt még csak nem is lehet igazán rossz néven venni tőlük. Legfeljebb az a habókos szöveg bosszantott, mely szerint mostantól az egész világ piros, egyedül hazánk a zöld.

Inkább egy személyes érzésről szeretnék számot adni. Mint az egykori keleti tömb vasfüggönnyel védett államának polgára, számomra a külföldön, pláne Nyugaton tartózkodás mindig valami téren- és időnkívülséget jelentett. Amikor a hatvanas évek közepén diákként turistáskodtam Kelet-Berlinben, mindvégig volt bennem valami tompa szorongás attól, hogy hátha véletlenül átlépek a Falon, és jogellenesen Nyugat-Berlinben találok magam. Amikor pedig húsz évvel később egy egész évet töltöttem ott ösztöndíjasként, helyzetemet még inkább groteszknak éltem meg. Legalább két jó okom volt erre: egyfelől ki voltam tiltva az NDK-ból, és a nyugatnémet városokat csak repülőgépen közelíthettem meg, másfelől pedig hazám hatóságai mindössze egy „ablakot” pecsételtek be a passzusomba, vagyis a 360 napra engedélyezett külföldi tartózkodás kizárólag visszatérésre s nem holmi könnyelmű ide-oda utazgatásokra jogosított fel.

Ezekben a szeptemberi napokban fordított helyzet állt elő: EU-s magyar útlevellel még a járvány alatt is bármely tagállam területére beléphettem, hiszen teljes határázárát a közösségen belül eddig egyetlen ország sem rendelt el. Az előbbre hozott berepülés csínye miatt mégis úgy éreztem, mintha törvényt sértettem volna, valamely hatóságot félrevezettem volna, s ezt a magatartásbeli botlást nem ellensúlyozhatom mégoly szigorú orr- és ajakfedő szabálykövetéssel. Ráadásul „keleti” büntudatomat fokozta, hogy a két hét alatt az előre tervezett személyes találkozások mellett A.-val együtt a megszokott vidéki utakra merészkedtem, szállodában laktam. Mi több,

jelen voltunk a színművészeti egyetem előtti tüntetésen, tehát kifejezetten tömeges rendezvényen, jártunk étteremben, múzeumokban, moziban – igaz, a nézőtéren csak ketten árválkodtunk.

Színházat is láttunk, épp az utolsó este a Spinozában, ahol *A Pulitzer-ügy* című dokumentumdráma sokadik előadására sikerült bejutnunk. Hogy sikerült, azért mondom, mert telt ház volt, szűk kis teremben, maszkos közönséggel, a sorok között olykor hallható köhintésekkel. Lehet, hogy könnyelműség volt odamenni, de hogy jövök én ahhoz, hogy ne lássam és halljam, amint Fodor Tamás, Makranczi Zalán és Szinetár Dóra a szerző Sándor Anna jól pergő szövegére elröptet engem a 19. és 20. század fordulójának Amerikájába? A járvány ellen az ember úgy-ahogy óvni próbálja magát, de miképpen védekezzen a kíváncsisága, az életkedve ellen? Könnyedén szállt el az a két hét, s most, újra Berlinben, türelemmel várom, hogy a vész elültével Magyarország ismét felemelje a sorompókat – elvégre nagy dicsőségünket is egy nevezetes határnyitásnak köszönhetjük.

*

Régi gimnáziumi barátaimmal időről időre találkozunk, a színhely többnyire egy kis söröző vagy étterem. Nincs ezeknek az összejöveteleknek meghatározott témájuk, mozgatójuk az emlékközösség. A múlt század hatvanas éveiben együtt éltük át afféle Pál utcai fiúkként és lányokként a magunk gimnazista szocializmusát, s a jövőbe vetett hit nekünk, akkor még időmilliomosoknak, nem került semmibe. Útjaink később szétváltak, némelyek földrajzilag is messzire kerültek, a világról alkotott fogalmaink különbözők, de a barátság túlélte az idők változását.

82

Most persze a dolgok természeténél fogva a „veszélyeztetett korosztályhoz” tartozunk. Kedvenc törzshelyünk a járvány hónapjaiban bezárt, minden jel szerint csődbe ment. Szerencsére a közeli vendéglő kerti részében sikerült asztalt szerezni. Hűvös italokkal ünnepeltük magunkat, azt, hogy élünk, és a „pozitív” szónak egyikünk esetében sincs negatív kicsengése. Nekem pedig hirtelen képzettársítással egy sokkal régebbi együttlét ötlött eszembe. 1960. szeptember 23-án nagyjából az itt jelen lévők (s néhányan, akik már nincsenek közöttünk) köszöntöttek fel a Munkácsy utca és a Népköztársaság útja sarkán lévő ifjúsági házban, a későbbi Fiala Művészek Klubjában. Tudták rólam, hogy mozgalmi nyüzsgésem mellett nagy szenvedélyem a *Nyugat* című folyóirat volt – évfolyamról évfolyamra olvastam a Szabó Ervin Könyvtár olvasótermében. Erre való tekintettel egyikük, akinek apja egy antikvárium vezetője volt, közösen összeadott pénzből különleges ajándékkal állt elő: a *Nyugat* 1935-ös utolsó negyedévi bekötött számaival. „17-ik születésnapodra – a VI. ker. ifik” – hangzott az ajánlás.

Amikor pedig felütöttem az első oldalt, az októberi szám nyitóverse, Kosztolányi *Szeptemberi áhítata* ütött szíven: „Szeptemberi reggel, fogj glóriádba, / ne hagyj, ne hagyj el, szeptemberi nap...”

A rossz közérzet lázadása

Demonstrálnak a budapesti Színház- és Filmművészeti Egyetem hallgatói. Mindennaposak a volt rendszerváltó országokban zajló politikai jellegű tüntetések, Belorussziától kezdve Magyarországon és Szerbián át egészen Lengyelországig és Bulgáriáig tömegesen tiltakoznak a kormányok ellen. Ahogy erősödnek a posztzocialista autokrata rezsimok, úgy növekszik a tüntetések száma, amiből azt a következtetést vonom le, hogy valami nem volt rendben a rendszerváltással.

Nem közömbösen, inkább kedvetlenül olvastam a híreket, s ha netán Újvidéken zajlottak, akkor nem vettem részt bennük, még akkor sem, ha félig-meddig rokonszenveztem egyik vagy másik jelszóval. A gondom az volt, hogy ezek a tüntetések egymásnak ellentmondó eszmékre alapoztak, s ezzel kifejezték a jelenlegi világnézeti káoszt is.

Szerbiában például az ellenzékiek egyik része hiteles demokráciát követelt, a másik pedig több nacionalizmust. Az sem volt biztató, hogy a tüntetések gyorsan a pártpolitikai viadatok színhelyévé váltak. Az addigi tapasztalataim lehangoltak, hiszen a nyolcvanas évek végén, majd a kilencvenes években nem mulasztottam el egy napot sem, hogy Milošević diktatúrája ellen tüntessek, a vegyes társaságban én is lelkesen füttyögtem, mert inspirált a diktatúra bukásának gondolata, ám rövid idő múlva beláttam, hogy a diktatúrát autokrata hatalomátvétel követte. Ebben élek most is, és másról sem olvasok, mint a korrupcióról, az új kapitalista osztály izmosodásáról, az urizáló politikusokról. Sajnáltam, hogy azok is, akik valaha egy jobb és igazságosabb rendszerben reménykedtek, megfélelkeztek saját ifjúságukról.

Már éppen kezdtem ráunni a tüntetésekre, amikor megjelentek a színen a huszonévesek. Meglepetésként hatott rám, mert az utóbbi időben szüntelenül a legfiatalabb nemzedék érdektelenségéről hallottam. Még a választások sem érdeklik őket, olvastam az elemzők értékelését. Nem teljesen új és váratlan fordulatról van szó. 1968 tavaszán a rangos jugoszláv szociológusok és politológusok spliti tanácskozásán megállapították, hogy a huszonévesek végtelenül passzívak. Egy hónap múlva kitörték a belgrádi egyetemista tüntetések. Valami hasonló dolog játszódik le napjainkban is, az utóbbi években a fiatalok megjelenése új szint kölcsönzött a tüntetéseknél.

Bevallom, a hallgatók tüntetése érzelmileg is megérintett, régi emléket ébresztett fel bennem. Az újvidéki színiakadémia fiatal növendékei a nyolcvanas évek második felében alternatív színházat alapítottak, és meghívtak, legyek dramaturgja az egyik előadásnak. Peter Weiss *Marat/Sade* drámájáról volt szó, amit a fiatal Haris Pašović rendezett. Két hónapig naponta beszélgettem a fiatal színinövendékekkel munka közben, és bevallom: életemben nem találkoztam olyan önzetlen, tiszta lelkű fiatalokkal, mint amilyenek ők voltak. Ezért nem is csodálkoztam, amikor a sokat tapasztalt

Szinetár Miklósról rákérdezett a műsorvezető, hogy a tüntetések kapcsán kinek ad igazat, kapásból válaszolta, hogy a fiataloknak.

Válasza felidézte bennem a szerbiai eseményeket is. Tavaly a belgrádi egyetemisták elfoglalták a rektori épületet, és követelték, hogy a belgrádi egyetem etikai bizottsága végre mondja ki azt, ami immár a napnál is világosabb: a regnáló kormány pénzügyminiszterének doktori dolgozata plágium. A professzorok ugyanis több mint egy éven át hímeltek-hámoltak, plágium is, meg nem is, dűnnyögték, de nem mertek dönten. Végül nem akartak szégyenkezni a tanítványaik előtt, és kimondták: plágiumról van szó, majd semmisnek nyilvánították a pénzügyminiszter doktori titulását. Azt gondolták, hogy bátor tettet hajtottak végre, és lehet, hogy igazuk volt. Közben a tüntetőkhöz dörgölöztek a pártvezérek, azonban a fiatalok rendkívül bizalmatlanok voltak velük szemben.

Valami történik a huszonévesek között, gondoltam, miután ezen a nyáron lezajlott az újabb belgrádi tüntetéssorozat a választás meghamisítása miatt. Legnagyobb meglepetésemre a belgrádi képviselőház előtti téren a fiatalok domináltak.

Két egymástól nagyon is elkülönülő csoport tüntetett: az egyiket a Miloševićről örökölt radikális fiatal nacionalisták alkották, akik a múlt szellemének konfliktusát képviselték, és természetesen nemzetárulókat emlegettek. Arról szónokoltak, hogy ki a nagyobb nacionalista. Miközben a nacionalista jelszavakat hangoztató, erőszakosan fellépő csoport mindenáron ki akarta provokálni a konfliktust a rendőrséggel, addig a másik csoport, a többséget képviselő „szelíd lázadók” igazságot és emberi méltóságot, szabadságot követeltek. Hogy megakadályozzák a nacionalista provokációt, *Ülj le és ne ülj fel!* jelszóval tüntettek: több ezer fiatal a Parlament előtt üldögélve követelt nagyobb szabadságot. Ha a nacionalisták közül valaki felállt, hogy kőkockával dobálja a rendőrséget, a tömeg kórusban ismételte: *Ülj le és ne ülj fel!* Azt akarták ezzel mondani, hogy senki se dőljön be a provokátoroknak, mivel meggyőződésük szerint a hatalom a tüntetők közé erőszakos provokátorokat épített be.

A belgrádi fiatalok, ugyanúgy, mint a budapestiek, távol tartották magukat a politikai pártoktól. Nekem úgy tűnt, hogy a „szelíd lázadók” mindenből kiábrándultak, a nacionalizmusból is, a neoliberalizmusból is, a rendszerváltó pártokból és a politikusokból, a hitelvesztett rendszerváltó politikai narratívából. Valami történik a huszonévesek között, gondoltam, s hogy valójában miről van szó, azt csak a következő években tudjuk meg. Lehet, hogy csak a rossz közérzet felvillanása az egész, de az is lehet, hogy egészen újszerű nemzedéki konfliktus születik.

A rendszerváltó nagyapák unokái fellázadnak az apák ellen.

A rendszerváltó nemzedék tagjai, a „nagyapák” már régen nem szerepelnek aktívan a közéletben. Nagy részük immár nincs az élők sorában. Legtöbbjük csalódként vette tudomásul a nacionalizmus és a populizmus előretörését, a posztfasiszta eszmék ébredését, a szélsőjobb eszmék terjedését, egy részük önként vonult ki a hatalomból, a másik részt kitaszították. Még az irodalomban is érződik, hogy az egypártrendszerre emlékező nemzedék

hevesebben tiltakozik a jelenlegi autokrata rezsim ellen, mint az, amelyiknek nincs tapasztalata a néhai egypártrendszerrel. Az életben maradt nemzedékváltók nem kis lelkiismeret-furdalással mérleget, hogy hol tévesztettek utat. A rendszerváltó nemzedékből csak azok maradhattak a közélet vezető személyiségei, akik megtagadták ifjúságuk eszméit.

Az új évezred kezdetén kiderült, hogy a rendszerváltás utáni időszak legfontosabb szereplői és vezető személyiségei a középnemzedék soraiból kerültek ki. Azok, akik a nyolcvanas évek körül születtek, élvezték a későn születők kegyelmét, nem nyomasztották őket a múlt kompromisszumai. Valamiképpen „tisztán” maradvák kerültek hatalomba. A szocialista rendszerben születtek, de annak bukása után léptek pályára, és a kapitalizmusban építették fel karrierjüket. Szüleik általában a szocialista rendszerben izmosodó középosztályhoz tartoznak, tehát nem kellett a mélyszegénységből felverekedniük magukat. Az alsóbb osztályok gyermekeinek már nem volt esélyük, hogy felemelkedjenek a társadalmi ranglétrán, ez az új elit tehát nem élt át igazi versenyt, úgyhogy lassan kialakultak az új családi dinasztiák. Furcsa módon a volt szocialista és kommunista apák anyagilag is hozzájárultak antikommunista gyerekeik karrierépítéséhez, s bár a közéletben dúlt az antikommunista narratíva, a családokban csend volt és béke. Ha az oknyomozó újságírók felteszik a kérdést, hogyan tettek szert az ifjak a nagy vagyonra, ők rutinosan válaszolják: a szocializmusban megtollasodott szülők támogatták őket.

A tévéhíradókban szereplő politikai osztály tagjai negyvenéves ambiciózus középnemzedék-beliek, ismerik a hatalom megtartásának technikáját és logikáját. Érdekes, hogy az *Exterritórium* című regényemben is a szocialista rendszerben a középnemzedék kommunista vezetői voltak a hatalom legkeményebb technikusai. A régi, a háború előtti párttagok keze néha-néha megremegett. Valami hasonló játszódik le a rendszerváltás után is. A rendszerváltó nagy nemzedék tagjai az emberarcú szocializmusról álmodoztak, majd a szabadpiacot és a parlamentáris demokráciát javasolták, szótárukban nem szerepelt a kapitalizmus szó, az új feltörekvő középnemzedék politikai elitje viszont tisztában van a kapitalizmus szellemével, cseppnyi lelkiismeret-furdalást sem érez amiatt, hogy a gazdagok még gazdagabbak lesznek, a szegények még szegényebbek, és mindent megtesznek az új burzsoázia létrehozásának érdekében. Ők képviselik a kapitalizmus első nemzedékét, ők alapozzák meg az új osztályt. Mellettük egyre komolyabb szerepet játszanak a harminc év körüliek. Beindították a nép és a nemzet konformista átnevelését, amelyben a médiára és a tömegkultúrára elsődleges szerep hárult, de az utóbbi időben az elitkultúrát is konformizmusra kárhoztatják.

Távolról sem gondolom, hogy a huszonevésesek lázadása az új osztállyal szemben rendszerváltó jellegű, sokkal inkább nevezném a konformista középnemzedék nagy átnevelési szándékával szembesülő rossz közérzet lázadásának. Kiderül abból is, hogy a konfliktusok nem átfogók, hanem részlegesek. Leginkább részkérdéseket érintenek, vagy pedig a hagyományos polgári erkölcsi és kulturális értékek védelmét. A rossz közérzet lázadása nagyrészt felülírja a kelet-közép-európai közösségekre a hatalom által okt-

rojált „nemzeti” és „kozmpolita” ellentétet, amely az internet nemzedékének világában annyira egybeforrt, hogy nehéz elválasztani a kettőt. Valójában a régi ellentétet nem a fiatalság indukálja, nem az értelmiség, hanem a tőkét a globalizmus kényszerpályáján gyümölcsötető új nemzeti burzsoázia. Így akarja elterelni a figyelmet saját tőkés praxisáról és életformájáról. A szelíden tüntető belgrádi fiatalok nyilatkozatait olvasva vagy hallgatva kiderült számomra, hogy volt köztük jobboldali és baloldali, de mindkét oldalon a politikaellenes fiatal nemzedék rossz közérzete kapott hangot. Az unokák elégedetlenek a középnemzedéki apák konformizmusával; ez még nem rendszerváltás, a „szelíd tüntetések” még csupán zsenge hajtások, az első gesztusok, mozdulatok. Abban azonban Rosa Luxemburnak biztosan igaza van: „Aki nem mozdulnak meg, észre sem veszik a láncukat.” Az unokák kezdik észrevenni láncukat.

Hargitai Miklós

Számvetés

86

Annak az évnek a nyarán, amikor kiderült, hogy Orbán Viktor Brüsszelbe számúzi Áder Jánost, Svédország nyugati partján autóztunk éppen, keresztül a Bohuslännek nevezett, a jég által simára csiszolt gránitszikkairól nevezetes svéd vidéken. Aki még nem járt arra, egyszer feltétlenül nézze meg. Viszonylag könnyű betájolni: délről Göteborg, az egyik legszebb és legkarakteresebb skandináv nagyváros határolja, északról pedig a Norvégiához tartozó Østfold (amit magyarul nehéz helyesen leírni, mert nem szerepel az ábécénkben a délnyugat–északkelet irányban áthúzott o betű). Bohuslän felszínét szigetek és fjordok szabdalják, amit mi alaposan ki is használtunk. Esténként – ami ott, a hosszú nappalok és a rövid nyári éjszakák hónapban nagyjából délutántól hajnalig tart – mindig kiültünk a soron következő fjord partján egy háztömbnyi kavics tetejére, hogy a színekben, az illatokban, a víz fölött húzó szél játékában és a madarakban gyönyörködjünk. A fiammal voltunk – ő éppen külföldi gimnáziumba készült az általános iskola befejezése után; amolyan gyerekkorlezáró túrát tartottunk kettesben, és az utazás egyik célja a sok közül az volt, hogy megbeszéljünk mindent, ami korábban elmaradt. Ebből aztán annyi lett, hogy a kocsiban, amely nemcsak szállított minket, de a szállásunkul is szolgált – egy duplaturbós, fekete Saab 9.3 volt egyébként, tesztautó abból az időből, amikor még úgy tűnt, hogy a svéd gyártó túlélheti a válságot, amelybe nem sokkal később aztán mégis belehalt –, elalvás előtt *A 22-es csapdájából* olvastam neki részleteket, előtte meg, az aktuális kövön ülve inkább csak hallgattunk. Aki nevelt már kamasz gyereket, az tudja, hogy nehéz időszak ez: az ember nagyjából már látja, hogy mire jutott a neveléssel; mi az, ami esetleg belefér még, mit kell elengedni, mit rontott el, és mit tehet jóvá.

Bennem akkor tudatosult, hogy már nem lesz belőlem svéd polgár, ami az ifjúkori karriercélom volt; hogy egy ősfás, mohás, áfonyás, gránit sírköves svédországi temető helyett minden bizonnyal egy magyar domboldal földjében fogok visszakerülni a természeti körforgásba, és hogy annak, amit elterveztem a saját kamaszkoromban, csak a töredékére jut majd időm. Előbb-utóbb mindenki szembesül ezzel: aki negyvenéves korára azt érzi, hogy mindent elért, amit akart, az valószínűleg túlságosan alacsonyra tette magának a lécet (mármint ez az optimista megközelítés – a realitás pedig az, hogy amikor ráengedjük a tűt a B oldalra, érdemes arra is gondolni, hogy az album legfontosabb számait valószínűleg már hallottuk).

Néhány évvel később, 2016-ban, amikor a gyermekem már egyetemista volt a hűvös Északon, szintén Svédországban töltöttük a nyarat. Két hónapra rá már nem volt *Népszabadság*, amit augusztusban még nem sejtettünk ugyan, de azért visszatekintve annak az útnak szintén volt egyfajta szezonvégi hangulata. Az újság, felnőttkorom első munkahelye nem előjelek nélkül zárt be (tessenek csak az *Index* történetére emlékezni: egy szerkesztőség előbb vagy utóbb észre szokta venni, ha hurkot raknak a nyakába), de mi még október első napjaiban is csak odáig jutottunk, hogy elkezdtünk fogalmazni egy levelet, amelyet a nyugati országok nagyköveteinek szántunk, felhívva a figyelmet, hogy mi készül, és milyen következményekkel járhat, ha az ország vezető politikai napilapjának kiadója Mészáros Lőrinc kezébe kerül. Nem szeretném azt sugallni, hogy ezzel a levéltervezettel előrehoztuk a saját végzetünket, az viszont tény, hogy Mészáros emberei akkor már bent ültek a cégben, és ráláttak a szerkesztőségi levelezőrendszerre is, ahol az említett szöveg keringett. Mindenesetre október nyolcadikán, ami abban az évben szombatra esett, a hajnali műszakra érkező online-osokat a biztonságiak már nem engedték be a székházba – így esett, hogy az utolsó, szombati lapszám cikkeinek csak egy része érhető el az interneten: azok, amelyeket még az esti turnus tett föl, időzítve a kora reggeli publikálást. Az én utolsó népszabadságos írásom például – digitálisan – elveszett az utókor számára: nem pótolhatatlan veszteség, csak azért említem, mert a fentebb kibontani kezdett számvetéstörténethez tartozik. Egy Csepreghy Nándor nevű, méltán elfelejtett, de a kormányfői cylinderből előbb-utóbb még biztosan előkerülő fiatalemberrel készítettem interjút, aki akkortájt az utóbb szintén parkoló pályára kényszerült Lázár János jobbkeze volt, és a Miniszterelnökség parlamenti államtitkáraként fungált. Az interjúban Csepreghy azt próbálta meg elmagyarázni (nagyon kevés sikerrel), hogy miért tiltotta meg Magyarországon az Orbán-kormány új szélerőművek építését. Szerinte azért, mert a szél csak olyankor fúj, amikor amúgy is áramfelesleg van – a valóságban viszont évről évre egyre több széláramot importálunk a környező országokból, ahol ezek szerint máskor fújnak a szelek, megállva az országhatáron.

Percekkel azelőtt, hogy ennek az írásnak nekiültem, elém került egy meghívó, amelyben a Budapest Climate Summit nevű „klímakonferenciára” invitálnak, szinte napra pontosan a *Népszabadság* bezárásának negyedik évfordulójára. A rendezvény a valóságban a klímagyilkos magyar energia-

rezsím seregszemléje (a szenes és a gázos erőművek tulajdonosaival, meg persze a kihagyhatatlan Pakssal), de felbukkan az előadók között néhány érdekes név is. Például Kaderják Péteré, aki az első Orbán-kabinet idején még az energiahivatalt vezette, majd hosszú időre visszavonult az egyetemi szférába, ahonnan buzgón és látszólag hitelesen ostorozta Orbánékat a szélerőmű-tilalomért – most viszont már a Palkovics-féle innovációs tárca energia- és klímapolitikai államtitkáráként lelkesedik ugyanazért, amit korábban hevesen bírált. És ott van Csepreghy Nándor is, ezúttal mint a Kék Bolygó Klímavédelmi Alapítvány vezetője.

A Kék Bolygó Áder János alapítványa. Egyfelől eszköze annak a nemzetközi szakirodalomban greenwashingnak nevezett szemfényvesztésnek, amelynek keretében a magyar kormány európai összehozásban az egyik legkártékonyabb és legdestruktívabb klímapolitikát folytatja, majd az egészet Áder segítségével megpróbálja zöldként eladni (legalább azoknak, akik csak a szlogenek szintjén követik, hogy mi történik a világban). Másfelől pedig az a kifizetőhely, amelyen keresztül honorálják – nem is aprópénzzel: idén ötmilliárd adóforinttal – a köztársasági elnök és közvetlen környezete szolgálatait. Itt dekkol tehát pillanatnyilag – nyilván nagyvállalat-vezetői fizetésért, és egészen biztosan más, fontosabb megbízatásra várva – Csepreghy úr, aki csupán a harmincas éveiben jár: bármi lehet még belőle, aligha készül egyelőre számvetésre.

Áder János azonban benne van a korban, lassan eléri azt a határt, ami után már nem oktathat, és a közigazgatásban sem dolgozhat. Az is nyilvánvaló, hogy – habár voltak ilyen irányú tervei – sem az ENSZ-nek, sem más jelentős nemzetközi szervezetnek nem lesz soha a vezetője, jórészt abból a dicstelen szerepből adódóan, amit elvállalt. Neki már nincs több dobása, most van a csúcson – pontosabban az első államfői ciklusa elején volt ott, amikor még akár azt is lehetett hinni, hogy megembereli magát, és kezd valamit az életével, meg azzal a lehetőséggel és felelősséggel, ami Schmitt Pál dicstelen távozása miatt az ölébe hullott. Innen, ahol most van, nem egy még magasabb pozícióba fog lépni, hanem a feledésbe és a semmibe. Azt hiszem, hogy neki is voltak álmái, és azok az álmok nem csak arról szóltak, hogy irdatlan mennyiségű közpénzt költhet egyszer magára – beleértve a heti többszöri haj- és bajuszfestés árát is – meg a családjára. Mit fog majd vajon beírni a „teljesült” rovatba? Hogy végre annyit horgászhat, amennyit akar, és ez valószínűleg így lesz az élete hátralévő részében is? Hogy még néhány év alapítványozás, és ha ügyesen csinálja, a gyerekeinek sem kell soha dolgozniuk? Hogy még azt a nagyon szemérmes kis lázadásfélét is megsúszta, amikor egyszer minden bátorságát összeszedve szembe mert fordulni Orbánnal (és ami miatt azóta vezeklésként kénytelen bármit elvállalni, amire kijelölik)?

Én amúgy nem tudtam, hogy Áder Csepreghyre lett bízva, így az a meghívó több mindent megvilágított. Azt például, hogy a NER-ben még a bukott káderek táskahordozóinak is mindig jut egy jól fizető állás egy közpénzekkel kibélelt puha politikusmegőrzőben. Meg azt is, hogy a hűtlenségre viszont tényleg nincs bocsánat, és ezen az se változtat, ha valakiből Orbán szeszélye

folytán udvari aláírnok vagy más hasonló díszpinty lesz. Áder János sosem volt különösebben jóban Lázárral, és most el kell viselnie, hogy egykori elenlábasának embere tartja szemmel, megakadályozva, hogy (ha már elnöként nem teheti) legalább az alapítványában csináljon valami értelmeset. Mégsem kapta olyan olcsón azokat a milliárdokat?

Október van, a *Népszabadság* négy éve múlt idő. A Csepreghyvel készült interjú az utolsó *Népszabadság*-példánnyal itt van most is a szobámban. Ő maga Áder Jánoshoz beosztva szolgálja éppen Orbán Viktort, ugrásra készen – még hallani fogunk róla, ahogyan nyilván Lázárról is. Az egész történetben Áder a legszomorúbb, legreménytelenebb figura. Nem lennék a helyében, amikor majd leül, hogy ő is számvetést készítsen.

Parászka Boróka

Fékezett habzású katarzis

Minden összezavarodott szeptemberre Erdélyben, pont abban az időszakban, amikor az önkormányzati választás miatt valamivel rendezettebben és szervezettebben kellett volna működnie a közéletnek. Az első zavart a Színház- és Filmművészeti Egyetem körül kialakult vita okozta. A magyarországi tiltakozóakciók hírére Erdélyben az utóbbi években szokatlan módon reagáltak. Néhány napos dermedt csend fogadta az eseményeket. Úgy tűnt, „megúszásra játszik” az erdélyi magyar elit – mint megannyiszor a magyarországi viták kapcsán. Szeptember elején hiába várták sokan a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem, a Kolozsvári Állami Színház és a többi tekintélyes – rendkívül jó és fontos magyarországi kapcsolattal rendelkező intézmény – állásfoglalását. Marosvásárhelyi városi, zárt, internetes fórumon is felmerült, nem kellene-e valamit mondani, tekintettel arra, hogy a helyi művészeti egyetem számára kiemelten fontos a pesti SZFE.

A pár személyes vita megdőbentően (de az önkényuralmi hagyományoknak megfelelő módon) folytatódott. Az intézmény egyik vezetője telefonon hívott: ne feszegessem az állásfoglalást, ne akarjam, hogy „azt mondják”, Orbán ellen „lázít”. Amilyen nehezen értelmezhető volt a telefonhívás és az indoklás, olyan gyorsan változtak a dolgok. Az intézményvezetői „odaszólás” után immár nyilvános, a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem szenátusához is eljuttatott levélben kértem hivatalos állásfoglalást. A nyílt levél közzététele után pár órával a Művészeti Egyetem (valamint a kolozsvári egyetem művészetis hallgatói) adtak ki szolidaritási nyilatkozatot. A diákok felszólalása után csakhamar a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem is támogatásáról biztosította a SZFE-t, és immár nyoma sem volt annak, hogy bárkit is érdekel, mit gondol a szembeszegülésről Orbán Viktor, vagy mit gondolnak erről Orbán Viktor támogatói.

Szeptember folyamán sorra születtek a hasonló támogató-ellenálló nyilatkozatok: romániai színházigazgatók, romániai magyar színházi dolgozók, színészek hallatták hangjukat különböző fórumokon. Magyarországra mindebből – az amúgy is tekintélyes szolidaritási hullámban – mindössze annyi ment át, hogy „már az erdélyiek” is fel mertek szólalni a rendszer túlkapásai ellen. A történet nem csak erről szólt, és az erdélyi nyilatkozatok a bátor állásfoglalás mellett összetett, drámai viszonyokat is látni engedtek.

A Marosvásárhely–Kolozsvár–Nagyvárad–Szatmárnémeti–Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Gyergyószentmiklós–Székelyudvarhely-tengelyen született nyilatkozatokhoz sokan csatlakoztak. De nem mindenki. A társulatok most először hosszú idő után, vagy talán eddig még nem is látott módon, nyílt, megkerülhetetlen közéleti vitákat folytattak. Volt, aki elfogadta, volt, aki nem fogadta el a szolidaritás szükségessége melletti érveket. Volt, aki ki tudott és ki akart állni a szakmaiság mellett, akár a kormányzati szimpátiája ellenére. Volt, aki elfordult a magyar kormánytól, annak ellenére, hogy eddig meggyőződéses támogató volt. És volt, aki titkos kritikusa volt a rendszernek, de erről nyíltan nem beszélt, kritikáját megtartotta magának vagy legszűkebb környezetének.

Szeptember – a SZFE-nek is köszönhetően – az „előbújás” hónapja volt Erdélyben. Hogy mi lesz ebből? Nem tudni. A felszínre kerülő nézeteltérések, konfliktusok akár el is lehetetlenítik a társulatokat, szakadásokhoz, a közélet, közhangulat további romlásához vezethetnek. Vagy ellenkezőleg: a tisztuláshoz, egy olyan dialógus létrejöttéhez, amelyhez eddig se ereje, se kedve nem volt senkinek. Ha igazán érdemi és helyi érdekű következményei lesznek ennek a szolidaritási akciónak, és a közéleti vitának, akkor – remélhetőleg – terítékre kerül néhány régóta elfojtott, érdemben soha végig nem beszélt téma is. Például az, hogy az intézményes autonómia, a színházi társulatok autonómiája Erdélyben sincs biztosítva. Hogy – hasonlóan a SZFE-hez – időzített bomba ketyeg az erdélyi magyar intézményekben is. Nota bene, a támogatói nyilatkozatok ezért is drámaiak, megrendítőek. Úgy volt szolidáris az erdélyi színészek sokasága, hogy közben mindenki tudja: az utóbbi években lélegeztetőgépre került több színház is. Az önkormányzati színházak fenntartása – az RMDSZ sorozatos hibás döntése miatt – nincs megoldva. Nincs elég forrás, és nincs is az (RMDSZ-es) önkormányzatok részéről kellő akarat a fenntartásra, működtetésre. A forráshiányt a magyar kormánnyal időről időre, beláthatatlan feltételek szerint megkötött különalkukkal biztosították. Az erdélyi magyar társulatok (kivéve az állami támogatásban részesülő színházakat) egyenesen be vannak kötve a magyar kormányhoz. A nyílt ellenszegülés tehát nemcsak elvi kiállás a részükről, hanem megfontolt, tudatos egzisztenciális kockázatvállalás. (Meg is kapták kritikusaitól, hogy abba a kézbe harapnak, amely eteti őket.)

Az autonómiaharc földjén az intézményes autonómia felszámolása, gyengítése rendszerszinten, módszeresen, etnopolitikai keretek között zajlik. Sikerül-e most ezzel a helyzettel számot vetni? A SZFE autonómiája mellett az erdélyi magyar színházak autonómiájáért, létéért is kiállni? Ez volt a helyi tétje ennek itt, korántsem csupán a fővárosi kollégáknak tett szimbolikus,

távoli, baráti gesztust láttunk. Tágabb értelemben a teljes erdélyi magyar felsőoktatás arra kényszerült, hogy számot vessen működésével, szerkezeti, szervezeti gyengeségeivel és a lehetőségeivel. Itt a román állammal szemben hoztak létre magyar állami támogatással alapítványi formában magán-egyetemeket. Húszéves tapasztalat van arra vonatkozóan, hogy mire elég ez a támogatási forma, és mire nem. Hogy mennyire kiszolgáltatott egy alapítványi magánegyetem. Bizonyos állami feladatokat át tud vállalni, és nagyon sok feladatot nem tud átvállalni. A román állami támogatást semmiképpen sem helyettesíti, és a román állami felsőoktatást nem lehet kiiktatni. Ha bárki megkérdezné erről az erdélyi egyetemi oktatókat, egyértelmű választakat kapna. Idáig a túlhevült magyar egyetemprivatizációs vita nem jutott el, és valószínűleg az épületfoglalás és az utcai demonstrációk idején nem is lehet ilyen érdemi, szerteágazó vitákat lefolytatni. De azért ezt a témát rögzítsük, és a következő, békésebb pillanatban (ha lesz ilyen még egyáltalán) térjünk vissza erre: valóban sikertörténet-e az egyetemprivatizáció, és a román állam felelőtlenségét, illetve felelősség nem vállalását sikerült-e kompenzálni egy ilyen intézményalapítással, -működtetéssel.

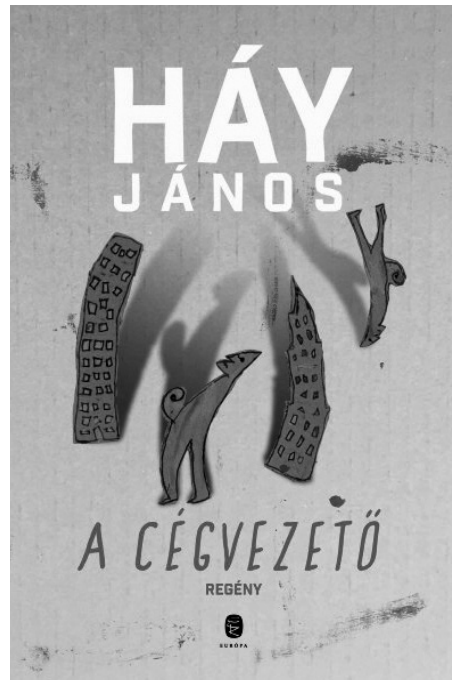
A szeptember végi önkormányzati választásra ebben a kérdés- és problémaözönben készültek az erdélyi választók, és a felmerülő ügyek messze meghaladták a színházkedvelők, értelmiségiek csoportjait. (Hozzájárult ehhez az is, hogy a kormányzati propaganda meglehetősen ügyetlenül megint a nemzetiek és a liberálisok párharcaként próbálta eladni a történeteket, ez egyszer erre a leegyszerűsítésre, épp a fent említett érintettség miatt, kevesen voltak vevők.) A hatalmi viszonyokat jól tükrözi és magyarázza, hogy az elmúlt évtizedekben az önkormányzati választásokat is meghatározta: mely polgármesternek van „jó fideszes” kapcsolata, ki a fideszes polgármester. Mára ez a támogatás, ez a viszony vesztett jelentőségéből, vagy épp ellenkező előjelet kapott. Csíkszeredában az eddigi „legfideszesebb” polgármester, aki több cikluson át vezette a várost, az előválasztáson bukott nagyot. Bukásához nagyban hozzájárultak a városban működő fociakadémia körül nyilvánosságot látott korrupciós ügyek.

Marosvásárhelyen két évtized után esély mutatkozik magyar polgármester választására (nem azért, mert a magyar jelölt olyan rendkívüli teljesítménnyel méretné meg magát, hanem mert a román politikai maffia felszámolja magát). A választási siker egyik feltétele, hogy a helyi magyar közösség fegyelmezetten, szervezeten menjen el szavazni. Ahhoz, hogy ez a választói egység meglegyen, a helyi kampánystáb igyekezett minden (magyarországi) konfliktust kivonni a közéletből. És ráadásul nem a „Fidesz embere” lett a független, magyar pártok fölötti jelölt, annak ellenére, hogy a másik potenciális jelölt, a „Fidesz embere” kapcsolatai révén tényleg kirívóan sok támogatást hozott a városba. Szatmárnémetiben újrázásra gyúr a „Fidesz-polgármester”, de a körülötte zajló magyar–magyar viták jól jelzik, hogy most biztosan nem fog olyan fölényrel nyerni, mint négy éve, amikor elég volt a magyarországi kapcsolatokra hivatkozni. Nagyváradon a Fidesz is besorolt – Tótkés Lászlóval és a Fidesz által támogatott Erdélyi Magyar Néppárttal szemben – az RMDSZ mögé. Belátták, hogy saját, hosszú időn

át támogatott embereik esélytelenek. (Az egykori püspök, egykori Fideszes EP-képviselő meglehetősen rosszul viselte ezt az elfordulást.)

Valamiféle generáció- vagy elitváltás zajlik Erdélyben – kevésbé látványos, de egyértelmű jeleit látni. És az SZFE ürügyén kirobbant viták gyorsítják ezt a folyamatot. Előbb-utóbb elodázhatatlan lesz a radikális váltás, kor-szakhatárhoz érkezik az erdélyi magyar érdekképviselet. Most ott tartunk, hogy kisebb-nagyobb román, sőt roma pártok szólnak rá az erdélyi magyar pártokra, jelöltekre: anakronisztikus, tarthatatlan az etnopolitikai demagógia, és a (román) nemzetállammal szemben nem lehet (magyar) nemzetállami támogatással, háttérrel fellépni. Az erdélyi magyar politika legfiatalabb, leginnovatívabb jelöltjei is porosnak, anakronisztikusnak, nehezen eladhatónak tűnnek ebben a versenyben. Vagy csak túl nehéz rajtuk az az örökség, amelyet az elmúlt két évtized testált rájuk. De lehet, hogy nincs bejáratott módja annak, hogy lehet ezt a hagyatékot lerázni. Hogy lehet szabadulni a támogatáspolitikának álcázott korrupciótól, a Fidesz-polgármesterek hosszú árnyékától. Az SZFE-s kitűzők, zászlócskák mindenesetre felszabadítóan hatnak. Valami megpezsdult a szeptemberi őszben. Kis, visszafogott eufória. Fékezett habzású katarzisz.

Szerzőink könyvei

Emlékezés nosztalgia nélkül / Csoportkép halottakkal

A kötet címadó szövege az ELTE Sikerek sorozatában hangzott el 2019. október 9-én, az egyetem Alumni Központjának szervezésében, lelkes közönség előtt. Egy ilyen helyzet megszéliíti az előadókat, hírességként fellépni az Aula Magnában, tehát az egyetem központi épülete dísztermében, óhatatlanul a megtett életútra való emlékezéssel, némi nosztalgiával jár. Spiró azonban túl radikális gondolkozó ahhoz, hogy valaha is ráért volna a narcizmusnak hódolni, az önelégültség örömeivel tölteni saját idejét s másokét magától értetődő közhelyek ismétlésével rabolni.

A *Malaccal teljes éveink* az egyetem egyik megkerülhetetlenül fontos intézményében, az Eötvös Kollégiumban eltöltött éveit idézi fel. Spiró kilenc évvel a levert forradalom után, '65-ben került a kollégiumba. S mint írja, „nem ismertük a részleteket, de tisztában voltunk a lényeggel: a hatalom 1956. november 4. óta *nem legitim*”. (45. o.) Más kérdés, tenném hozzá, hogy addig sem volt egyértelműen az, a kék cédulás választásoktól fogva az MDP uralmának, az egypártrendszernek köze sem volt a legitimitáshoz, tehát egy mégoly gyarló jogállam gyakorlatához sem. A Nagy Imre-kormány különös forradalmi legitimitása, illetve a Kádár-kormány ellenforradalmi illegitimitása közti ellentét politikai tézisénel a valóság azért talán bonyolultabb volt.

Spiró – a nem mellékesen gyakorlott dramaturg – a Kádár-korszak kétséges legitimitásának kérdését jó okkal az esszé vége felé veti fel, amikor az olvasók egy része számára felidéződtek a hatvanas évek értelmiségi közegének mindennapjai, a későn születettek pedig beleláthattak a Kádár-korszak működési módjába, amely valóban szoros összefüggésben állott a hatalom folyamatos öngazolási kényszerével, a jogállam evidenciáinak hiányából fakadó állandósult bizonytalansággal, amely – mint az a szövegből kérlelhetetlen pontossággal kiderül – mások mellett az Eötvös Kollégium hallgatói mindennapi életének kereteit is megszabta, kijelölte a tudás, a tanulás, az alkotás, a szellemi önazonosság lehetőségeinek határait, amelyek elég bizonytalanok voltak ahhoz, hogy soha senki sem tudhatta, hogy átlépett-e egy határt, lesznek-e ennek következményei, s igen, akkor milyenek.

A visszaemlékezés egyben mindig rekonstrukció is, amellyel kapcsolatban Spiró igen szkeptikus. „Nem a kollégium kurucos szelleme hatott rám, amit utólag konstruáltak.” (9. o.) Azaz Spiró nagy tapasztalatát, a Kádár kori keretekkel való összefüggésnek köszönhetően a hagyományos népi-urbanus ellentét *szünetének* mindennapjait írja meg, amely, ma már látjuk, megszabta egész életét és munkásságát. „Ha nem vagyok kollégista, nem ismerem meg a magyar vidék mentali-

tását, és megszököm a bölcsészkarról.” (47. o.) Igazi, klasszikus Spiró-mondat ez a magától értetődően előadott némi abszurditás. Hiszen, igazság szerint az Eötvös Kollégium történetének egészére nem jellemző, hogy a magyar vidék mentalitását közvetítené. Van abban valami szédítő elegancia, hogy a Gellérthegy alján, a Ménesi úton álló historikus épületben tanulja meg valaki a kortárs orosz, lengyel irodalmat, lesz otthonos a kortárs irodalmi életben, s egyben ugyanott jusson végre túl a pesti elit életének határain. Ne legyen félreértés: Spiró szelíden radikális, önironikusan provokatív, de a leírás tárgyilagos és pontos. „...a kollégiumban is órát tartó Czine Mihály újat tudott mondani a határon túliakról (egyik kedvencemet, a *Függőlegeslovak* című Kányádi-kötetet ő adta a kezünkbe.)” (10. o.) Azaz Spiró nem követi el azt az ismert hibát, melynek megfelelően számos emlékirat, memoár szerzője a 60-as évek szereplőinek évtizedekkel későbbi teljesítményét *visszavetíti*, amivel lehetetlen helyzetet teremt nem mellékesen ön-maga számára is. Így, amikor felidézi a mindennapi életüket, s az egykori kollégisták csoportképen éppúgy helyet kapnak azok, akik „nem vitték annyira”, mint mások. Persze mindez, ha így történt is, pontatlan és téves. És Spiró nem is ezt írja. Az Eötvös Kollégiumot egykor, 1895-ben, többek között a „tudós tanárok” nevelésére hozták létre, s az évtizedek alatt a magyar tudományosság egyik fellegetőjévé lett. Más kérdés, hogy abban a korszakban, amelyben ő megismerte – és hála az égnek, nem collegiumnak írja –, a karrier, az elit fogalma sem ugyanazt jelentette, mint a század elején, s ami ugyanilyen fontos: maguk a kollégisták sem elsősorban s kizárólag a saját érdekükkel,

karrierjükkel voltak elfoglalva, hanem azzal a különös és furcsa helyzettel, amelyben az értelmes élet programja – összefüggésben az amúgy igen nyomasztó államszocializmussal – az imaginárius, de ugyanakkor számos értelmiségi életet meghatározó közösségi léttel volt azonos. (Jancsó *Oldás és kötés*, Herskó János *Párbeszéd* című filmjét 1963-ban mutatták be, s ezek a filmek bizony ugyanazt a kérdést vetik fel, az elkötelezett élet nehézségeit. S ott volt Kondor, Gruber Béla, Nagy László, Juhász Ferenc, ott voltak mindazok, akik nem érték be a saját előmenetelükkel, s korszellem, a kulturális hagyományok és forradalmak közti összefüggések ma is vizsgálatra érdemes mintázatát rajzolták ki.)

Ebbe a kontextusba illeszkednek a Spiró által felidézett élettörténetek. „Az orosz szakosok valamely nyugati nyelv heti egyszeri óráját voltak kötelesek látogatni néhány félévig, Gerencsér Attilának ennyi is elég volt, hogy megtanuljon franciául. Sose készült, ragadt rá, amit az órán hallott. Évekig győzködtem, hogy az istenáldotta tehetségével kezdjen valamit. Egyszer kifakadt: »Juszt sem fogok tanulni, Pesten úgysem kapok állást, visszamegyek tanítónak, megnősülök és disznókat nevelek.« Így is tett.” (17. o.) Más kérdés, hogy aztán mégis gimnáziumi igazgató lett. Könczöl Csaba portréja ugyancsak kulcsfontosságú rész, hiszen az ötvenhat évesen meghalt esszéista, fordító, kritikus pályafutása, tragikus élete, küzdelme a szocialista, illetve kritikai elit a kollégiumban nem, de „kint, az életben” érzékelhető zárt táboraival, lehetetlen helyzetbe hozta. „Csaba minden ajánlatot konokul visszautasított, a maga jogán akart ér-

vényesülni, márpedig belőlem nem lesz népi értelmiségi, hajtogatta.” (19. o.)

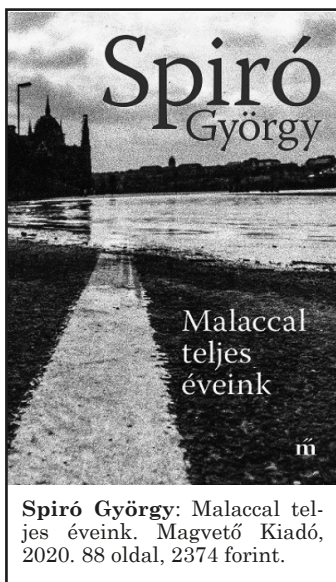
Spiró szövegének igazán lenyűgöző része a kortárs irodalommal kapcsolatos. „Megrázó, ha velünk egykorú tesz le valamit az asztalra. 65 szeptemberének végén, a *Tiszta*

Szívvelt olvasva nyűgözött le nemzedék-társ először.” (25. o.) Utassy József volt az, akit Spiró, mint írja: „Az est végén megszólítottam. Legközelebb és legutoljára Kertész Imréhez léptem így oda tizenegy évvel később.” (28. o.) Ezen a ponton Spiró megtöri a kollégiumi elbeszélést, s hosszú oldalakon át a Kilencek költészetét elemzi, Utassytól négy, Rózsa Endrétől három verset idéz, majdnem teljes egészében. A szöveg vége felé az utóbinak egyik alapvető, hosszú versét, *Az elsüllyedt csatatérent*. Spiró részben azért idézi fel az *Elérhetetlen föld* költészetét, elsősorban Utassyt és Rózsa Endrét, mert mindketten ahhoz az élethez, megszenvedett világhoz és íráshoz tartoztak, amely kívül volt azon az eliten, amelyhez – mint ő maga is írja – az Eötvös Kollégium diákjai is tartoztak. S hogy a dolog még bonyolultabb legyen, míg ő maga azért ment a kollégiumba, hogy megszabaduljon annak a saját világától, a szűk és hatalomvéde bensőségben élők közegétől, amelyben mindenki tudott vagy hallott a másiktól. Ő ott – ismétlem – „a vidéki Magyarország mentalitásait”

ismerte meg, és a Szabadsághegy mellékutcáiban Utassy vagy Rózsa éppúgy nem nem ismerte ki magát, ahogyan a Pozsonyi úti lépcsőházak névtábláin lévő nevek sem mondtak sokat a számukra. Kívülállók voltak, akik nemigen jártak, járhattak jól ezen a világon, nem vonultak be egyetlen ideológiai norma védelme mögé sem, azaz védtelenek voltak és bátrak, akik a kortárs jelenben éltek otthon, miközben otthont jelentő kiváltságos közegük nem nagyon volt. Rózsa Endre majd egy évtizeden át a *Fonómunkás* című üzemi lap szerkesztője volt, Utassy egy szakmunkásképzőben volt nevelőtanár.

Az elsüllyedt csatatér, mint Spiró pontosan látja, nem volt sem a népieseké, sem

a marginalizáltságot vállaló, tudatosan a szűk jobboldali szcénában élőké, amint a baloldaliaké sem. A kívülállás nem döntés volt, hanem az élet maga. A történelemhez való hozzáférés mifelénk hosszú évtizedeken át eltérő társadalmi rendekben eltérő kiválasztottaké volt. S igaz, hogy a többség előtt 1945 után addig nem ismert lehetőségek tárultak fel: azaz végre volt társadalmi mobilitás, de hiába írt róla az okos és irgalmatlanul doktriner Révai maga, a sztálinizmus idején szó sem volt a kulturális forradalom végigviteléről, azaz eltérő genealógiájú tudások, hagyományok, származások radikális egyenlőségének lehetőségéről, az átláthatóság diadalmas magátólértetődőségéről.

Spiró György: Malaccal teljes éveink. Magvető Kiadó, 2020. 88 oldal, 2374 forint.

A történelem szünete a kívül kerültek, kívülállóak valósága volt: „sosem halunk meg ezen a csatatéren / mert nem csatatér ez s mi nem harcolunk. / csak kínjában megrepedt a föld ez itt dehogyis lövészárkok / mesebeszéd hogy ágyú tárog csak kitárt szánkat / szövi be a pók.” (53. o.)

Az *Elérhetetlen föld* 1969-ben jelent meg, ugyanabban az évben, amelyben Vas István fordításában Saint-John Perse *Bóják* című kötetét. „És a Tenger maga jött hozzánk a dráma kőlépcsőin, a Tenger: / Fejedelmeivel, Régenseivel, pátoszba és fémbe öltözött Hírnökeivel, megvakított nagy Színészeivel, megláncolt Prófétáival, fekete alvadt vérrel teli szájjal szóló, fakoturnusai-kon dobogó Mágusnőivel, a himnusz barázdáiban léptető Szűzeik adójával / [...] a Történelem padsorain gyorsan felemelkedő tömeg özönlik az aréna felé, az este első, hólyagmoszattól illatozó borzongásában, / Szavalat menettel a Költő felé és maszkjának kifestett szája felé.” (35. o. Európa Könyvkiadó, 1969.) Ez a retorika a nagy történelem léptékének felelt meg, amelyet Spiró maga, hosszú évtizedekkel később, 2005-ben a *Fogságban* jelenített meg: a mitikus világtörténet rendjének megfelelően alakuló, a hit keletkezésének, működésének egyetemes történetté változó üdvtörténetét.

Spiró álláspontját, a függetlenségéhez való ragaszkodását mutatja, hogy Rózsa versére mintegy válaszul Petri *Zátony* című versét idézi fel. „De ez nem ideje semminek. / Itt a szemedbe süt a nap, de nem ébredsz, / itt zümmög az éj, de te nem alszol, / itt készülődsz, de nem mégy sehová, / itt lépkedsz, de mint hengeren a mókus.”

Spiró radikalizmusa nem pusztán a politikai álláspontokhoz való viszonyában, hanem az igazságra való

törekvés melletti kérlelhetetlen elkötelezettségében volt látható, s ennek köszönhető, a *Jönnek* című verse fogadtatását, amely pályafutása talán legszomorúbb félreértését, a kortárs magyar politikai-művészeti elit szűkös és nyomasztó viszonyait minősítette, s messze nem őt magát. „Jönnek a dúlt-keblű mélymagyarok megint, / fűzfapoéták, fűzfarajongók, jönnek a szarból, / csönd van. Senki se pissen. Alantról / kevéske hűlt költő csontujja int.” Ez az 1984-ben írott és megjelentetett vers az antiszemitizmus elleni fellépésnek a bizonyítéka, és azt mondanám szégyenletesnek, hogy mégoly kiváló irodalmárok is Spiró „zsidó származásával” hozták összefüggésbe, ami teljes abszurdum volt.

A *Malaccal teljes éveink* azt a rövid, a jogállamon inneni és a diktatúrán túli korszakot idézte fel, amikor a származás *magától értetődően* épp nem determinált semmit, s az identitás választásának lehetősége nem ábránd volt csupán, hanem reményekkel, kétségekkel teli valóság, amelyet sikerült érthetően, világosan felidéznie. Ez a könyv a kulturális világok közti átjárások élményének fontos dokumentuma, s egyben maga is az irodalom része. Nem pusztán az akkori tények tanújának írása, hanem mindannyiunk számára fontos döntésekről szóló beszámoló. A kulturális határok, törzsek, klánok közti átlépések tapasztalatánál semmi sem lehet fontosabb. Spiró pontosan tudja, hogy nemcsak azokkal kell szolidárisnak lennie, akikkel egy szubkultúrában, közösségben él, hanem azokkal is, akik egy másik világban élnek, és munkásságuk mindannyiunkra tartozik.

Spiró, Könczöl, Utassy, Rózsa, Petri. Történet vagy történetjék most is akármi. Egy sorban, egymás mellett.

Néphatalom, ami nincs

Amikor Magyarországon a hatalom deklaráltan a nép kezében volt, mindenki tudta, hogy nincs ott. A rendszer őszinte hívei őszintén gondolhatták, hogy a népnek az adott történelmi helyzetben ez a hatalom a legjobb, sokkal jobb, mint volt, sokkal inkább a népért való, de azt ők sem gondolták – legalábbis az ünnepnapi tudat alatti gyakorlati tudatukkal –, hogy a hatalom a nép kezében van. A néphatalom ünnepeiként ünnepelt(ett)ék november 7-ét, március 21-ét, április 4-ét, de nem ünnepelt(ett)ék soha március 18-át! Azt az egyetlen napot, amikor a nép ténylegesen átvette a hatalmat, és gyakorolta, ameddig gyakorolhatta. Pontosan 72 napig. A párizsi kommünt csak a kapitalizmusban élő antikapitalisták ünnepelték Franciaországban (igaz, ők sem az első, hanem az utolsó napját, nem a győzelmét, hanem mártírjainak gyásznapját, május 28-át).

Nálunk a párizsi kommün soha nem volt téma. Alig beszéltek róla, alig tanították.

A kommün centenáriuma a *Népszabadság* címlapján a szövetkezetek önállóságáról szól a vezércikk. A címlap tetején az első számú hír az, hogy Losonczi Pál lett a Somogy megyei 12. számú választókerület jelöltje. Az első oldalra ráfér még, hogy ismét Indira Gandhi alakíthat kormányt Indiában, hogy Vlagyimir Pavlov lett a Szovjetunió új budapesti nagykövete, hogy elzárják a Laoszba betört intervenciók vissza-

vonulásának útját, hogy lemondott a finn kormány, és most költöznek be a lakók Tolna megye legnagyobb lakóházába. A párizsi kommün centenáriuma a negyedik oldalra szorult. Másnap két rövid cikk tájékoztatót a kommünrel kapcsolatos rendezvényekről – a kilencedik oldalon.

Senkinek nem volt érdeke, hogy a párizsi kommün iránt széles körű érdeklődés mutatkozzék, hogy közbeszéd és közvita tárgya legyen, hogy alkalmat adjon következtetések levonására. Három következtetés levonásának veszélye fenyegetett. Egy: nemcsak deklarált, hanem tényleges néphatalom is létezhet, amelynek az előbbihez igen kevés köze van. Kettő: a tényleges néphatalom a hívei által szintén néphatalomnak deklarált parlamentáris polgári demokráciára sem hasonlít. Három: a tényleges néphatalom működésképtelen és fenntarthatatlan.

Akik szimpátiával, de a valóság iránti elkötelezettséggel közelítenek a kommünhöz, kénytelenek ezekhez a következtetésekhez vezetni az érdeklődőket, még ha maguk ezeket nem is fogalmazzák meg ilyen egyértelműen.

Eddig nem volt, de most már van a magyar olvasó kezében olyan alapos monográfia, amely lehetőséget ad arra, hogy a kommün tanulságain mélyen elgondoljunk. Ezt egy Párizsban élő, a Sorbonne Centre Interuniversitaire d' Etudes Hongroises kutatóintézetében dolgozó magyar történésznek köszönhet-

jük (Balázs Gábor: *Párizs Szabad Város – 1871 – a párizsi kommün*, Napvilág Kiadó, 2020, 392 o.).

A néphatalom kérdése csak akkor vetődhet föl, ha a nép nem azonos a társadalmat alkotó egyének összességével, hanem a lent lévőket (underdogs) jelenti a fent lévők (topdogs) ellenében. Ha ugyanis mindenki, a király, a Führer, a pártfőtitkár, a hadseregtábornok és a főinkvizítor is a nép része, ha ez a fogalom összefogja a társadalom hatalmasait és hatalom-nélkülieit, akkor a hatalom mindenképp a nép (valamilyen részének) kezében van. Ha a nép osztályfogalom, vagyis azoknak az összességét jelenti, akik nem a vagyonuk működtetéséből élnek, hanem foglalkoztatottak vagy keresőképtelenként foglalkoztatottak által vagy az állam által eltartottak, akkor a magántulajdon felszámolása elég ahhoz, hogy néphatalom legyen, mert munkaviszonyban gyakorolják hatalmat, akik gyakorolják, és nem vásárolják meg a magánvagyonukból mások munkaerejét. Akkor Pol Pot Kambodzsája, Sztálin Szovjetuniója, Ceaușescu Romániája, Rákosi Magyarországa stb. is néphatalom.

Ha a nép a (nagykorúságuk elérése után) választójoggal rendelkező egyének összessége, akkor a parlamentáris polgári demokrácia ab ovo néphatalom, miután ezen egyének összessége dönti el a szavazataival, hogy kiké legyen a kormányzó és törvényhozó hatalom. A polgári demokrácia liberális híveinek (akik közé ezen írás szerzője is tartozik) érdekük lehetne, hogy ezt az értelmezést elfogadják, és eltekintsenek attól a szakadéktól, amely elválasztja a politikai és a gazdasági hatalom

gyakorlóit azoktól, akik pusztán szavazatok millióinak egyikével befolyásolják – önmagában érzékelhetetlen mértékben – a hatalmat gyakorlók összetételét. Ezzel azonban egy rendszer éppoly valóságellenes apologetái lennének, mint azok, akik a pártállam néphatalmi jellegét igazoló népfogalmat alkalmazzák.

Ha azonban nem ezt teszik, és mégis a parlamentáris polgári demokrácia hívei maradnak, akkor be kell látniuk és be kell vallaniuk, hogy néphatalom tartós és működőképes rendszerként nem létezik és nem is létezhet. Egyszerre kell képviselniük azt a nézetet, hogy az általuk favorizált hatalmi formánál nincs népibb, és azt, hogy az sem néphatalom. Csak a saját keretein és korlátain belül lehet, amennyire lehet, népibbé tenni.

Ha néphatalom nincs, és a párizsi kommün néphatalom volt, akkor mi volt a párizsi kommün? Balázs Gábor könyvéből kibontakozik a válasz: maga volt a lehetetlenség, amely lehetetlen körülmények között egy történelmi pillanatra lehetségessé vált.

A történelmileg igen rövid idő alatt a többszörösére duzzadt, Georges Eugène Haussmann báró vezérletével hatalmas mértékben átszerkesztett, szegregált, példátlan modernizációs folyamaton átesett, kétmillió Párizsban, ahová 1860–1866 között 300 ezer betelepülő érkezett; a legkifinomultabb fényűzés, fogyasztásra ösztönzés és a legmélyebb nyomor városában, a kapitalizmus legkiszákmányolóbb korszakában a lehető legtávolabb volt egymástól a fent és a lent. A proletár Kelet-Párizs és a burzsoá Nyugat-Párizs. A nem-nép és a nép. A nép inkább tudatában

volt nép mivoltának, mint bárhol másutt. A munkás osztálytudat helyett olyan nép-tudat volt itt, amely összefogott mindenkit, nagyüzemi, kisüzemi munkást, kézművest, szolgáltatót, értékes szaktudással rendelkező szakmunkást, a sajtójában gürülő kisiparost, kiskereskedőt és a szellemi, hivatali munka proletárjait.

A nagy forradalom óta Franciaországban Párizs népe volt az „igazi” nép. A mélyfrancia (France profonde, mély Franciaország). Nem a vidék népe, amelyet az egyház uralt, és amelynek jó fele – okszitán, breton, baszk, német stb. – nem is tudott franciául, ahol az írástudók aránya a párizsinak töredéke volt, s amely az utolsó uralkodó, III. Napóleon bukása után is, szabadon is a monarchistákra szavazott. A Párizsban döntő többségben lévő republikánusok joggal tarthattak attól, hogy ez a többség megbuktatja ezt a köztársaságot is, mint ahogy megbukott az előző kettő is.

Adott volt tehát minőségi és mennyiségi tekintetben is a megfelelő „népsűrűség” – kivételes mértékben politikai nép az előző nyolcvan év számos felkelésének és forradalmának, a történelem közvetlen népi, sans-culotte alakításának tapasztalataival, emlékeivel.

Párizs népe volt a legpatriótább, és a radikális része volt a legradikálisabban patrióta. A honvédelem és a forradalom már a nagy forradalom idején is összekapcsolódott. Amikor Párizs népe 1870 szeptemberében a döntő vereséget jelentő sedani ütközet után megbuktatta a császárságot a magát megadó császárral együtt, egyszerre és egymástól elválaszthatatlanul követelte a köztársaság

megalakítását és a háború folytatását a poroszok ellen.

A felfegyverzett Párizs elszenvedte az ostromot, a vele járó éhínséget, és szembenézett a harmadik köztársaság első, általános választójoggal, a kor normáihoz képest nagyon szabadon megválasztott nemzetgyűlésével, amelybe a vidék igen nagy arányban monarchistákat szavazott be, és amely elfogadta a nagyon megalázó békefeltételeket. Amikor pedig a kormány csapatokat küldött a városba, hogy lefegyverezze Párizst, a Nemzetőrséget, kitört a forradalom, megszerveződött a néphatalom.

Ez a néphatalom úgy működött hetvenkét napig, mintha nem is kellett volna működnie. A város abban a rendkívüli állapotban maradt, amelybe az ostrom sodorta. A városban a gazdaság, a termelés gyakorlatilag leállt, szinte teljes volt a munkanélküliség. A munkaképes korú férfiakosság majdnem teljes egészében fegyveres szolgálatban, a Nemzetőrség szolgálatában állt, és annak zsoldjából élt, más kereseti lehetőség nem is igen kínálkozott. A kormánycsapatokkal vívott végső harcok kezdetéig, a kommün utolsó véres hetéig a hatalom birtokába jutott nép időmilliomos volt. A háború alatt megalakult helyi éberségi bizottságokban, a városban működő klubok ezreiben, a gyűléseken, az áprilisban szabadon megválasztott önkormányzatokban, a kommün, a Nemzetőrség vezető szerveiben és általában az utcán, mindenhol vég nélkül csépeltek a szót. Rengeteget beszéltek arról, miként fogják berendezni az új világot, rendeleteket is hoztak erről, kiáltványok tömege borította el az utcákat, de gyakorlatilag alig történt valami, mint ahogy

ennyi idő alatt nem is történhetett sok minden. A várost pedig eközben lényegében a helyükön hagyott régi tisztviselők működtették tovább.

A néphatalom tehát üresben járt, malmai nem örültek semmit, de azt a semmit valóban a nép örölte, valóban a „lent” lévőik, akik valóban a maguk urainak érezhették magukat, a maguk véleményét mondták és ütköztették, a nép-szabadság eufóriájában éltek. Amennyire csekély volt a néphatalom tartalma, annyira hatalmas az élménye! „Párizs, a párizsiak örömét nehéz túlbecsülni. [...] Párizs boldog volt és ünepelt.” Henri Lefebvre leírásában: „A párizsi kommun leginkább egy hatalmas, nagyszabású vigasság volt... A közösség tavaszünnepe, a kitagadottak és proletárok ünnepe... mindenekelőtt örömmel átítatott nagyszerű totális mulatság, a modern idők legnagyobb mulatsága.”

A köztársaság kikiáltása után Párizs lakosságának legradikálisabb, legrendszerellenesebb, legaktívabb része, a szólásszabadság és gyülekezési szabadság mámorában lefolyó gyűlések népe hozta létre a poroszok elleni harcba magát bevető városban a nép által megválasztott éberségi bizottságokat, amelyek küldöttei valamiféle alternatív kormányt alkottak az ország szabadon, de a tudatlanságban és „a vallás börtönében” tartott „analfabéta parasztság” dominanciájával megválasztott kormánnyal szemben.

A Nemzetőrség az ostrom után, a háború lezárása után is fegyverben maradt. A kétmillió Párizsban 900 ezer ember megélhetése függött tőle. Helyi egységei lényegében önkormányzatként működtek, és irányították a maguk területén az életet.

„A »Párizs szemben a vidékkel« hanglejtéséből született meg az eszme: valamiféle szervezeti formát kell találni a felfegyverzett republikánus párizsi népnek. Ez lett a Nemzetőrséget alkotó zászlóaljok föderációja és az ezt irányító Központi Bizottság létrehozása. A Nemzetőrség maga választotta tisztjeit, parancsnokait, struktúrájával biztosított volt az »egyszerű« nemzetőrök közvetlen képviselése.”

A kormány nem engedhette, hogy Párizs állam legyen az államban. Nem mondhatott le a Nemzetőrség lefegyverzéséről, és amikor ezt 1971. március 18-án bizonyára elégtelen erővel és rossz stratégiával megkísérelte, akkor a Nemzetőrség egységei és a kormánycsapatokat körülvevő párizsi nép meghátrálásra kényszerítette a kormány csapatait. Párizs egyetlen ura a Nemzetőrség lett, és felállították, szabadon megválasztották Párizs önkormányzatát, a kommünt. Ezzel megteremtették a történelemben először a néphatalom működőképes kereteit – azok szemében, akik szerint ez lehetséges.

Kétségtelenül kialakult egy új társadalmi rendszer jövőképe, amelyben az ország önkormányzó kommunok föderációjából állt volna, amelyek maguk dönthették el, hogy a párizsi kommun programja szerint rendezik be az életüket, vagy sem. A párizsi kommun jövőképében pedig a munkások vették volna át az uralmat a gazdaságban. A tulajdonosok helyett ők határozták volna meg a munka menetét és javadalmazását, ők élvezték volna munkájuk hasznát a tulajdonosok helyett. Mivel így lényegtelennek is vált volna a tulajdonos személye, a magántulajdon kisajátítása nem is tűnt lényeges

kérdésnek, nem is igen foglalkoztak vele ebben a 72 napban. Így alakult volna ki egy egalitárius társadalom, amelyben betemetődik a mélységes szakadék a két osztály között, amelyet Párizs forradalmi népe érzékelt. Azok között, akik sokat dolgoztak a nagyon kevésért, illetve akik semmit sem dolgoztak a nagyon sokért.

Ezt a modellt azonban nem tudták bevezetni néhány hét alatt. Még azokban a műhelyekben sem kezdődött el a termelés, amelyeket a városból eltávozott, elmenekült tulajdonosoktól sajátítottak ki. Természetesen az általános, kötelező és világi közoktatás sem indulhatott be, a kommünnek ezt a forradalmi projektjét a polgári, kapitalista köztársaság valósította meg a kommün utáni időszakban.

A kommün sem tudta elkerülni a közvetlen demokrácia képviselői, közvetetté válását. Létre kellett hozni a helyi kommünök Központi Bizottságát. „A végrehajtó, a törvényhozó hatalom és adminisztráció jó része viszonylag kis létszámú ember kezébe került... amelyet a közvetlen demokrácia legszélesebb modellje egészített ki, a mandátummal rendelkezők (a Bizottság tagjai) állandó ellenőrzésével, végső soron visszahívásuk jogával is... leginkább elviekben volt ez így. A nép állandó beavatkozása a döntéshozatali folyamatokba inkább kivétel volt a

kommün alatt, mint szabály. Maga a kommün kétségtelenül a népből jövők kormánya volt, amely a nép érdekében, legtöbbször az ő elvei és akarata szerint kormányzott... de nem a nép által. Mindez meglehetősen zűrzavarral, összevisszasággal,

gyakran döntésképtelenséggel járt.” Igaz, hogy a város ilyen körülmények között is működőképes maradt, „senki sem éhezett, a közszolgáltatások működtek”, és igazságosabbá tették az életet, mint azelőtt és azután volt, de ezt a működőképességet nem az új hatalmi szervek biztosították, hanem a régi közigazgatás, amelyet működni hagytak. A tisztviselők azon – ha nem is forradalmár, de elkötelezetten republikánus – kisebbsége működtette heroikus munkával a

várost, amely nem menekült el. A kommün látványosan semmibe vette a tisztviselőkkel kapcsolatos saját rendeletét, miszerint a tisztviselőket választani kell, és nem lehet szó funkcióhalmozásról. A tisztviselők fizetése sem szállt le a nép szintjére. Átlagosan hatszor annyit kerestek, mint amennyi zsoldot a nemzetőrök kaptak. „A központi államigazgatás elég hagyományosan működött a forradalmi időkben is.” Ha forradalmi módon működött volna, aligha működött volna.

A május elején a döntéshozatali káosz megszüntetésére létrehozott Közjóléti Bizottság „elvileg dikta-

Balázs Gábor: Párizs szabad város 1871 – A párizsi kommün. Napvilág Kiadó, 2020. 392 oldal, 3705 forint.

túrát gyakorolhatott volna a forradalom felett, ám végül a diktatúra még verbálisan sem valósult meg, az új intézmény csak növelte az összevisszaságot, és nem mellelesleg kettészakította volna a kommün irányító testületét”.

A diktatúra, a terror nem azért nem valósult meg, mert nem volt rá szándék és igény, hanem azért, mert az új társadalmi rendszer nem kezdett el működni, és nem jutott el olyan döntési kényszerekig, amelyeknek csak diktatúrával és terrorral lehetett volna megfelelni.

A kommün Párizsában jelentős szerepet játszottak a diktatúrapárti irányzatok. Az etatista diktatúrát támogató neojakobinusok, az antietatista forradalmi diktatúrát hirdető blanquisták és a sans-culotte minta követői. A klubokban, a gyűléseken, az éberségi bizottságokban, az utcákon tömegek követelték a terrort „a nép ellenségeivel” szemben. A Favié-klubban például így: „Egyszóval a kommün nem fog meghátrálni semmilyen forradalmi intézkedés elől, jaquerie-t ígérünk, és ha szükséges, '93 terrorja semmi lesz ahhoz képest, ami a reakciósokra és az árulókra vár.”

Ez a szükségesség csak a forradalom utolsó, „véres hetében” jelentkezett, amikor a betörő kormánycsapatok iszonyatos vérengzést rendeztek, sok ezer nemzetőrt, kommunárt megszároltak le, végeztek ki. Ekkor, a kommün utolsó napjaiban végeztek ki 90 túszt, és akkor lincselte meg a La Roquette börtönbe betörő tömeg 53 foglyot.

A fegyveres harcokon kívül lemegszárolt, halomra lőtt, terrorperek után kivégzett, bebörtönzött, kényszermunkára ítélt, Új-Kaledóniába

deportált tízezrek mellett a kommün áldozatainak száma eltörpült, de a terror potenciálja benne volt a kommünben, ha odáig haladhattak volna a dolgok. Amelyek azonban odáig sem haladhattak, hogy a konkrét teendők megkövetelték volna a választást a különböző irányzatok felfogásának megfelelő intézkedések között, ezért a belső ellentétek sem éleződhettek ki odáig, hogy ezek az irányzatok árulóvá minősítsék egymást. Olyasféle folyamat, amely 1917-ben a „minden hatalmat a szovjeteknek” (az oroszországi „kommünöknek”) jelszavától eljutott a semmi hatalmat a szovjeteknek valóságáig, 1871 Párizsában nem is mehetett végbe.

Az államhatalmak szétválasztásáról, különböző állami intézményeknek a központi végrehajtó hatalomtól való függetlenségéről természetesen szó sem volt, és nem is lehetett. A forradalom és a néphatalom ezt kizárja, hiszen ebben az esetben az elválasztott államhatalmak és a független állami intézmények a forradalomtól, a néphatalomtól lennének függetlenek, tehát annak a világnak a részei maradnának, amelyet a forradalom tagad és lebontani igyekszik. Ha viszont az államhatalmak nincsenek elválasztva, és független hatóságok, állami szervek sem léteznek, akkor minden egyén és minden kisebbség védtelen a forradalmi hatalommal szemben. Akkor is, ha az néphatalom lenne. A néphatalom nem is gondolható el másképp, mint a többség diktatúrájaként.

A kommün egyrészt a szavak felszabadulását jelentette, a szólásszabadság és a sajtószabadság mámorát. Hetven újságot alapítottak pillanatok alatt. Másrészt a felsza-

badult szavak a leghatározottabban tagadták a vallásszabadságot, tehát a világnézeti szabadságot. A Club de la Révolution háromezer tagja által egyhangúlag elfogadott követelmények között volt „a vallások betiltása, a papok, a monarchisták... és bűntársaik azonnali letartóztatása; javaik... elárverezése a nép javára”. Ez a klub a Saint-Bernard-templomban működött, amely ekkor már nem volt templom. Amelyik templom még templom volt, és miséztek bennük reggel, délután sok helyütt azokban is klubok gyűléseztek, és a szószékről a papokat gyalázták. „Az egyházellenes mozgalom újra fénykorát élte... Néhány templom kifosztására is sor került, de inkább az volt a jellemző, hogy bennük szentségtörő, a vallást kifigurázó szeánszokat tartottak, groteszk felvonulásokat, gúnyolódó jelmezbálokat. Nagyjából kétszáz papot tartóztattak le, sokszor igen megalázó módon, és végül a tűszok sorában Párizs érsekét is kivégezték.

A francia katolikus egyház kétségkívül egybeolvadt a monarchiával és élen járt a jogfosztásban. Tilos volt a nem egyházi temetés, a válás, a kongregációk voltak az oktatás meghatározó tényezői. A monarchikus-abszolútista hatalom elleni népi harc szükségszerűen jelentette az egyház és a vallás elleni harcot is, mert a néphatalom nemigen tud olyan árnyalt lenni, hogy az egyház hatalmi szerepe elleni harcot elválassza az egyház ellenitől, a vallás ellenitől, az istenhit ellenitől. Az állam és az egyház szétválasztása a nagy forradalomban is, a kommünben is az Isten, az istenhit elleni harccal vált egyértelművé, ez a hagyomány folytatódott a 20. századi kommunista

világrendszerben, és ez kompromittálja ma is széles körben az állam és az egyház szétválasztásának polgári demokratikus elvét, kivált ha azokat olyanok képviselik, akiknek a vallásszabadságot eltipró állampárti hatalomhoz is közük volt.

Balázs Gábor furcsának találja, hogy miközben a legnagyobb költők, Verlaine, Rimbaud „a kommün mellé álltak, addig az írók közül szinte mindenki (Victor Hugo részleges kivételével) nemcsak egyszerűen szemben állt a párizsi kommünnel, hanem a legdurvább rágalmakat szórta rá, ma már elképzelhetetlen szörnyűségeket vetett papírra, és bizony műveivel maga is előkészítette, támogatta és utólag is jóváhagyta minden idők egyik legvéresebb politikai mézszárlását”. A huszadik század milliós, tízmilliós nagyságrendű politikai mézszárlásai után ez a mondat így nem teljesen helytálló, de ez a lényegen nem változtat. A különbséget talán nem a műfajokban kellene keresni, hanem abban, hogy a dekadens költők „túl” voltak azon, hogy bármilyen társadalmi rendszerben higgyenek, és keressék a társadalom számára a boldogulás útját, a tipikusan 19. századi realista, romantikus és naturalista írók pedig nem. Polgári írók voltak, a polgári rendben keresték a közjót. Nem értettek egyet a kommünnel, féltették tőle a polgári köztársaságot, joggal. Nem ez szorul magyarázatra, hanem az a féktelen, az események megértését nem igénylő gyűlölet, amellyel némelyikük a kommünről beszél. Théophile Gautier (aki melleleg legalább annyira volt költő, mint prózaíró) például így ír: „Minden városban léteznek vastag rácsokkal lezárt oroszlánbarlangok, ahová bezárják a vadállatokat,

a bűzlő fenevadakat, a harapós szörnyeket, akiket a civilizáció nem tud megszelídíteni, akik vérré szomjaznak, akiket a tűzvész úgy szórakoztat, mint a tűzijáték, akiket mulattat a lopás... ezek a szörnyszívűek, gyűlölettel telt lelkűek, ez az undorító csőcselék... Egy nap előfordul, hogy a figyelmetlen állatszeliidítő elfeledkezik a kulcsokról, ekkor a vadállatok rátörnek a veszett ordításuktól megrémült városra. A rácsok nyitva találtattak 1993 hiénái és a kommün gorillái előtt.” Ezt a kifinomult l' art pour l' art mester 1871-ben írta, a kivégzések, megtorlások évadán.

Zola a kommünt „lázás betegségeként”, vezetői „őrült delíriumaként”, a „bestialitás tombolásaként” írta le. Az *Összeomlás* című regényében a kommünt és megtorlását „szörnyű szükségszerűségnek” állítja. George Sand számára a kommün „őrült szaturnália” volt. Anatole France (szintén költő is) a kommün vezetését „gyilkosok csoportjának”, „a téboly és a bűn kormányának”, „gazemberek bandájának” nevezi. Flaubert George Sandhoz írt levelében pedig ez áll: „Micsoda vadállatok! Ez az utolsó megnyilatkozása a közép-kornak... Azt hiszem, gályarabságra kellene ítélni az egész kommünt. [...] Kényszeríteni ezeket a véres hülyéket, hogy eltakarítsák Párizs romjait, lánccal a nyakukban, ahogy a veszett kutyákkal bánnak.”

A sokkal kevesebbhez sokkal többet tett hozzá a versailles-i kormány

1871-ben, mint a Tanácsköztársaság után az ellenforradalmi rezsim Magyarországon. De a kor irodalmi csúcsmínőségét képviselő alkotók ezzel sokkal inkább azonosultak ott, mint fél évszázaddal később itt.

Ezek a vérfagyasztó idézetek liberális, republikánus polgár számára arról szólnak, mennyire nem mindegy, miként nem hiszünk abban, amiben nem hiszünk. Miként vetjük el, amit elvetünk. Mivel azonosulunk ennek során. Mennyire látjuk meg az elérhetetlen értéket, igazságot abban, amit nem tartunk elérhetőnek, s melynek megkísérlését tragikus rossznak látjuk.

A kommün fényében értékelhetjük, micsoda mázlink van nekünk, liberálisoknak '56-tal. '56 leginkább az önigazgató szocializmus forradalma volt. Annak működőképességéről a forradalom nem egészen két hete alatt és a munkástanácsok felszámolásáig eltelt időben végképp nem derülhetett ki semmi. Aki nem hisz a kommünmodell működőképességében, aki a párizsi kommünt nem tekinti a magáénak, az '56-ot miként? Hát úgy, hogy nem az igenléssel, hanem a tagadásával azonosul. A totalitárius pártállam elleni lázadással. De mit tennénk egy olyan '56-tal, amely egy szabadon választott nemzetgyűlés ellen lázadna? Amelynek lehetséges alternatívája a liberális polgári, kapitalista állam, amely persze akkor sem valósítja meg a néphatalmat, ha demokratikus?

A felrobbant csend

Markó Béla a líra Eötvös József bárója. Legalábbis nem tudok más magyar emberről, aki életében miniszteri, sőt, Markó esetében miniszterelnök-helyettesi rangot viselt, egyszersmind ilyen kitűnő szépíró lett volna. *Egy mondat a szabadságról* című új kötete szerintem eddig – szeptember utolsó hetében írom ezeket a sorokat – az egyik, ha nem a legjobb idei verseskötet. Ez annál érdekesebb, mert Markó lírájának fogadtatását, legalábbis az anyaországban, egy ideje mintha sajátos félszégység kísérné: a kritikusok valahogy szükségét érzik a költőt újra és újra felfedezni.

„Az utóbbi hónapok egyik felfedezettje nálam Markó Béla; szégyen, nem szégyen (inkább szégyen), de eddig nem nagyon figyeltem a költészetére” – vallotta be például az Olykor Leonárd néven író, tájékozatlansággal éppen nem vádolható blogger még 2012-ben a *Folyóméteren*, és olyan kritikát is olvasni, 2018-ból, amelynek rögtön az elején beismeri a szerző, hogy egészen addig nem érintette meg Markó lírája. Ez részben a határon túli irodalom keresztje lehet: Láng Zsolt is akkor kapott jelentős magyarországi díjat, amikor a nagy regénye nagy magyarországi kiadónál jelent meg.

Én sem a kiterjedt életmű teljes ismeretében nyilatkozom, de annak ellenére, hogy a költőnek például több szonettkötete is van, úgy érzem, az általam ismertek közül ez a mostani könyve a legegységesebb, leggazdagabb és legjelentősebb. Szerintem

Markónak most még a formaművészete is láthatóbb benne, mint amikor egész köteteket ragyogott be a szonettek vakító csillársora.

Ha például egy kísérlet erejéig a *Festékfoltok az éjszakán* című kötetben 2012-ben megjelent, *Vissza a Golgotáról* című, feszes formájú petrarcái szonettet a szórend módosításával megfosztjuk a rímeitől, akkor a következő szöveget kapjuk: „Az elsötétült kertben sündisznó jár, / s az édes cseresznye még fel-felizzik, / de hol van Isten, aki a ritkás testet / felszegezte, mindig készületlen / s mindig rémulten, ahogy a tágra nyitott fákon / átrepülnek a madarak, / mint bordák közt a lándzsa, / hogy ne ártson, mégis sebezzen, / hullnak már s lehülnek / a kereszt tövében a forró cseppek, / a megváltó szívében rigó motoz, / mert minden egybetart, hát végre egybeilleszkedik / véres lucskokban s fényben, / roppant kezében egy éhes kisgyereknek, / és ez sem több: csak egy marék cseresznye.” Úgy érzem, a vershez kimondottan hozzáad a kötött forma hiánya: olyan, mintha az olvasó szeme előtt születt volna meg, ellentétben az öntés nyomait, sorjás éleit – például az olyan nem éppen egyedi rímpárok formájában, mint az átrepülnek/lehülnek, tövében/szívében – magán viselő eredetivel.

Egy korábbi interjúban Markó így nyilatkozott a Ceaușescu-diktatúra és a versforma összefüggéséről: „Nem kínált kilépést valahová más-hová, csak befelé lehetett menekülni, és a szonett ilyen szempontból

volt akkor kihívás: hogy ebben a zárt világban lehetséges-e mégis önmagukat adni.” Világos, hogy a szonettben a költő képes önmagát adni, de ad még valami mást is, ami a későbbi versek ismeretében mintha nem tartozna elidegeníthetetlenül hozzá. Az *Egy mondat a szabadságról* kristályosan áttetsző szerkezetű kötet, ami azt jelenti, hogy számos felülete, a különböző ciklusok és azokon belül a más és más vagy éppen motivikusan összetartozó versek újabb és újabb fénytörésben mutatják ezt a nagyszabásúvá érett – ha úgy teszük: letisztult – költészetet.

A kötet élére kiemelt *Erdélyi nyár* című vers után a könyv hat ciklusra oszlik. A nyitó vers igen komplex szöveg, a kötet későbbi darabjainak is fontos sarokpontjait jelentő táj, természet, történelem és társadalom elválaszthatatlanul összekapcsolódik benne, és mindezt a lírai ének az a személyes, higgadtan érzelmes hangja fogja össze, amelynek a mai magyar költészetben a legközelebbi – de még így is viszonylag távoli – rokonát Nádasdy Ádám hűtötten izzó parlandójában vélem megtalálni.

„Errefelé mindig ilyen a nyár” – üti meg az alaphangot már az első sor, ami egyrészt Erdély és az anyaország különbözőségére utal, de rögtön az otthonosság szólamát is megpendíti, majd a következő sorral („láthatóak az eljövendő tél nyomai”) nemcsak Petőfi *Szeptember végén-jét* idézi meg, hanem – az egész kötet ismeretében – egyben Aranytól is az *Őszikéket*. (Markó sokszor rezignáltan összegez ugyan, de szerencsére nem búcsúzik, mint Arany.) A vers alap gondolata, hogy Petőfi bár síkságon – „egy csatára alkalmatlan, / ám

öldöklésre alkalmas síkon” – esett el, az mégis a Kárpátoktól ölelt Erdélyben van, ahol halála óta „már sokszorosan több időt” töltött, mint életében „a *pusztán* vagy *rónaságon*”. Vagyis a bukás helye tulajdonképpen az otthona lett. A vers nélkülözi a hamis pátosz minden szuszogós emelkedettségét, és bravúrosan bánik az egzisztenciális súlyokkal, azt sugallva, hogy Erdély nemcsak – bármilyen banális hangzik is ez odaát, érdemes kimondani ideát – az ott élő magyarok hazája, hanem valami Petőfi által szimbolizált lényeg révén, vagyis kulturálisan, ezt jelenti az összes magyar számára is. Illetve a vers ennél pontosabban írja le a helyzetet, amikor Magyarországot és Erdélyt „a kettőnk közös hazájából kiszakadt rész és rész” kifejezéssel illeti, megkockáztatva azt a vélekedést, miszerint a kettő közül „félek, hogy itt van nálunk / a teljes igazság”.

Az első ciklus a *Világítás* címet viseli, ami alighanem egy nyelvi transzilvánizmus: a halottak napi temetői gyertyagyújtásra utalhat. A halál, az elmúlás, illetve ezzel szoros összefüggésben az emlékezés fontos motívumai a könyvnek: nem lennék meglepve, ha a *Világítás* kötetecímeként is felmerült volna.

A *Könyörgés görög istenekhez* az ismert zénóni apória szellemében – a teknősbékát, ha egy kis előnye van, sose fogja utolérni Akhilleusz, mert mire odaér, ahol az egy adott pillanatban van, addig a teknőc már mindig egy kicsit előrébb vánszorgott – a végtelen részre osztott végességben keresi a halál ellenszerét. A *Fagyott kert* is hasonló gondolat kísérlet, de azt mintha a modernebb filozófia, az indukció hume-i kritikája vagy Bert-

rand Russell ihlette volna: az utóbbi emlékezetes példája szerint az, hogy egy csirkét minden reggel megetet a gazdasszonya, nem garantálja, hogy egy szép napon majd nem vágja el a torkát. Markó képe a tépőzárból indul ki – a gyártók rengeteg, de mégis csak véges számú tépést és zárást garantálnak –, majd egy nagyszabású természeti képet bont ki belőle: „fel kell készülnünk a pillanatra, / amikor nem csukódik össze az ég a földdel, / ernyedten lógnak a fák ágai, akárcsak / a végképp elhasznált tépőzár fekete fogai”.

A *Maradék* a kötet számos – sosem elvont, mindig nagyon plasztikus – istenes versének egyike. Igaz, Isten már az előző vers végén feltűnt, de jellemző módon ez ott voltaképp eltűnést jelentett: „szorítjuk vissza [...], már egyre kisebb, / de csak nevet rajtunk, és meghúzódik lent / a visszafagyott kertben, mint egy alvó tücsök.” Itt is erről van szó: Jézus teste is elfogyott a kereszten („mint a lassan kihűlő húscafatok / egy sebtében abbahagyott lakoma után”), amit az a felismerés tesz átélhetővé, hogy a lírai én előtt is ez a perspektíva áll. Az *Átfordítás* ugyanezt a képzetet variálja, kissé nehezkesebben: „lassan átsorgunk / az egyik edényből a másikba”, „annyi fölösleges érzést előreküldtem”. Az *Átúszni a Szent Anna-tavat* ismét szép metaforán alapul: egy olyan rég kihűlt vulkáni kráter gramofontölcsérének vizében úszik a megszólaló, amely „gyűjti magába nappal a hangot, / és éjszakánként aztán visszajátssza” – bár néha csak „nyöszörgés” vagy „a fel nem robbant csend” jön belőle. A *Periszkóp* egyszerre könnyed és sűrű lírai emlékműve a fiatalságnak és a *Beatles*nek (ha valaki ezt

kevesli: a könyv vége felé Freddie Mercury is verset kap). Először itt jelenik meg a „forradalom” később kiteljesedő motívuma, de a kötet egyik nagyszerű képének fontos elemeként – „mint egy vízre bocsátott hatalmas gitár / lebeg a sárga tenger alattjáró / aztán óvatosan alámerül” – és példaként a sűrű szövésű anyagra ismét szóba kerül a Szent Anna-tó is, mert akár ennek vizéből is kilóghat az a periszkóp, amelybe a lírai én szeretne belenézni: „Hát ha meglátom Isten / gombafrizurás arcát, / amint lépdél felénk a vízen.” (Apró sorja vagy illesztési hiba, hogy az utóbbi mondat kicsit úgy hangzik, mintha az arc lépkedne.) A *Hagyaté*kban a szülők halála teszi megragadhatóvá az elmúlást, de a víz motívuma is jelen van, az anya szemének kék színében, amely a halál pillanatában talán az apáéhoz hasonlóan elszürkült, és „a tenger vizébe” szállt. A ciklusnak címet adó *Világítás* a szülői sírnál történt pillanatnyi egyensúlyvesztést nagyítja ki, a *Hátrahagyott ars poetica* a részekből megismerni próbált egész ismét filozofikus, mégis képekben gazdag verse. Ezt mondja Istenről: „úgy hasonlít hozzánk, mint [...] / a szél a rózsabokorhoz, amelyen áthalad, / viszi még egy ideig az illatot, / majd elejti és nem találja többé.” Az *Osztatás* közéleti versnek olvasható egészen addig, amíg ki nem derül, hogy a test majdani oszlásáról van szó. (Az utolsó sort – „Meggon-doltad-e, Istenem?” – elhagyhatónak érzem.) A ciklus utolsó verse a *Téli napnyugta*, amely a kötet egyik legszebb képével indul: „A láthatárig érő tükörjégen / végiggurul egy lángoló gömb / de nem hagy nyomot rajta”.

A második, *Hiszékeny test* című ciklusban főleg istenes versek vannak, amelyek gyakran egyszersmind „jézusos” versek is. Nincs itt mód minden darabról külön beszélni, de az első versből, az *Örökkévaló*-ból érdemes kiemelni a hólapátolás nagyszerű képét: „Egyforma anyag mindenütt, / ugyanolyan hideg, ugyanolyan fehér, / nincs benne rész, és nincs sehol egész”, amit az utolsó versszak így fejleszt tovább: „Mintha egy angyal testét darabolnám, / se vére, se csontja, se semmije, / mindenütt ugyanolyan fontos / mindenütt száj, mindenütt szárny, / mégis hallgat, mint akit már megöltem.”

A Megváltó karácsonyfához hasonló levetkőztetését az *Epiphania Domini* így teszi érzékletessé: „dobozokba gyűjteni a csillogó / díszgömböket, Isten habkönnyű, / belül teljesen üres sejtjeit”. A kötet mindössze négy rímes verse közül éppen jó tempóban érkezik, valamivel innen a kötet egyharmadán, az első, az *Emmausz után*: „Nem bánom már a torlódó időt, / nem ijeszt meg, ami különbözik, / mert Isten mindig más alakot ölt, / s ami egyforma, egyre ördögibb”. A *Misztériumjáték* a kötet legdöbbenetesebb képen alapul: „Ez volt a Megváltó? Ennyire volt képes? / [...] / Mint valami mulatságos gólyalábon, / ugrálni csak a bűzös sárban?” A latrok világát látva jobb lett volna, ha nem is jön a Megváltó, de hát a tanítványok úgyis alszanak a borfoltos abroszra dőlve, miközben „egyetlen gólyalábon ugrál, / mégis gyorsan távolodik Isten.”

A költő sajátos észjárására nagyszerű példa a *Karácsonyi példabeszéd* eleje: „Az ördög sokkal okosabb nála, / csakogy az Isten mindenható, / ezért van a világban egyensúly, /

hiszen odalent a pokolban / gyorsabban kirakják a Rubik-kockát, / [...] / mégsem győzhet a gonosz, / mert kirakni ugyan nem tudja az Isten, / de egy szempillantás alatt újat teremt”.

Hiba lenne azonban azt hinni, hogy Markó mindig spekulálva filozofál, vagy csak (csak?) nagyszabású, talán csupán Rakovszky Zsuzsa allegóriáihoz hasonlóan kidolgozott képeket alkot. Igaz, a harmadik, *Kimentés* című ciklusban is van ilyen. A *Bent* című versben ez olvasható a lichthófról: „Fent fénydugó. / Isten kihúzza, csordultig tölti / fekete éjszakával”, a *Csak nézők* című vers pedig így írja le a falusi kultúrház moziját: „berregve elindult a vetítógép, / hosszú, megállíthatatlan orgazmusban / vastag sugárnyalábot lövellve a fejünk fölött”. De ebben a ciklusban már több az öregedő Illyés hangját idéző vagy akár kálnokysan anekdotikus darab: remek például a *Nyelvtan*, amelyben két román állampolgár, egy férfi és egy nő, egy erdélyi magyar és egy bánásági szlovák költő beszélget egy nyelven, amely egyiküknek sem anyanyelve: „ha csupán / ketten beszélgetnek, akkor is Bábel errefelé.”

Markótól tehát ebben a kötetében sem tűnnek idegennek a közéleti, társadalmi vagy éppen hétköznapi jelenségek témái. A negyedik, *Szocreál* című ciklusban még „álatmesék” is vannak: vers szól egy menyét elgázolásáról, a Marosvásárhely fölött ki tudja honnan megjelent sirályokról, és van egy Szabó Lőrinc-i – bár a nagy költőelőd ilyen természetű verseinél melegebb szívű – darab egy eltaposott csigáról is. Ugyancsak itt kapott helyet egy Anna nevű, hajléktalan asszonyról szóló miniciklus, de a motívumnya-

lábok összefonódására mi sem jellemzőbb, mint hogy még ebben az összefüggésben is meg tud jelenni a kisebbségi élethelyzet ábrázolása, egy új kendőről beszélve: „fázott a fejem, mondja, jó meleg / ebben a hűvös időben, / csak egy kicsit romános”. Valamivel alább pedig a kötetből ugyancsak nem hiányzó humorra jó példa ez a három sor: „ha jobban meggondolom, / tényleg romános egy kicsit, / nem romános, mondom határozottan”. Az Anna név ráadásul nemcsak a tavat, hanem a költő „Anná”-ját is felidézi – „nekünk is van egy Annánk” (*Magyar jelentéstan*) –, aki többnyire mintha tejüveg mögül sejlene elő a versekben, de gyakori jelenléte mégis beleszó a motívumok közé egy nem túl harsány, de erős szerelmi szálal is.

A *Vaktöltény* című ötödik ciklusnak már egyes verscímei is – *A republika ára*, *Egy mondat a szabadságról*, *Mikor leszünk forradalmárok?* – azt sejtetik, hogy ez kötet leginkább közéleti része. De a versekben ettől még sincs semmi publicisztikus, sőt, a hangvételük továbbra is kimondottan személyes. A Ceaușescu és felesége kivégzéséről a tévében látott képekről például ezt olvashatjuk: „ők élve semmiképpen sem / kellett nekünk, de holtan mire valók?” Ugyancsak szó esik itt egy szovjetunióbeli utazáson látott Lenin-portréről, amit egy félbevágott mákszembe faragtak bele, illetve itt található a kötet címadó verse, benne a romániai forradalom – a *Pót-kávé* című vers szavával élve: „pótforradalom” – idején „egy tizennégy éves kamasz” által mondott mondat a szabadságról: „Apa, én mostantól szívesen tanulom a románt.” A nyelv is olyan motívum, amelyet követve

újabb mintázat szerint olvasható végig a kötet: a ciklus utolsó verse, az *Ajakkerekítés* a legszebb magyar szavakról szólva felidézi Kosztolányi híres tízes listáját, de a lírai én a maga részéről mégis az olyan kifejezések mellett teszi le a garast, mint „Nyitvatartás” vagy „Az ajtók záródnak, kérjük, vigyázzanak”, vagy a határváros neve: „Biharkeresztes”.

Az utolsó ciklus *A vers hatalma* címet viseli, és itt megszorodnak azok a versek, amelyekben a versekről, a költészetről van szó (ilyenekre már korábban is volt példa). A *Földdobott Ady* játék a betűkkel („Adél az asszony. / A Dél. / Mindegyikben a D. / A Nagyváradban. / A Debrecenben”), míg a *Száz év hiány* egy alternatív, „konstruktív”, kormánypárti Ady-képet vázol fel. A maradék három rímes vers a kötet végére, az utolsó öt darab közé került: *A halottak napja Transzilvániában* szinte dalszöveg: „Egy-egy kivilágított Titanic / fel-felbukkan, majd elmerül, / gyűlnek a holtak a hajófenékben, / ritkul a zene itt felül.” A kötet záró darabja (*A vers hatalma*) nemcsak rímes, hanem refrénes is. Az utolsó versszak refrén előtti része így szól: „Mert amit kitalálsz, nem múlik el, / ha kinyílt a virág, nem hullik el”. Ennek tartalma azonban annyira ellentmond a tapasztalatnak, hogy talán szerencsésebb lett volna az utolsó előtti strófával befejezni ezt a nagyszerű kötetet: „Kérdés nélkül is van száz felelet / kérdezhettünk eddig épp eleget” – illetve persze a refrénnel: „csattog az ördög kecskepatája / a macskakövön.”

Markó Béla: *Egy mondat a szabadságról.* Budapest, 2020, Kalligram. 184 oldal, 3500 forint.

Csepegtetett osztálytársadalom

Régi gondom jött elő Éber Márk könyvét olvasva. Jó negyven éve baráti társaságban a haver eleresztett egy mondatot: ma már nincsenek osztályok, csak rétegek. Egy másik társulatban meg azt dobolták, hogy van a felső tízezer, van a széles középosztály, és vannak a prolik. Ezek között van némi átjárás, társadalmi mobilitás – legalábbis akkoriban még volt: a Nékosz-fiatalok fel tudtak törni orvosnak, netán írónak... Ma már ez az átjáró be van falazva.

Aztán volt olyan beszélgetésem meg magányos tanakodásom, amikor a kasztosodásba ütköztem, akár vitákban, akár csak filózva a rémes jelenségen. Mert sokféle kaszt van, éles határokkal, nem csak indiai rend a kasztok átléphetetlenségével. És persze horizontomon ott lebegett a „jóléti állam” egykori valósága Nyugaton, az állam újraelosztó (egyenlőtlenséget kiegyenlítő) szerepével. Azzal, ami egy időre elhomályosította, hogy osztályok léteznek – ha nem is marxi megfogalmazásban. Idővel aztán a jóléti társadalom is lehanyatlott, tán Svédországban maradt egy csücske. És hogy mi lett nálunk, és miért, azt nem tudtam megfejtteni.

Ezért felejtettem az egészet, mert megoldhatatlannak véltem ezt az egész marxi osztályelméletet a javítási kísérleteivel egyetemben. Igaz, közben beugrott Thomas Piketty (*Capital et Ideology*, 2019) és Joseph Stiglitz (*Price of Inequality*, 2012) az egyenlőtlenség (elszegényedés, a lentiek leszakadása, a társadalom

1 százalékának hihetetlen gazdagodása, valamint ennek *ideológiai megteremtése-igazolása* stb.) Aztán az ún. perifériás országokat látva újra érdekelni kezdett ez a szociológiai gond. Most Éber Márk visszahozta az empirikus-elméleti gubancot, mégpedig hihetetlen alapos elemzéssel. (A hivatkozások, az idézett művek felsorolása negyven oldalt tesz ki a majd háromszáz oldalas dolgozatban.)

Éber Márk igyekszik új rendet vágni e képletben. Azt mondanám, hogy poszt-neo-marxista alapon visszatér az osztályfogalom – és a globálisan felfogott – osztályszerkezet elemzéséhez. Egyik fejezetének pl. éppen az a címe, hogy „Vannak-e osztályok?”. A válasz természetesen igen. Csakhogy fejtegetésében az az újdonság, hogy Éber a világ-rendszerként felfogott tőke-munka viszony alapján vizsgálódik. Még pontosabban: Immanuel Wallerstein közkeletű fogalma, a *centrum-periféria*, ill. *félperiféria felosztás* keretein belül elemzi az osztálykülönbségek (a tőke-munka ellentét) sajátosságát. (Hogy Wallersteint behozza és továbbgondolja, olyan erény, amit a mai gyors felejtésre épülő társadalomtudat idején nagyra becsülök.)

De hogy ne lebegtessem tézisést, így ír: „Az osztályviszonyok alapvetően tőke és munka viszonyait jelentik, vagyis az élet társadalmi (újra)termelésének folyamatában, a munka társadalmi megosztásának rendjében elfoglalt helyzetek (osztályhelyzetek) közötti viszonyokat. E tőke-munka

antagonisztikus, mert a formális és informális, termelő és újratermelő (reproduktív, bérért és nem bérért végzett) munkát végzők érdekei szemben állnak a tőke (vagyis a termelőeszközök) (magán)tulajdonosaival.” Ez utóbbiak mások felett rendelkeznek, *uralmat* gyakorolnak, kizsákmányolnak. Ez a klasszikus marxi gondolat, amit Éber később kiegészít az informális hatalommal, a nem bérért végzett szolgáltatásokkal, valamint a kulturális körülményekkel (iskolázottság, közvélemény lefedése) és az elnyomással, egyáltalán a közszféra látható-láthatatlan kontrolljával. E fogalmi felfogás áll nála szemben a rétegeket vizsgáló, statikus, nemzetekben gondolkozó szociológiával. Hát ez nekem kicsit dogmatikus, kicsit ős-marxizáló felfogás, ami a későbbi fejtegetések során finomodik, közeledik a „szociológiai képzelőerő” modelljéhez, azaz ahhoz a W. C. Millstől származó felfogáshoz, amiben a tőke-munka ellentét napi valóságát ezernyi láthatatlan, de élményszerűen átélhető képletéhez kötik.

De nem ez a könyv veleje. Ami Ébernél újdonság, az a globális tőke *világrendszerben* történő elemzése. Nem a globalizálódás, hanem a tőkés *világrendszer* jelenségtömegének megközelítése. Ezt a felfogását látványos példával vezeti be. Ez pedig mindnyájunk kütyüje, az okostelefon kifejlesztésének, gyártásának, piacának, ill. profitmegosztásának esete. A kütyü termék- és értékláncának elemzése villantja be nála a kapitalizmus (tőke-munka ellentét) világszerkezeti jelenségét. A Szilícium-völgyben, ahol évtizedes munkával kifejlesztették, modellálták, kézreállóvá tették az

okostelefont, óriási profit termelődik, ez a centrum-térben dolgozó tőke (tulajdonos, tudós, menedzser) előnye. Ezzel szemben az okostelefonhoz szükséges alapanyagok bányászata, feldolgozása a periféria országaiban történik, durvábban szólva a tőkéletes (véres) kizsákmányolás keretei között. Ott, a periférián gyerekmunkával állítják elő az okostelóhoz nélkülözhetetlen lítiumot. (Ez utóbbi „kitermelés” pokoli videóit magam is láttam: a frász tört ki. Éber e két pólust – a centrumra jellemző tőke-munka viszonyt, valamint a perifériában uralkodó barbarizmust az „okosteló-biznisz” példájával írja le. „A centrumtevékenységeket ellátók munkáját magas bérrel honorálják. Ezzel szemben az alap- és nyersanyag bányászata, ill. összeszerelése viszonylag alacsony hozzáadott értékű.” A perifériára jellemző termelési folyamatok alacsony munkabérrel, kedvezőtlen munkakörülményekkel párosulnak. A munkakörülmények (barbár) viszonyai kapcsán említi a Foxconn névre hallgató mamutcéget. Pár éve több tucat szerencsétlen kínai robotmunkás vetette le magát a cég tízemeletes épületének tetejéről: nem is a bér, hanem a munkakörülmények elviselhetetlensége miatt. (Negyedórás ebédidő, a munkás a gépre hasalva alszik éjjel, WC-re csak egyszer és pár percre mehet, stb.)

Az okosteló példája Éber egyik alapkérdését illusztrálja: a globális tőke termékláncolatának *világtérbeli* oldalát. Nemcsak hálózat van, fizikai területi kapcsolat, hanem földi tér mint tőkestruktúra. A Szilícium-völgy Kaliforniában, Ghána Afrikában van, kettejüket a tőke-munka ellentét globális szerkezete köti ösz-

sze, az egyik a mennyország (feltalálónak, menedzsereknek, mérnöknek), a másik a pokol a napi 18 órában összeszerelő vagy bányában sziklákat turozó gyerekeknek. A mai, globális kapitalizmus térbeli szerkezet is, értelmiségi rövidlátás a modern tőkeviszonyokat csakis a fejlett világ struktúraelemzésére korlátozni. Nemcsak Észak-Dél ellentét létezik a globális világban, hanem centrum-periféria térvizsgálata (Földet átfogó láncolata) is. E példa azt is illusztrálja, miért hozza vissza a szerző az adathányas helyett a „szociológiai képzelőerő” (W. C. Mills-i) fogalmát. Noha ő is adatokkal dolgozik, de a „világrendszer” jelenséget csak ennek segítségével lehet megérteni.

A centrum-periféria filmszerű illusztrációja visszahozza a *félperiféria* fogalmát is, azt a közeget, ami a kelet-közép-európai országokat s persze Magyarhont is jellemzi. A félperiféria a centrumországok tőkéjének hányadával dolgozik – lásd német autógyárak –, és kis volumenű hazai fejlesztésű gyártással, hozzá tartozó alacsony bérrrel, alacsony szakképzettséggel operál. (Mit gondolsz, miért jön ide a német autógyár? Nemcsak az állami támogatás generózus nagysága, hanem a nyomott, alacsony bérszint kihasználása miatt is. Nem kell a Távol-Keletre vagy Ukrajnába költöztetni a gyárait, itt viszonylag magas képzettségű szakmunkástársaságot talál, egykor a Távol-Keletet jellemző alacsony bérköltséggel. Aztán mi, „bennlakók” szenvedjük az alacsony bérszint mindenre kiterjedő hatását – az óvónóktól az orvosokon át a mérnökökig –, és tovább tengődünk, irigyelve a Lajtán túli bérnívó áldásait. Ez volna villanásnyi légi felvételben

az Éber által használt félperiféria-struktúra legfőbb jellemzője.)

A félperiféria történeti kialakulásán túl Éber is nekiveselkedik a szféra osztályszerkezeti adatainak. Számos kutató statisztikai számításait mutatja be. Ezek közül nekem leginkább Kolosi Tamás és részben Szelényi Iván elemzésének ismertetése tetszett. Éber Kolosira támaszkodva mutatja be, mi a helyzet a rendszerváltás utáni, teszem azt a 90-es és a 2000-es évek magyar osztályviszonyaival (és az egyes rétegek elnevezésével). Kolosi Tamás és Dencső Blanka osztálymodelljében a következő klaszterek százalékos megoszlása szerepel: tőkésék, menedzserek, vezető értelmiségiek 3, értelmiségiek 13, kisvállalkozók 10, szolgáltató osztály 15, szakmunkások 26, szakképzetlenek 33 százalék. Kolosiék úgy foglalják össze, hogy mára osztályszempontból hármas osztású társadalom képe rajzolódik ki. A tőkésék, a felső menedzserek és a szabadfoglalkozású értelmiségi réteg alkotják a társadalom felső osztályát, elitjét. Ezt követi az értelmiség és a kisvállalkozók felső középosztálya, majd a középosztály zöme. Végül a belsőleg erősen differenciált szolgáltató-munkásosztály következik.

Éber ennél kicsivel továbbmegy, felbontja a tőke-munka hazai ellentétét: „megkülönböztetem egyfelől a centrumtőkét és a perifériás tőkét, másfelől elválasztottam a centrummunkát a perifériális munkától”. Ezen belül a magyar tőkeviszonyoknál tőkefrakciókat is elkülönít, „tegyünk különbséget külső-külföldi, illetve belső-belföldi tőkefrakciók között [...] valamint: egyfelől a Magyarországhoz képest nyugati-északnyugati forrással ren-

delkező – röviden nyugati tőke –, másfelől Magyarországhoz képest keleti tőke között.” Jó, különbséget teszek. És akkor mi változik az osztályfogalmat illetően? Világrendszerszintre emelkedik, és azon belül térben-struktúrában elkülönül. Az osztályfogalmat illetően nekem ez kevés. Ez a felbontás ugyan újszerű, de alig megy tovább a szociológiában honos rétegeződéseméletekben leírt modellnél.

Abbahagyom a kekeckedést eme alapos munka körül. Fontosabbnak tartom, hogy Éber belemegy a magyar társadalomszerkezet huszonhét éves periódusának adatainak felmérésébe. Vagyis félperifériális fejlődésünk *tendenciaelemzésébe*. Azt vizsgálja, hogy 1982 és 2009 között *honnán hová tart* hazánkban ez a fenti osztályszerkezet. Ismét csak a végeredményt mutatom, a fejlődés/visszafejlődés százalékos tendencialakulását, hogy ti. mi változott huszonvalahány év alatt. Tehát: elit és felső középosztály: 6,7, 12,8 százalék. Középosztály: 42,3, 29,5 százalék (lecsúszás...). Munkásosztály és depriváltak összevonva: 51, 57,7 százalék. Ami egyenlő a szegénység növekedésével.

A számsorok magukért beszélnek, a társadalom szétszakadása tendencia, a fent lévő vékony réteg növekedett (vagyonban, státusban, jövedelemben); de már a következő klaszternél látszik a szakadás, a középosztály lecsúszása (vagy attól való rettegetése...) várható. Leonard Cohen 1988-as klasszikus dala jut eszembe: *Everybody knows... The poor stay poor, the rich get rich.* („Mindenki tudja már, hogy a szegény nyomorult marad, a gazdag meg csak gazdagodik.”)

Nem terhelem az olvasót további számokkal. Amit hiányolok, az a kulturális osztályképző erő. Az, amit Piketty fentebb említett könyvében így fogalmazott meg: „Az egyenlőtlenség sem gazdasági, sem nem technológiai eredetből táplálkozik, hanem ideológiai és politikai jelleű.” Bár a francia sztárközgazdász új könyvének eme alaptézise vitatható. De hogy az osztályszerkezet mai globális alakításában az ideológia (sőt a kultúra) főszerepet játszik, az több mint valószínű. A neokonzervatív áramlat Amerikában, a neoliberais gazdaságtan Európában ideológiai öntőformákat gyártott: pl. hogy aki munkanélküli, az maga tehet sanyarú sorsáról, nem a rendszer és nem a tőke.

A másik mozzanat, amit hiányolok, a tőkés világrendszer legújabb fejleménye: nem a korábban vezető multik (Exxon, GM, GE) vezetnek a tőzsdéi listákat, hanem gyártól, fizikai befektetéstől független digitális óriásvállalatok: a Google, az Amazon, a Facebook. Ez a tőke-munka osztályviszonyban is új helyzetet teremtett, nem beszélve a robotika fejlődéséről. Az adatgyűjtés, az adatmanipuláció, a totális megfigyelés rendszerében miképp alakul a kizsákmányolás? Nem tudnám megfogalmazni e váltás szociológiai következményeit, de e digitális cégek betörése sok mindent megváltoztatott: olyasmit „gyártanak”, ami nem kézzelfogható (mint pl. a mobiltelefon vagy az autó). Adatokkal dolgoznak, amelyeket ráadásul a fogyasztók (mi magunk) adunk a kezükbe. Más helyzet. Nem akarnék okoskodni, csak annyit súgnék, hogy ez egy újabb fordulat a szuperkapitalizmus és a munka viszonyában.

Közhely ma már, hogy a robotika munkanélküliséget teremt, újfajta uralmi rendszert, a mesterséges intelligencia (MI) világtőkés bevonása pedig lassan kiszorítja az emberfaktort – nem sorolom.

Végül a könyvcímbe és másutt szereplő metaforáról, a „csepp”-képről. Amikor a vízcsepp elhagyja a csapot, felül épphogy egy vonalnyi, ahogy hullik, alakja, volumene

növekszik, dagad, végül a kifejlett csepp legalul – itt, a csórók világában – a legvaskosabb. Hát ilyen a mi kis csepptársadalmunk, marxizálva, képregényesítve.

Éber Márk Áron: A csepp. A félperifériás magyar társadalom osztályszerkezete. Budapest, 2020, Napvilág Kiadó. 284 oldal, 2900 forint.

Pető Iván

„A jó a gonosznak kedvezett”

114

„Aki megelőző szándékkal akar tanulni a holokausztból, annak arra kell törekednie, hogy felfedje azokat az elágazó előtörténeteket, melyek alapul szolgáltak a szörnyűséges gaztettek elkövetéséhez. Ezért nem elégséges ennek sokrétű okozóit olyan szavakra redukálni, mint például: a nemzetiszocialisták, a népnemzeti ideológia, a gyűlölet, a fasizmus, a totalitarizmus, a diktatúra, a kormányzati rendszer vagy a diktátor. Az ilyen szövegek [...] nem adnak semmire magyarázatot. Nemigen vezet eredményre az sem, ha a modern antiszemitizmust a több száz éves keresztény antijudaizmusra vezetjük vissza” – írja Götz Aly, a náciizmus, a holokauszt eredeti gondolkodású kutatója, 2017-ben németül, a 2019-es magyar kiadással lényegében egy időben, 2020 elején angolul is megjelent új könyvében. (Itt érdemes meg-

jegyezni: a magyar változat meglepő módon nem tünteti fel az eredeti mű címét, adatait, vagyis hogy a fordítás minek alapján készült.)

A 17. században a porosz udvarban keresztény hitre tért, török felmenőktől származó, magát németnek tartó Götz Aly előző, magyarul megjelent könyve (*Hitler népállama, Mozgó Világ*, 2014/4.) is világossá tette, hogy a 20. századi antiszemitizmus érzelmi, ideológiai okainál mélyebbre kíván ásni, a pragmatizmust, a racionális gyökereket keresi. Az európai zsidóellenességről szóló új könyvét a magyarul nem olvasható *Miért a németek? Miért a zsidók? (Warum die Deutschen? Warum die Juden?)* című, 2011-ben megjelent műve folytatásának tekinti ugyan, de értéséhez nem szükséges a korábbi munka ismerete.

A modern antiszemitizmust, ahogy a könyv címe is jelzi, Aly 1880-tól

számítja. Ekkor jelent meg Németországban az addig ismeretlen „antiszemitaizmus” szó, ekkor zajlott Poroszországban a zsidókérdésről egy parlamenti vita. Nagyjából ekkor kezdődött a nagy oroszországi pogromhullám, 1882-től törvényeket hoztak az ott élő ötmillió zsidó ellen, ekkor indult meg mindennek következtében a nagy menekülési áradat nyugat, elsősorban az Egyesült Államok felé. Aly nem említi ugyan, de ekkoriban, 1883-ban alakult meg a Magyarországi Antiszemita Párt is. Az újfajta zsidóellenesség – mondja Aly –, bár a tünetek, a diszkrimináció, a pogromok, egy adott területről, településről, országból elüldözés szándéka hasonlók, már nem a vallási előítéletekre, hanem nemzeti, társadalmi és gazdasági érvekre épült, amihez modernnek, tudományosnak tetsző antropológiai, biológiai, etnológiai hivatkozások társultak. Mindez nem elválasztható attól, hogy a zsidók jogi emancipálása egyre általánosabb lett, illetve ennek következményeként súlyuk a magasabb szintű oktatásban a népességen belüli arányukhoz képest jelentősen megnőtt, részarányuk bizonyos szellemi foglalkozásokban feltűnően magassá vált, a zsidó tulajdonú kereskedelmi, ipari és pénzügyi tőke látványosan teret nyert. A tömegeket az eredetileg emancipációs és demokratikus törekvésekből kinőtt olyan nemzeti mozgalmak ragadták magukkal, amelyek a saját nemzetet már mások fölé helyező programokat hirdettek. A nemzetük ébredését, sőt felsőbbrendűségét képviselő törekvések az etnikai nemzetnek önmege erősítő szándékkal is öröktől való, évezredek múltat teremtettek, nemzeti értékekre,

hőstettekre hivatkozó legendákat építettek. A nemzeti ébredés másodlagos terméke az irigységgel, a kudarcból való félelemmel átítatott antiszemitaizmus lett – így Aly. Mindez a legtöbb európai államban az első világháború után vált igazán a politika alkotóelemévé, mert alkalmas volt egy kollektivista, osztályokon átívelő közösség megteremtésére. Úgy látja, a többség, minden ellenkező tartalmú szöveg ellenére, nem alsóbbrendűként vetette meg a zsidókat, inkább a sikereiket csodálta, mondhatni, felsőbbrendűnek látta őket, egy felülteljesítő kisebbségnek az alülteljesítő nemzeti többség mellett.

A nacionalizmusokra és antiszemita hullámokra reagálásként születtek meg a cionizmus, a zsidó nemzeti mozgalom első gondolatai, szintén az 1880-as évek elején. Aly jelzi, a zsidó haza megteremtésének szándéka akaratlanul harmonizált a nemzeti mozgalmak, államok nemzeti homogenitási törekvéseivel, az első világháború után ennek jegyében teret nyerő lakosságcserékkel, illetve az „anyaország” nélküli zsidók valami ritkábban lakott, távoli földrészre üzésének szándékával.

Aly a holokausztot a fordító által használt kifejezéssel „kontingentális”, vagyis feltételekhez kötött eseményként értelmezi, ahogy írja, egy nem valószínűtlen lehetőségként, melynek előtörténetében a különböző szereplők különböző célkitűzésekkel vettek részt, és e szereplők részben tudatlan, részben féltudatos, részben tudatos és szándékos cselekedeteinek együttes hatása következett be. Sokak számára nem lehetett világos, hogy az antiszemita beszéd Auschwitzhoz vezet, de 1880-tól

1939-ig egyre több európai kívánta, hogy tűnjenek el a zsidók, sokan az ügyben az erőszaktól sem riadtak meg.

Az az előny, véli Aly, melyet a zsidók iskolázottságuk és vállalkozói szellemük révén megszereztek, már az első világháború előtt csökkenőben volt. Kezdtett hatni a kormányok befektetése az oktatásba, a kibontakozó városiasodás. Amikor a későn jövők, a többségi nemzethez tartozók lefaragták az előretörő zsidósággal szembeni lemaradásaik jelentős részét, akkor erősödtek fel a sűrűlódások, s kapott szerepet az irigység. A következményekben jelentős szerepet játszott a választójog kiterjesztése, ezen belül is az átalakuló társadalmakban sokszor frusztrált, sikertelen választók megnyeréséért folytatott küzdelem. „Ez ahhoz a nehezen elviselhető belátáshoz vezet, melyet [...] még ha nem is jelentek ki teljes bizonyossággal, vitára szeretnék bocsátani – írja Aly –: a gonosz nem kizárólag gonoszból támad, hanem az elvileg jóból is.” A holokausztt összefüggésben áll a 20. századi Európa legnagyobb teljesítményével, a tömeges társadalmi felemelkedéssel. Az olyan politikai eszmék, mint a demokrácia, a népek szabadsága, a népakarat, az önrendelkezés, a társadalmi egyenlőség, fokozták a gyűlöletet a 20. században. Az egyén számára mindig bizonytalansággal, stresszel, csalódásokkal kísért felfelé törekvés feltüzeltelte az antiszemitizmust – foglalja össze elemzése következtetéseit.

A könyv terjedelmének túlnyomó részét a többé-kevésbé szisztematikusan bemutatott európai, elsősorban a közép- és kelet-európai, valamint a francia antiszemitizmus

megnyilvánulásainak bemutatása teszi ki. A fejezet-, illetve alfejezet-címek szelektív felsorolása jelzi a tematikát: *A nemkívánatosak visszatérte 1945-ben; A tunyák gyűlölik a serényeket* (az utóbbin belül: *A zsidók és az oroszországi nyomor; A keresztény románok protezsálása; Szaloniki: görögök a zsidók ellen); Béke, polgárháború, pogrom, 1918–1921* (ezen belül: *Új szabadság – lengyel tombolás; Ukrajnai tömeggyilkosságok); A kisebbségek és migránsok ellen* (a két világháború között); *A nemzetek megfosztják jogaiktól a zsidókat, 1918–1939* (ezen belül: Litvánia, Románia, Lengyelország, valamint: *A megalázott, öntelt Magyarország); Elüldözés és deportálás, 1938–1945*. Az utóbbi részben esik szó egyebek között a Németországból menekülő zsidók elhelyezésének megoldásával próbálkozó 1938-as eviani konferencia kudarcáról, az ekkori náci szándékról, a migráns zsidók tömegei által a befogadó országokban kiváltott fokozódó antiszemitizmusról, a náci Németország közép-európai és balkáni szövetségeseinek „zsidópolitikájáról”, *Az ellenség megoldja a zsidókérdést* cím alatt a megszállt országok sok tekintetben eltérő lépéseiről a zsidók ellen, a helyi hatóságok deportálásokban játszott különböző mértékű szerepéről. Aly a tudatos náci politika részeként említi, hogy a jogfosztott, deportált zsidók vagyona egy részét a helyi lakosság széthordhatta, megszerezhetette, mondván, aki ebbe belekompromittálódott, garantáltan nem bánta, ha az egykori zsidó szomszédok végleg eltűnnek.

Alynak az antiszemitizmusra racionális okokat kereső, funkcionális szemlélete nem ad egyetemes

magyarázatot a modern kori zsidóellenességre. Az antijudaizmus emócióinak, a hiteknek és tévhiteknek jócskán maradt szerepük, mint ahogy a modernitásban hatékonyan működő összeesküvés-elméletekről sem lehet megfeledkezni. A 20. század elején a galíciái, oroszországi, az orosz–lengyelországi gettókbán, stetlekben élő, jiddis nyelvbe bezárt nyomorgókra nyilván nem áll, amit az asszimilálódó, sikeres, feltörekvő zsidókkal szembeni irigységről ír a könyv. Ugyanígy, a sztálini Szovjetunió orosz nacionalizmusát, zsidóellenes megnyilvánulásait, amelyekről szintén szó esik, a sok tekintetben Európához hasonló tünetek ellenére (például a Birobidzsánba telepítés szándéka), szintén nehéz volna féltékenységgel, irigységgel vagy a vagyonszerzés pragmatizmusával magyarázni. Mint annyi más esetben, itt is (kölsönözve Kovács András antiszemitizmusról szóló könyvének címét) a kéznél lévő idegenként „használták” a zsidóságot.

A könyv néhány magyar vonatkozású információja téves. A Tanácsköztársaság utáni fehérterror antiszemitizmusáról szólva nem lett volna szabad a Dunát hosszan torlaszoló zsidó tetemekről, máshol az ötezer, köztük háromezer zsidó áldozatról írni, mert ez megalapozatlan, a két háború közötti emigráció szövegének, becslésének átvétele. Ha a valóságnak megfelelően néhány száz meggyilkoltról esne szó, akkor sem látszana másnak az antiszemitizmus. Ehhez képest apróság, hogy a zsidótörvényeket megszavazó kisgazdapártot, de 1945 utáni utódját sem lehet nyugati orientációjúnak nevezni, pontosabb lenne a harmadikutaság említése. Az ilyen hibák

feltehetően javíthatók lettek volna, ha a kiadó jelzi őket a szerzőnek.

Ez azonban már a könyvvel való egész „bánásmódot” érinti. A mű olyan állapotban került az olvasó kezébe, mintha a fordító munkapéldánya lenne, nem látszanak a szerkesztés nyomai, mint ahogy a fordító és a korrektor mellett nem is szerepel szerkesztő neve. A fordítás tetten érhető döccenéseit egy szerkesztő könnyen kiszűrhetette volna, nyilván kihúzza a fordító munkája nehézségeit ecsetelő előszavában leírtakat, így például azt, hogy a „szociális” és „társadalmi” szavak magyar használata gondos mérlegelést kívánt, hiszen a társadalomtudományi művek fordításában bevett gyakorlatról van szó. Nem a fordító hibája, hanem a szerkesztés hiányának következménye, hogy a szövegben eredeti nyelven és []-ben fordításban is szerepelnek olyan újságcímek, mint a *Neue Züricher Zeitung* és hasonló, vagy olyan kifejezések, mint Német Birodalom, Harmadik Birodalom, birodalmi kancellár, Reichstag, *Mein Kampf* stb. A főszövegben minden előfordulásnál ott sorakozik, szintén []-ben a nevek és helynevek minden fellelhető változata, holott a *Hely- és névmutató*ban az ilyesmi szokványosan és egyszerűen megoldható. Kár, hogy a Goethe Intézet által támogatott megjelentetés méltánylandó szándékával együtt ez az invenciózus, gondolkodásra serkentő, adatgazdag könyv nem kapta meg a kellő kiadói gondosságot is.

Az igazság melankóliája

A 19. századot Yuri Slezkine, a Berkeley Egyetem professzora 2004-ben megjelent nagy művében zsidó évszázadnak nevezte, de ha művét elolvassuk, arra a következtetésre jutunk, hogy az időszakot ugyanolyan joggal antiszemita századnak is nevezhetné volna. Ennek a századnak a végén zajlott le két olyan per, amely hatalmas port vert fel a nyugati világban. Az egyik pert 1883-ban Nyíregyházán tárgyalta a bíróság. Az ügyész egy kelet-magyarországi kis faluban, Tiszaeszláron eltűnt cselédlány, Solymosi Eszter meggyilkolásával vádolta a falubeli zsidó közösség sakterének megválasztására összegyűlt zsidókat, akiket a bíróság végül felmentett, s a felmentést utóbb a Kúria másodfokon is megerősítette. A másik per pár évvel később Párizsban zajlott. Ott egy zsidó származású katonatisztet, Alfred Dreyfust ítélték el hamis vád alapján hazaárulásért. Az 1895. január 5-én megszületett ítélet alapján Dreyfust megfosztották rangjától és egy távoli szigeten életfogytiglan letöltendő fogságra ítélték. A felmentés ebben az esetben is bekövetkezett, ám nem azonnal. A pert 1899-ben újratárgyalták, de a vádat akkor még fenntartva a vádlott büntetését tíz évre mérsékeltek. Dreyfusnak azonban nem kellett újra börtönbe mennie, mert a köztársasági elnöktől kegyelmet kapott. A rehabilitációra csak 1906-ban került sor.

A tiszaeszlári perről Elek Judit készített 1989-ben nagyszerű fil-

met, mely még abban évben elnyerte Montrealban az ökumenikus zsűri nagydíját, s a következő években a film sikerrel szerepelt számos fesztiválon. Roman Polański 2019-ben készítette el filmjét. A kémként igaztalanul megvádolt Alfred Dreyfus vesszőfutását mutatja be a megalázó rangfosztástól a rehabilitációig.

Polański filmje káprázatosan eleveníti fel a századfordulós Párizs színeit, elvisz a magas rangú tisztek otthonaiba, az előkelők szalonjaiba, a mulatókba, melyek színpadjain kánkántáncosnók izgatják a vendégeket. Ott vagyunk a párizsi utcákon, a sarki kávézók teraszain, az elegáns éttermekben, a hivalkodóan díszített hivatali helyiségekben. De a színes forgatag nem feledtetheti a pállott irodákban, a középkorból itt maradt börtöncellákban, a legmegátalkodottabb bűnözők számára fenntartott, isten háta mögötti Ördögsgízetten játszódó alaptörténetet.

A forgatókönyv fordulattól fordulatig híven követi a Dreyfus elítélése utáni eredeti eseményeket, amelyeket a magyar olvasó a Rozsnyón született és New Yorkban meghalt kiváló magyar újságíró, Halász Miklós (Nicholas Halasz) Dreyfusról szóló könyvéből ismerhet. Polańkit láthatóan nem a pszichológiai részletek, a történet szereplőinek személységéből adódó esendőségek izgatják. Érdeklődésének középpontjában a karkai logikát követő bürokratikus mechanizmus áll, mely a karmai közé került áldozatokkal kíméletlenül végez. A lélektani moz-

zanat a korabeli francia társadalom nagy szenvedélyéből, az antiszemitizmusból jön. Ez a Nietzsche által resszentimentnek nevezett szenvedély hajtja a Dreyfus ellen indított per kezdeményezőit és résztvevőit, akik nem a tények, hanem a vádat látszólag alátámasztó fabrikált bizonyítékok alapján ítélték el Dreyfust pusztán azért, mert zsidó volt.

A „zsidó évszázad” Franciaországban 1789-ben kezdődött, amikor a francia zsidók a forradalom jóvoltából a polgári jogok teljességében részesülve mentesültek a korábbi súlyos megkülönböztetésektől. Az emancipációt követően a franciaországi zsidók létszáma gyors növekedésnek indult, s közülük a kevésbé sikeres, frusztrált nem zsidó versenytársak bosszúságára igen sokan látványos és sikeres pályát futottak be a gazdasági, művészi, tudományos és politikai életben.

A zsidók sikere és prosperitása így egyidejűleg a rosszkedvű antiszemitizmus táptalaja is lett. Napóleon már 1808-ban rendeletet bocsátott ki, mely a zsidókat uzsorázással vádolva korlátozta jogaikat, de a rendelet hatása lélektani maradt, érdemben nem tudta megakadályozni a zsidókat abban, hogy gyermekeiket tanítassák és kiemelkedő teljesítményekre ösztönözzék.

A Dreyfus ellen indított per tárgyalóterme színpad lett, ahol a társadalom nagy részének gondolkodását és érzésvilágát befolyásoló antiszemitizmus által áthatott francia főtisztikar megkonstruálhatta a színjátékot, melynek főszereplőjének a zsidó Dreyfus kapitányt szemelték ki. Az igazi főszereplő azonban nem ő volt, hanem a soknevű Marie-Charles-Ferdinand Walsin-Esterhazy, aki

valóban kémkedett a németek javára. Amikor tetteire fény derült, később perbe is fogták, de nem ítélték el. Amikor már nagyon égett a talpa alatt a párizsi föld, megszökött, és soha többé nem tért vissza Franciaországba. Esterházy Péter transzgenerációs családragényéből tudjuk, hogy a soknevű elkövető bitorolta az Esterházy nevet, aki egy „Valsinnak is hamis basztardnak” az unokajaként került a dreyfusi drámába. Ráadásként az igazi Esterházy hozzáfűzi, hogy „a családi emlékezet ezt a betolakodót is védeni igyekszik, amennyiben osztja azon (neves!) francia tudósok véleményét, kik szerint ez a valsinezett Esterházy ugyanolyan áldozata a francia hadügyminisztérium legmagasabb köréhez tartozó hazaárulók intrikáinak, mint Dreyfus maga.”

A film forgatókönyve Roman Polański és Robert Harris közös műve. A szerzők jó szemmel vették észre, hogy a per főszereplője ugyan Alfred Dreyfus, de a középpontban nem ő van, hanem Georges Picquart, aki mint öntudatos antiszemita, az első perben még Dreyfus bűnösségében hitt, és hozzájárult elítéléséhez. Szolgálati jutalmául előléptették, s kinevezték a Deuxième Bureau vezetőjévé.

Vezető beosztását elfoglalva viszonylag hamar rájött arra, hogy Dreyfus ártatlan, és Esterhazy bűnös. Felettesei azonban hallani sem akartak az igazságról, és mindent megtettek annak érdekében, hogy elnémítsák. Itt kerül be Émile Zola a képbe, aki Picquart beszámolója alapján megírta és 1898. január 13-án az *Aurore*-ban *Vádolok* címmel megjelentette a köztársaság elnökéhez írott cikkét, melyben leleplezi

a titkosszolgálat és a vezérkar machinációját, s az olvasó elé tárja az igazságot.

Polański dokumentumfilmhez méltó hűséggel mutatja be a társadalom-lélektani lavinát, melyet a cikk elindított, polarizálva a francia társadalmat Dreyfus ártatlanságában hívók és Dreyfus bűnösségében hívók között. Mire Zola cikke megjelent, a kétféle álláspontot vallók egyaránt tudatában lehettek az igazságnak. A különbséget egyedül a zsidókhoz való eltérő viszony okozta. Akik Dreyfus ártatlanságát hirdették, azok nem voltak antiszemiták, míg akik Dreyfus bűnössége mellett foglaltak állást, azok Heinrich von Treitschke mondását parafrázálva a zsidókban „Franciaország szerencsétlenségét” látták.

Polański szerencsés kézzel választott, amikor a cselekmény közepontjába Dreyfus helyett Picquart figuráját állította, akiben a két Franciaország csapott össze. Dreyfus ártatlanságáról és Esterhazy vétkességéről meggyőződve Picquard le tudta győzni antiszemita énjét. A történet lényege, hogy Picquard belső küzdelmének kimenetelét nem az elrejtett igazság keresése, hanem a francia tisztetekbe belenevelt becsület dönti el. Picquart alakítója, Jean Dujardin színészi eszközei sajnos elégtelenek ahhoz, hogy Picquart belső harcának mélységeit érzékeltesse a nézővel. Dujardin mentségére hozható föl, hogy a forgatókönyvben megírt szövege sem ad sok támpontot a szerep színesebb alakításához. A színész végig pókerarccal játssza szerepét, akár szeretője ágyában, akár hivatali helyiségében vagy a börtöncellában látjuk.

Polański filmje megmutatja a má-

sik, az igazságnak elkötelezett Franciaországot is. Látjuk Zola perét, melyben az író rágalmazásért elítélik. A filmben nem látjuk, de a történelemkönyvekből tudjuk, hogy Zola a rá esetlegesen váró börtönbüntetés elől Londonba menekült, ahonnan csak két év múlva jött vissza, mire a Dreyfus-per hazugsága tovább már nem volt tartható.

A Dreyfus-ügy felszínre hozta a francia társadalom meghasonlását, mely a 20. században sem múlt el. Franciaország ugyan győzött az első világháborúban, de a győzelemben éppúgy belerokkant, mint nagy ellenfele, Németország a vereségbe. A második világháború szégyenletes jelenete volt, amikor 1940. június 22-én a francia hadsereg vezetői a compiègne-i erdőben ugyanott, ugyanabban a vasúti kocsiban fegyverszüneti egyezményt írtak alá a korábban vesztes, az adott pillanatban győztes németekkel. A jelenetet a színpadi hatásokhoz jól értő Adolf Hitler rendezte.

Ami következett, az alapvetően összefügg a Polański-filmben nagyszerűen bemutatott társadalom-lélektani meghasonlással. A német-francia fegyverszünetet követően létrejött, magát Francia Államnak nevező rendszer kormánya székhelyül nem Párizst, hanem a gyógyvizéről híres Vichyt választotta. Ez a kormány készségesen kiszolgált a Harmadik Birodalmat, melynek fővárosa egyik előkelő városrészében, Wannseeben a birodalom vezető tisztségviselői Heydrich és Eichmann jelenlétében 1942. január 20-án döntöttek az európai zsidóság elpusztításáról. A Vichyben létrejött kormány működése alatt a Francia Állam hatóságai és az állam terüle-

tén élő lakosság aktív támogatásával a Wannseeben elfogadott elvek alapján a Franciaországban élő zsidók mintegy negyedét deportálták a Harmadik Birodalom által megszállt Lengyelországban létesített megsemmisítő táborokba.

A folyamat rémisztően hasonló volt ahhoz, amely 1944-ben Magyarországon játszódott le. A különbség abban volt, hogy Franciaországban a zsidók háromnegyede életben maradt; Magyarországon a zsidók kétharmadát elpusztították. A tisztaeszlári zsidók ellen Nyíregyházán 1883-ban megtartott perben éppenúgy győzött az igazság, mint pár év múlva Párizsban a Dreyfus ellen megrendezett perben. A nyíregyházi per felvilágosító hatása azonban a magyar társadalomban elenyészett, az első világháborús vereség, az irgalmatlan békeszerződés fölerősítette az antiszemitizmust, és eljelentéktelenítette az antiszemitizmus elleni erőket. Franciaországban a Dreyfus-per hatása maradandóbb volt. A Vichy-kormány által képviselt antiszemita politikával szemben jelentős ellenállás bontakozott ki, amelyet De Gaulle tábornok Szabad Franciaországa képviselt. A szabad franciák ugyanazt akarták, amit annak idején Zola hirdetett.

A film zárójelenetében rehabilitálását követően Dreyfus felkeresi Picquart-t, aki Clemenceau kormányában hadügyminiszter lett. Dreyfus azt kéri, hogy börtönbüntetéssel töltött éveit számítsák be szolgálati idejébe, és léptessék elő alezredessé. Picquart megtagadja a kérést. Elég, hogy az igazság kiderült, elégedjen meg őrnagyi rangjával. Többre nincs se mód, se szükség. Dreyfus tisztleg és távozik. Nyugdíjba vonul, de a világháborúban újra szolgál. 1935-ben, hetvenhat évesen hal meg, nem éri meg az őt gyűlölő politikai erők által alakított kormány uralmát.

Polański látszólag történelmi filmet alkotott. A film azonban az antiszemitizmus és az antiszemitizmus elutasítása között sosem véget érő harcról szóló esettanulmányként is felfogható. Ma, a 21. században Franciaországban, miként a világ más pontjain, ez az harc változatlan intenzitással zajlik. Polański filmjének múlhatatlan érdeme, hogy megmutatja: a harc nem reménytelen.

Tiszt és kém – A Dreyfus-ügy, 2019. Rendező: **Roman Polański**. Forgatókönyvíró: **Robert Harris, Roman Polanski**, operatőr: **Pawel Edelman**. Szereplők: **Jean Dujardin, Louis Garrel, Emmanuelle Seigner, Grégory Gadebois**.

Művek árnyékban

Kevés zenetörténeti korszak akad, amely olyan érzékenyen szakaszolt, mint a romantika. Korai fázis: Paganini, Weber, Meyerbeer, Schubert, Berlioz, Glinka, a bel canto triász (Rossini, Donizetti, Bellini). Az 1810 körül születettek nagy generációja: Mendelssohn, Chopin, Schumann, Liszt, Wagner Verdi, Gounod. A harmadik hullám, a „középső periódus” alkotói: Franck, Bruckner, Smetana, Borodin, Brahms, Saint-Saëns, Bizet, Bruch, Muszorgszkij. Majd a negyedik, a „kései romantikusok” csapata: Csajkovszkij, Dvořák, Massenet, Grieg, Rimszkij-Korszakov, Elgar, Ysaÿe – hogy az utóromantikusok Sibeliustól Hugo Wolfon át Richard Strauszig sorolható válogatottjáról már ne is beszéljünk. (Főleg azért ne, mert náluk már sok más stílusirányzat is színesíti – vagy zavarja meg – az összképet a szecessziótól és a szimbolizmustól az impresszionizmuson és a verizmuson át a korai modernségig. Kinek jutna eszébe Mahler manapság „késő romantikus” zeneszerzőnek nevezni?)

Mint látható, a negyedik hullám képviselői, a késő romantikusok között többen is Európa peremvidékeit vagy a „nem jellemző” országokat képviselik: szláv zeneszerzők, északi zene, Nagy-Britannia, Belgium. A késő romantikusoknál különösen erős a szláv kolorit, ezt jelzi Csajkovszkij, Dvořák, Rimszkij-Korszakov jelenléte. Hármuk közül Dvořákot sokszor jellemzik úgy, mint Brahms pártfogoltját és követőjét – zenéjének formavilágában és kifejezőmódjában

is sokan vélik felfedezni a romantikus korszak klasszikus irányultságú szerzőjének esztétikáját. Valóban: Dvořák kétségtelenül e téren is Brahms tanítványa (valóságos mester–tanítványi kapcsolat soha nem volt közöttük: Brahms nem folytatott pedagógiai tevékenységet). Van azonban két olyan tulajdonsága, amely erőteljesen megkülönbözteti Brahmstól. A *Német requiem* szerzője hiába települt le és töltötte életének jelentős részét Bécsben, zenéje megőrizte a hamburgi születésű alkotó északnémet zordságát, keménységét, zárkózottságát. Dvořák muzsikájában azonban fontos a szláv lágyság, meghatározó a sok népies elem, és e kettővel összefüggésben számos művében felfedezhető egy jellegzetesen érzéki szépségideál, amely bővelkedik a meleg színekben, és a harmóniai telítettség is jellemzi.

Mindez valóban érvényes Dvořák világi zenéjére. Kétségtelenül igaz az is, hogy a zeneszerző munkásságának ez a része, tehát a világi muzsika az, amelyet az utókor leginkább figyelemre méltat: a *Nyolcadik* és *Kilencedik* („Új világ”) szimfónia, a rendkívül népszerű *h-moll gordonkaverseny*, az *a-moll hegedűverseny*, a *g-moll zongoraverseny*, a zongorás kamarazene, a (ma már politikailag nem korrekt című) *Néger vonósnégyes*, a *Ruszalka*, a *Szláv táncok*. Ezek árnyékában Dvořák egyházi zenéje mindmáig ritkábban hangzik fel, és jóval csekélyebb érdeklődést vált ki. Pedig ezek nagyon is jellemző darabok: Dvořák mély és őszinte vallásos

hittel élte életét és végezte munkáját, nem véletlen, hogy ahogyan Johann Sebastian Bach odaírta kézíratai végére: S. D. G. (*Soli Deo Gloria* – egyedül Istené a dicsőség), úgy ő is Istent dicsérő szavakat írt kottáiba az első és az utolsó ütemek mellé. Rendszeres bibliaolvasó volt, tehetségét isteni adománynak tekintette, és leveleiben sok spirituális részletre bukkanhatunk. Alkotói természetének vallásos része igen jelentős műveket tartalmaz: oeuvre-jének egyik *opus magnuma* a *Requiem* (op. 89), és szintén fontos Dvořák-opus a *Stabat Mater* (op. 58) meg a *Te Deum* (op. 103), de a *Bibliai dalokról* (op. 99) sem feledkezhetünk meg, ha a zeneszerző értékes szakrális alkotásait készülünk felsorolni.

Akadnak zeneszerzők, akiknek van külön „egyházzenei stílusuk”, mások ugyanazt a megszólalásmódot alkalmazzák szakrális művekben, mint világi alkotásaikban. Bach *Máté-passiójának* híres *Erbarme dich* áriája valójában *siciliano*, vagyis tánczene, amelynek dallamát egy hegedűszonátában is viszonhalljuk, a *Magnificat* nyitókórusa pedig törőlmetszett világi hangütés. Mozart keverékstílusú *c-moll miséjében* is előfordulnak operás fordulatok – a Bachra vagy Händelre emlékeztető archaizmusok mellett. Verdi *Requiemjének* sokszor emlegetett operás hangja közmondásos, és az sem kétséges, hogy Berlioz a *Te Deum*ban és a *Requiem*ben ugyanazzal a teatralitással szólal meg, mint számos más, nagyszabású, világi kompozíciójában. Mi a helyzet e téren Dvořáknál? Nála előfordul, hogy egy vallásos mű megszólalásmódja eltér a világi kompozíciókétól. A *Requiem* esetében a világi művekben jellemző Dvořák-stílus helyett fegyelem, sőt szigor, erős tartás nyil-

vánul meg, mindenekfelett azonban különlegesen tudatos zeneszerzői munka érvényesül a motivikus-tematikus anyag felhasználása és megmunkálása terén. Népiességnek itt nincs nyoma, s ugyanígy az érzéki szépségre való törekvés sem elsődlegesen jellemző.

A *Requiem* különlegesen igényes alkotás Dvořák életművében. Erős monotematikus törekvések figyelhetők meg benne: a teljes darabon végigvonul egy négyhangos, szűk járású, a szenvedést-fájdalmat szimbolizáló kromatikus motívum, amely variáltan a legkülönbözőbb tételekben tér vissza a mű folyamán, s így egyrészt a romantikus műegység gondolatát valósítja meg, másrészt a tématranszformációét. Dvořák talán egyetlen más művében sem jár olyan közel Liszt Ferenc esztétikai és kompozíciós ideáljaihoz, mint a negyvenkilenc évesen, 1990-ben komponált *Requiem*ben. A motívumgazdálkodás ökonómiája ugyanakkor nem mond ellent a zeneszerzői találékony-ságnak, sőt a *Requiem* hallgatásakor állandó élményünk az újabb és újabb ötletekre való rácsodálkozás. A *Requiem*, miközben az önfegyelem mesterműve, a változatosság-
nak is kincsesbányája. Ezzel a művel Dvořák műhelyében olyan kompozíció születik, amely méltán helyezhető a requiem-irodalom két másik nagy 19. századi mesterműve, Verdi és Berlioz alkotása mellé – magabiztosan megállja mellettük a helyét.

Nemrég megjelent egy kétlemezes album, amelynek fő műsorszáma a *Requiem*, de hallható a CD-ken a *Bibliai dalok* sorozata és a *Te Deum* is. A három alkotás együtt azért különösen érdekes és informatív, mert a szakrális zenéhez való dvořáki közelítésmód

három különböző fajtájával szembe-
besít. A *Requiem*ben megnyilvánuló
gondolkodásmódról már esett szó.
Ehhez képest a *Bibliai dalok* zsoltár-
megzenésítései izgalmas és különös
kísérletet reprezentálnak: hogyan le-
het nem (szakrális) *ének*-, hanem (vi-
lági) *dal*-dikcióval közelíteni „szent”,
bibliai szövegekhez, ráadásul a foko-
zott tömörség jegyében. Mielőtt bár-
ki meggyanúsítaná Dvořáket azzal,
hogy e ciklusában Brahms híres *Négy
komoly énekét* másolja, tisztázzuk: a
Vier ernste Gesänge keletkezése 1896,
a lemezen a komponálás eredeti cseh
nyelvén megszólaló *Biblické písně* vi-
szont két évvel korábban, 1894-ben
született, Dvořák tehát nem „puskáz-
hatott” Brahmsról. A *Te Deum* pedig
azért különösen érdekes a *Requiem*
és a *Bibliai dalok* társaságában,
mert az előző kettő után egy harmadik
közelítésmódot példáz: ujjongó
hangja nemcsak kifejezetten világi-
as, de ráadásul szlávosan népies is,
némi tiszteletlen túlzással valami-
féle vallásos ihaj-csuhajként jelle-
mezhető. A *Te Deum* jubilációjában
olyan megszólalásmódok sorjáznak,
amelyek könnyen helyet kaphatná-
nak egy-egy Dvořák-szimfónia gyors
tételében, netán a zeneszerző egyik-
másik *Szláv táncában* is. A három
mű egyazon antológiában tehát rend-
kívül meggyőzően mutatja meg, hogy
Dvořák színesen, kreatívan és elfogu-
latlanul közelített a szakrális műfa-
jokhoz: tudott e keretek között ilyen
is, olyan is lenni, attól függően, hogy
a liturgikus funkció, a szöveg, a mű-
faj hagyománya és a terjedelem mire
inspirálta.

A 2017-ben és 2018-ban készült fel-
vételeken a Cseh Filharmonikus Ze-
nekar játszik, a Cseh Filharmonikus
Kórus énekel, nemzetközi szólistagár-

da közreműködésével. A szoprán Ailyn
Pérez és a tenor Michael Spyres ame-
rikai, a mezzoszoprán Christianne
Stotijn holland, a szoprán Kateřina
Kněžíková, a bariton Svatopluk Sem
és a basszus Jan Martiník viszont
cseh. A *Bibliai dalokat* az elmúlt
évtizedek egyik legjelentősebb cseh
karmestere, a nemzetközi megbecsü-
lést kivívott – 2017-ben, 71 évesen el-
hunyt – Jiří Bělohávek, a *Requiemet*
és a *Te Deumot* egykori tanítványa, a
harminckilenc éves, szintén nemzet-
közi elismerést arató Jakub Hruša
vezényli. Az elmúlt évtizedekben,
részben a Bartók- és Kodály-művek
nemzetközi előadópraxisának ta-
pasztalatai alapján, megtanultuk,
nem kell feltétlenül egy kis nemzet
fiának lenni ahhoz, hogy valaki a szó-
ban forgó nemzet zenéjét hitelesen,
a „helyi ízeket” méltón reprodukál-
va keltse életre. Itt és most azonban
tagadhatatlanul érezhető és üdvö-
sen funkcionál az az otthonosságbe-
li többlet, amely nemcsak az eredeti
cseh nyelven felhangzó *Bibliai dalok*
hiteles dikciójában nyilvánul meg,
hanem a nemzetközi repertoárban
hasonlóan kevésbé otthonos, ritkán
hallható *Requiem* és *Te Deum* tol-
mácsolásának is természetességet és
magától értődő közlékenységet köl-
csönöz. Erős, szuggesztív, megszólító
közvetlenségű előadások sorjáznak
a két lemezen, a produkciók hang-
szeres és vokális kidolgozását magas
fokú és következetes kivitelezésbe-
li igényesség jellemzi – a művekhez
méltó interpretációk jóleső biztonsá-
gal teszik nyilvánvalóvá Dvořák eu-
rópai formátumú zenéjének gazdag-
ságát és jelentőségét.

Antonín Dvořák: Requiem, Biblical Songs,
Te Deum. Decca (2 CD).

Farkától búzlik

Hú, de gyenge. Ez, persze, pont akkor tűnik föl, amikor nem gyenge, amikor egy jelenet épp jelenetnek látszik, mintha normálisan meg volna írva, igaz is volna meg túlzó is, ettől vicces. Nem tudom, kinek kell hálásnak lenni az *Irodai patkányok* című előadásban az IT-szkeccsért, de az jó. Pont annyira jó, hogy legyinteni kelljen tőle: ebből már nem lesz színdarab.

Lehet, hogy nem is akar az lenni. A hivatalos kísérszöveg azt mondja, hogy olyan pokoli munkahelyi légkört akarnak bemutatni, amitől az irodai dolgozó másnap derűsen megy munkába. Valami hasonlót él át mindennap, de mégsem ennyire szörnyű.

Nyilván csak átverés, vannak sokkal szörnyűbb munkahelyek is, vannak szörnyűbb értekezletek, ha egyáltalán használatos még ez a szó, és nem ütötte ki a használatból végképp a meeting. Ez is egy eszme: rendszerek jönnek és mennek, kormányokat váltanak vagy nem váltanak, de amire az egész társadalom épül, az rendíthetetlen. A felnőtt emberek nagy hányada elmegy valami irodába, hogy reggeltől estig ott csináljon rejtélyes dolgokat. Kicsodálkoztuk magunkat ezen gyerekként, hogy vajon mit csinálnak a szüleink egész nap, most pedig vagy magunkon csodálkozunk, vagy a közeli hozzátartozóinkon, de semmiképpen sem értjük a jelenséget. Semmiképpen nem szeretném a saját henyeségemet vagy társadalmi haszontalanságomat mentetgetni vagy pláne dicső-

íteni, én még most is azt hiszem, hogy ott zajlik az igazi élet, egy ilyen előadás ebben nem tud megtörni, de közben dolgozik bennem egy sunyi elméletecske is, ami arról szól, hogy muszáj irodákat fenntartani. Muszáj embereket kisebb csoportokra osztani, és látszólag fontos, valójában haszontalan feladatokkal ellátni, nem szabad nagy mennyiségű embert tétlenül hagyni, mert elszabadul az agresszió. És még az is lehet, hogy jogos agresszió szabadul el, hogy a hivatal nem is társadalmi képződmény, hanem a gazdagok találták föl a szegények ellen – ebbe most bele sem gondolok.

Abba viszont már kénytelen vagyok belegondolni, hogy itt vannak ezek a nem hivatali emberek, a szellem lovagjai, ők volnának a felépítmény az irodai alapon, aki egész nap a többi öltönyös és kosztümös hülyeségeit hallgatja, este azért jön el ide, hogy erőt merítsen a másnap-hoz. Ehelyett mit kap? Nem az a baj, hogy ez is iroda, valószínűleg az irodai dolgozók egy gondolattal jobban élvezik az előadást, mint akik az eget bámulják óraszám, de nem arról volt szó, hogy valami színházszerű élményben részesítenek?

Ha nem, nem, akkor én tévedtem. A szereplőknek ugyan következetesen ugyanaz marad a nevük, Levi meg Ferenc, ők a férfiak, még a jellemük sem változik, de lehet, hogy csak azért, mert annyira sablonosak, hogy nem érdemes a nevükkel vacakolni. Ferenc a rosszkedvű okosjózsi, aki úgy érzi, hogy többet érdemel-

ne az élettől, de még azt sem sikerül átverekednie, hogy ne egyforma mennyiségű poharat helyezzenek el a vízballonoknál, hanem ahol kevesebbet isznak, ott kevesebb legyen a pohár. Levi a vesztes, még ebben a környezetben is mindig alulmarad, nem értékelik a többiek a vlogját, amellyel szeretné bemutatni az iroda mindennapjait, és nem figyelnek oda a tűzvédelmi előadására sem, csak aláírják a papírt, és szétszélednek. Reménykedtem, hogy jön majd valami tűz, és akkor Levi diadalt arat, bezzeg, ha figyeltetek volna, de nincs kárpótlás, az élet nem igazságos.

Ez pedig nem színdarab. Mondjuk, ezt lehetett sejteni már az elején is, amikor ülnek a szereplők, unják magukat, aztán az egyik keresztbe teszi a lábát, és végigfut a nevetőmoraj a nézőtéren: farkincája van. Mindenkinek van farkincája, hiszen patkányok. Vicces. Kíváncsi vagyok, mihez kezdenek ezzel a poénnal a darab során, mert csak nem ráncigálja mindenki maga után a farkincáját csak ezért az első perces mosolyért.

Dehogynem. Pedig ezzel még nem kezdődik el az előadás. Aztán majdnem elkezdődik, a hivatali fénymásoló ritmusából zenei alap lesz, és a négy szereplő (Sipos Vera, Ullmann Mónika, Janklovics Péter és Pataki Ferenc) dalban mondja el, hogy mi a helyzet. A probléma az, ami a dalban elmondásnál gyakran előfordul, hogy nem nagyon lehet érteni a szöveget. Néha a rímek átjönnek, az egész olyan, mint régebben a KFT zenekar szövegei, a rímekben rejlene a tréfa, hogy mondjuk az a rímelő sor, hogy „szalámi lóg a szájpaddlásomon”. Rendben, értjük, ez egy gusztustalan világ. De legalább világ. Mert a vilá-

got bemutató világ nem funkcionál. Nem épülnek egymásra a jelenetek, nem érezni, hogy megyünk valahová. Lehet, hogy nem is ez volt cél, de aligha ártott volna, ha mintegy mellékesen mégis van valami folyamatjellege az előadásnak. Meg is lepett, hogy rendezőként Kocsis Gergely a közreműködő, neki éppenséggel volt rá lehetősége, hogy megtapasztalja színészként, mennyivel kellemesebb egy olyan szkeccssorozatban fellépni, amely tart is valamerre, mint annak idején a *Részegek* a Katonában. Könnyebb játszani a közönséggel, ha még benne van az előző jelenet alatti nevetése vagy elkomorulása. Vagy fordítva: nagyon nehéz úgy színésznek lenni, hogy elvben vicceseket mondok, a néző meg csak vágja a po-fákat. Persze ez is egy közösség néző és előadó között: együtt várjuk, mikor jön már valami igazán jó poén.

A poén furcsa és meglepő módon végül megjön, épp akkor, amikor a két egysíkú vagy nullasíkú színész már végképp reménytelennek látszik. Ez az IT-jelenet, nem is igazi irodai, inkább az iroda alvilága, ahol a többiekhez képest alulöltözött, életidegen, de a maga világában biztosan tájékozódó föld alatti lény találkozik a napfénnel. Valaki, egy élő, beszélő nő lehozza a számítógépet javításra. Ami ebből kikerekedik, az vicces is, megható is, al- és felvilág érdekes ütközése, a maga módján olyan, mint amikor Wagner-nél az istenek alászállnak a kopácsoló, aranyat kereső bányásztörpék közé. Csak a maga módján, ami éppenséggel jó is lehetne, zengő ércék és pengő cimbalmok helyett emberi hangok. A maga módján azonban azt is jelenti: röviden. Nem azt mondom, hogy szívesen néznék ebből másfél

órát, csak az az érzésem, hogy öt jó percért nem érdemes végigülni másfél órát. Azt sem tudom, kinek kell hálásnak lenni érte, túl sok a szerző, nem tudom, melyiknek volt vices napja. Az előadás megy tovább, egyenest a nagy megkönnyebbülés felé, már megint együtt énekel négy ember, hamarosan a sötétség, leoltják a villanyt a Jurányiban, fejszó-

válva tapsolhatunk. Rendben, hogy az iroda béna hely, de mégsem annyira, mint a róla szóló színház.

Fehér Gáspár – Fehér Boldizsár – Litkai Gergely – Vinnai András: Irodai patkányok. Jurányi Ház, Budapest. Orlai Produkciós Iroda, Füge Produkció, Dekk Színház. Rendező: Kocsis Gergely. Szereplők: Sipos Vera, Ullmann Mónika, Janklovics Péter, Pataki Ferenc.

Vadas József

Homoffisz a homlokzaton

A Rákóczi útra születtem, és tízéves koromig a Corvin közben éltem. Máig eleven tehát emlékezetemben a megannyi földszintes, egy- vagy kétemeletes, már-már omladozó házával a hovatovább a múlt kódébe vesző szürke Józsefváros. Mert bár gyerekkorom nagy részét egy harmincas években emelt nagykörúti ház ötszobás polgári lakásában töltöttem, a Práter utcai, majd a Horváth Mihály téri iskolába járva tudom, a Kisfaludy és a Kis Stáció, a Futó és a Tömő utcában meg a környékükön még az ötvenes évek első felében is szép számban akadtak áporodott házikók (félkomfortos vagy éppen komfort nélküli lakásokkal), amelyek immár Szabó István filmjeinek köszönhetik halhatatlanságukat.

Noha a századelőn is épültek ide eklektikus és szecessziós, a két háború között meg – kisebb számban – modern vagy inkább neobarokk tömbök, az '56-os harcok emlékeit pedig a Kádár-korszakban több esetben lebontással és új épülettel próbálták eltüntetni, a nagy váltás csak

az elmúlt évtizedben következett be a Futureal európai forrásokból is táplálkozó fejlesztései nyomán. A Corvin mozi mögött a nevét viselő negyedben a plázák, a *residence* titulusal hivalkodóra vértezett tízemeletes iroda- és lakóházak s közöttük a parkosított sétány jóvoltából olyan milió alakult itt ki, amelyet bármelyik európai nagyváros megirigyelhetne. Bár kiemelkedő építészeti alkotás legfeljebb ha néhány akad az új tömbök között.

De most nem egy ilyen épületről lesz szó.

A helyszín továbbra is a Józsefváros, csak kicsit távolabbi és egykor némileg fejlettebb környék, a Salétrom utca, ahol száz évvel ezelőtt már és még jobbra nagy belmagasságú háromemeletes (többségében eklektikus) házak álltak. Jobbra, ismétlem magam, mert jelen írás tárgya egy velük azonos magasságú, ugyanakkor minden tekintetben (stílusában, funkciójában és belsőjében is) tüntetően modern épület: a Loffice nyáron átadott új székhá-

za. Helyén ugyanis szabályt erősítő kivételként 2008-ig egy tipikusan józsefvárosi földszintes ház árválkodott. A Fortepan 1975-ös felvételén nem látszik, egykoron azonban ide hozták szobára kuncaftjaikat a Rákóczi téri örömlányok.

A Loffice merőben másféle és egészen újfajta szolgáltatásokat kínál a coworking (pénzért bárki számára elérhető home office-os közeg) biztosításával. Akár csak pár órára vagy néhány napra bérelhető munkafelületet egyéneknek, hosszabb távra irodát még csak formálódó kisebb-nagyobb közösségeknek, alkalmi rendezvényhelyiséget ilyenekkel nem rendelkező szegényebb vagy takarékos cégeknek. Elsősorban szabadúszóknak, nomádoknak, netán állásukat vesztett kisgyerekes anyukáknak vagy éppen startup vállalkozásoknak. Nem csupán infrastruktúrával és logisztikával szolgálnak (korszerű információs csatornával és digitális eszközökkel), egyszersmind szekrényekkel, zuhanyozóval vagy fürdőszobával, ha kell, gyermekmegőrzővel is felszerelve. A teakonyha mellett kisebb büfé gondoskodik az eseti használók komfortérzetéről.

A coworking az új évezred első évtizedének leleménye. Állítólag a költséghatékonyság jegyében indult hódító útjára 2005-ben az Egyesült Államokban, a hamarosan bekövetkezett pénzügyi világválság mindenestre felgyorsította terjedését. Tovatűnt ugyanis a folyamatos gazdasági fejlődés második világháború után kialakult illúziója. Sokan váltak álláskeresővé, és kevesen vállalkoztak hosszú távú beruházásokra. Ha hinni lehet az internetes forrásoknak, ma már jóval millió fölött dolgoznak ebben a flexibilis rend-

szerben. Magyarországon a Loffice létesítette az első ilyen irodát 2009-ben a Paulay Ede utcában a Zeneakadémia egykori kottanyomdájának átalakításával, egy historizáló épület udvari szárnyában; a szisztema életrealitását bizonyítja, hogy immár vidéken (többek között Gárdonyiban és Debrecenben) is találkozunk hasonlóval. Időközben maga a Loffice is gyarapodott: bécsi fiiláléja mellett két további egységgel Budapesten: az egyik az a Rákóczi tér felől megközelíthető kétszintes iroda, amelyet 2013-ban egy lepukkant műanyag-feldolgozó üzemből alakítottak ki, ekként nyerte el Az év irodája címet. A másik a szóban forgó, Salétrom utcai rezidencia.

Mindkettőnek Paládi-Kovács Ádám a tervezője. Elsősorban családi házak és kisebb közösségi épületek fűződnek a nevéhez. Architektonikus elemekkel igyekszik efemer posztmodern allűrök híján is karakteres látványt nyújtó összképet adni munkáinak. Ezt látjuk itt is. A teraszos penthouse-zal hat szintet és mélygarázst magában foglaló ház földszinti alaprajzának levágásával előtető nélkül sikerült természetes módon fedett bejáratot kialakítania. Egyszersmind finom plasztikai játékot produkálnia. Az L alakban telepített, ezáltal mindkét oldaláról természetes fényhez jutó épület komfortosságához a balkonok és kilépők mellett a telek szabadon maradt részének parkosítása is hozzájárul. Ugyancsak a tervező érdeme a környezetbe illeszkedés. Sem az utca összképéhez, sem két szomszédjának formavilághoz nem kívánt igazodni. Csupán a magasságával kapcsolódik a Sauer Ármin–Porgesz József-páros szebb napokat

látott szecessziós, illetve a két háború között népszerű építőmester, Mengl Ferenc valamivel későbbi és neobarokkosan robusztus jellege következtében jobb karban levő házához. Minden díszítménytől mentes puritán befoglaló formájával, a lépcsőház fémkeretbe foglalt nyílászáróinak mondrianosan szabályosra metszett geometriájával magabiztosan vállalja, hogy ez egy minden ízében modern épület, amelyet aztán az alkalmazott grafikus Willem van de Ven és a képzőművész Esterházy Marcell kalligrafikusan perforált és törtfehér színű alumíniumhomlokzata avat egyértelműen maivá.

Hogy Paládi-Kovács Ádám eredetileg milyen külsőt szánt az épületnek, az csak sejthető a szabadon maradt ablakok, illetve a belsőknél látottak alapján. Ahogy egy tudósításban olvasom, az épületben folyó munka zavartalansága érdekében már ő is árnyékoló panelekből álló frontot javasolt. Ennek továbbfejlesztéseként végül egy brandnek is tekinthető narratív felület született – a vállalkozáshoz szorosan kötődő két művész közreműködésével. A holland Van de Ven, akit szerelem telepített Magyarországra, nyomtatványaival, az épületbelső felirataival, honlapjuk és digitális felületeik tipográfiájával kezdetektől a cég arculattervezője. A családtag Esterházy Marcell (mint a kortárs magyar konceptuális és médiaművészeti szcena egyik legaktívabb szereplője) szintén részt vett már a Paulay Ede utcai részleg művészi miliójének megteremtésében. Ketten együtt tervezték ezt a fém függönyfalat, amely részben díszes mellvédként, részben árnyékoló spalettaként funkcionál, szellőztetéskor azonban a tábláit ki is lehet

hajtani. Akárcsak az antik görög vázák, vízszintesen tagolt mezőkön bontakozik ki a történet. Alulról felfelé haladva ismerjük meg a ház funkcióit: a rendezvényeket, a munkát, a kikapcsolódást, a családi élet mindennapjait. A harmincas évek art decós stiliztikáját idéző pikto-gramokból font és a digitális grafikai megoldásokkal elegy kavalkádós kompozíció napjaink street artjának nyers közvetlenségével vonja magára a figyelmet.

Aki mostanában építkezik vagy ingatlanvásárlásra készül, az már ránézésre is megbecsülheti, hogy egy ekkora épület létesítése sok százmillió forintot igénylő beruházás. A meglepő ezek után az, hogy a Loffice három jogász és egy közgazdász alapította családi vállalkozás. Vezetője Klementz Kata és Anna, tehát két testvér, s tulajdonosként rajtuk kívül még két személy jegyzi: édesanyjuk, illetve barát- és kolléganője, az osztrák Ulrika Rein, aki már több évtizede él Budapesten. Azért is kell név szerint említenünk, mert a mi érdeklődésünk alapvetően esztétikai. Márpedig mind a három épületben feltűnő, hogy a helyiségeket nem egyszerűen jó ízléssel megáldott, hanem a kortárs iparművészet és dizájn világában igencsak jártas valaki rendezte-bútorozta be. A Salétrom utcánál maradvá: két svéd tervező, Thomas Bernstrand és Stefan Borselius remek (bár némiképp a világsztár Ron Arad darabjaira hajtó) Bob Job ülőgarnitúrái fogadják az érdeklődőt, de aki alaposabban körülnéz, az Arne Jacobsen klasszikus Tojás fotelja mellett Konstantin Grcic, Philippe Starck, Salvador Dalí/Oscar Tusquets és a két Bouroullec fivér nevezetes munkáit

is fellelheti. Mindez nem kis részben Ulrika Rein hozzáértésének tudható be; érdemein mit sem változtat, hogy ez a parádés tárgykollekció a Szabó Gábor belsőépítész vezette a Szuperdesign közreműködésével jött létre.

Ínyenc darabok is akadnak a világmárkák sokat reprodukált termékei között. Ilyen Roland Rainer osztrák építész ötvenes évek végi, hatvanas évek eleji fő műveként számontartott, a bécsi Stadthalle számára tervezett íves falemez széke, amely a mi több százezer példányban gyártott Erika kagylószékünk (Burján Judit diplomamunkája) időben és megformálásban is közeli rokona; vagy az, hogy a Rákóczi téri műanyag-feldolgozó kibelezése nyomán felszabadult tetőgerendákból nagy méretű asztalokat fabrikáltak. De nem folytatom, mert akármilyen kellemesek is az enteriőrök, ennek a székháznak mégiscsak a városképi szerepe az igazán rokonszenves. A Loffice tulajdonosai bármelyik új (vagy még csak épülő) negyedben bérelhettek volna a maguknak jól használható munkaterületet. Az iménti példákkal összhangban azonban más utat választottak azzal, hogy mind a három részlegüket a város hagyományos szövetében keresték és alkották meg. Az archaizálás és a neológia ellenében jól érzékelhetően revitalizációban gondolkodnak. Márpedig kevés izgalmasabb dolog van, mint a régi és az új keveredése; sok évtized után ismét a Kisfaludy utcában járva élvezetet jelentett egymás mellett látni az egészen új és a régi meg a

még régebbi épületeket. Egyik sem műremek, inkább csak többé-kevésbé tisztos szakmunka, együtt azonban az élet természetes folytonosságának érzékeltetésével kellemetes látványt eredményeznek. Jó lenne a dózerolások helyén növesztett vadiúj telepek ellenében kicsit gyakrabban hasonlókkal találkozni. Ha tovább sétálunk: még kopottas állapotában is oázisként hat a Tömő és a Nagy Templom utca sarkán a Pál utcai fiúk grundjának egyszintes épülete; különösen a tervezés-kivitelezés high-tech profizmusától ropogósan friss Corvin negyedből érkezve.

De nem is kell ilyen messzire menni a gyönyörködtető változatosság bezzegpéldáiért. Elég csak a szemközti épületre tekintenünk: a híresneves Kölber kocsigyár raktárépületéből a húszas évek derekán az üzem József utcai épületének stílusához igazodva formált Horváth Mihály téri iskolám alkotója, Almási Balogh Lóránt újklasszicista református templomot, amelyet nemrég szépen helyreállítottak. Vagy vessünk egy pillantást a Loffice üvegezett ajtaján át az udvarra. Két allegorikus épületplasztika (talán csak ügyes replika) gondoskodik arról, hogy e kívül-belül huszonegyedik századi épület esztétikája tizenkilencedik századi reminiszcenciák révén érvényesüljön.

A Loffice új székháza. Építész: **Paládi-Kovács Ádám**. Belsőépítész: **Szabó Gábor**/Szuperdesign. Homlokzat: **Willem van de Ven** és **Esterházy Marcell**.

Térszelídülés és művészettörténet

A Körúton, a villamoson az emberek maszkban ülve a láthatatlan vírusra gondolnak; az Oktogon környékén még a szokásosnál is több a hajléktalan. Az Andrássy úton, a Terror Háza felé lecserélték a járda mellett a műfüvet. Egyetemisták egy csoportja színes krétával tenyereket rajzol az egykori Múcsarnok elé. A Képzőművészeti Egyetem belsejében, a jól kivilágított Barcsay Teremben hatalmas festmények sorakoznak a falakon, úgy, mintha mindig is ott lettek volna. Színes sávok és geometrikus formák, lebegő alakzatok, látszólag távol a kívül zajló élettől. A három évvel ezelőtt elhunyt Szabados Árpád műveiből rendezett tárlat címe *Késői üzenet*, s a belépő nézőből egy kérdés elkerülhetetlenül előtör: vajon éppen ma, éppen itt és éppen ő lenne-e az üzenet címzettje? Illetve: vajon valóban érvényesek lehetnek-e még a korábban megfogalmazott festői mondatok, most, amikor összedőlni készül a világ?

Ezen a helyen a címzettek mindegyikét a Képzőművészeti Egyetem művészhallgatói lehetnének. Olyan fiatalok, akik a való világ mellett egy virtuálisban is ugyanolyan természetesen léteznek: mindennapi képforrásuk elsősorban az Instagram és néhány más weblap. Nem ismerek erre vonatkozó statisztikát, de naponta valószínűleg több száz új vagy régi művet görgethetnek le a képernyőn a hüvelykujjukkal; egy-egy absztrakt vagy félabsztrakt képből néhány színes folt vagy különös forma maradhat meg, esetleg inkább

süllyedhet el két Messenger-üzenet között. Mindebből kiindulva a kiállítás címében a „késői” szó is új jelentést kap: a művészi üzenetek ma már egy alapjaiban megváltozott világba érkeznek. Szabados Árpád képei tulajdonképpen e valós és virtuális keretek függvényében értelmezhetőek, s nagy kérdés, hogy a kereteken kívüli anakronizmusoknak vagy e keretekben is érvényes üzeneteknek tekinti őket egy fiatal generáció.

Nehezíti a helyzetet, hogy a relevancia leginkább olyan megközelítésekből igazolható, amelyeket ma már a kor (fiatal) embere leginkább anakronizmusoknak tekint. Ilyen lehet a költészet vagy a művészettörténet. Szabados művészete pedig – amely első pillantásra jellegében alig különbözik a *contemporaryartdaily* tetszőleges mindennapi festészeti bejegyzéseinek képi világától – paradox módon éppen ezekből az irányokból válhat ma is megközelíthetővé. Nem gondolom például, hogy Mészöly Miklós rendkívül tömör, költői fordulatainál pontosabban meg lehetne ragadni Szabados alkotásainak rendszerét. Mészöly a festményekben lebegő „forma- és alakkezdeményeket” látott, amelyek a „tetten ért létesülés pillanatában” arra várnak, hogy „a tér emberi módon köréjük szelídüljön”. A festményeken ma sincs semmi, ami ne lehetne – Mészölyéhez fogható – költői eszközökkel megragadható. S a néző ugyanígy kiindulhat a művészettörténeti sarokpontokból is. Felismerheti a művek háttérében a

modernizmus művészi nyelvezetét, Kandinszkij, Miró vagy Klee hatását; a gyökerek között az Európai Iskola világát, Gyarmathy Tihamér struktúráit. De a motívumok rétegzése, a képi elemek vegyítése ugyanígy a posztmodern felszabadító hatására is visszavezethető lenne, párhuzamokat mutathatnánk fel a nyolcvanas évek új festészetének egyes elemeivel, Nádler István festészetével. A mai relevancia jelenthet persze időtlenséget is. Beke László – Mészöly gondolatához hasonlóan szintén a középső terem falára helyezett idézetben – Szabados művészetében elsősorban a reneszánsz részletgazdagságot veszi észre, s ezzel a meglátással ugyanígy emeli ki (pontosabban: fel) a 20. századból az alkotót, ahogy tette Németh Lajos Kondor Bélával, amikor művészi vonatkoztatási rendszereit az évszázadokkal korábbi mesterek műveiben látta meg.

A sokféle művészettörténeti megközelítésmód mellett a Szabados-képek a szubjektum felől indulva is a jelenhez illeszthetők; a festmények az alkotó szerint is mindenképpen befelé fordítják a tekintetet: „Annyi bizonyos, hogy szinte mindent, amivel foglalkozom, személyessé tudok tenni. Ennek ára van: elhanyagolható ügyeket is mélyen megjáratok magamban.” A művek ebben a nézetben hangsúlyosan belső folyamatokat jelenítenek meg, a lélekállapotok állandó vizsgálatát és kivetítését, s hatásukban leginkább zeneművekhez hasonlíthatnak. Pedig Szabados Árpád művészetében sokkal átütőbbnek (talán pontosabban: zsigerinek) látszik a vizualitás – talán ezért is lehet látszólag annyira könnyen besorolni a mai Instagram-

világba. Életművében elsődlegesen a grafika és a festészet jelenik meg; a hetvenes évek óta készült műveiből a mostani kiállításon csak egy kisebb szelet látható. Alkotásai nagyobb válogatásban is egyneműnek tűnnek, a technika különbségei – többek között mivel mindenütt átüt a kézügyesség – sem jelentenek éles váltást. Motívumai visszatérnek; mintha csaknem valamennyi képe hasonló dimenziókat feltételező nagyításban vagy azonos látószögéből készülné. Talán csak az életrajz nyomán, de úgy tűnik, mintha munkáit mindig pedagógusként is elgondolta volna. (A kiállításban ez a gondolat azért is jelenhet meg hangsúlyosan, mert a rendező a magyar művészetpedagógia másik nagy alakja, Sinkó István.) Tulajdonképpen ez lehet a címbe foglalt üzenet egyik értelmezése is: minden kép magába foglalja a kreativitás továbbadhatóságának lehetőségét és azt, hogy miként lehet valamilyen részletben egy nagyobb egészre utalva képi tudást továbbítani. Az üzenet címzettje ebben az értelemben nyitott halmazt jelent: Szabados élete során valamennyi korosztállyal foglalkozott, az óvodásoktól az egyetemi hallgatókig.

A művészettörténeti kontextustereptés mellett a pedagógiai megközelítés is relevánsnak tűnik az hommage-ok esetében, amelyeket Szabados többek között – a címekbe is foglalt késői üzenetként – Picabiának és Duchamp-nak címezett. A *Késői üzenet Picabiának* furcsa gépezete például két, egymás mellé helyezett vásznon nyúlik el. Alapszerkezete Picabia *Szerelmi parádé* című művét idézi, amely valaha erotikus és halálos agglegénygépezetként készült, egy olyan korszak-

ban, amely a gépekbe még közvetlenül vetített vágyakat és félelmeket. Szabados egyértelműen régi motívumokat emel át, miközben áthelyezi a hangsúlyokat. A több mint száz éve készült Picabia-mű alapgépezetéből itt eltűnik az erotika, sőt, az egykor látszólag működőképes patafizikus szerkezetből nyilvánvalóan lehetetlenül ízesülő objektum lesz: a fémkarok megnyúlnak, az alátámasztások nem tartósak, így minden elem képzeletbelivé válik. A magasban geometrikus formák lebegnek, még a gravitáció törvénye sem érvényes.

Amikor a fizikai törvények háttérbe szorulnak, maga a kép kerül előtérbe: a Duchamp gépezeteiből is ismert folyamatos áramlás, az ismétlődések és variációk sokasága, a színek és felületek kezelése. A nagy kiállítótér leghangsúlyosabb eleme, az egyik hosszú falon elnyúló tekercskép a régi nagy mestereknek címzett *Késői üzenetek*hez hasonlóan egyszerre látszik a véletlen fizikai elképzelését illusztráló ábrának, képzeletbeli mélytengeri tájnak vagy lélekállapotok kivételésének. Állatformák bukkannak fel a sötétből, amelyek homokórának vagy harapófogónak látszanak, elképzelhető és elképzelhetetlen tengeri lények, amelyek akár egy betegség testen belüli elképzelését is megjeleníthetik. A mozgásban lévő organikus létezők és gépezetek, a szabálytalan és geometrikus formák ellentétpárjai egyszerre válnak láthatóvá; mintha minden lebegne, miközben egyetlen pillanatban érzékeltetné a mindig változó életet. A *Tekercskép* akár végtelen tapétaként körbefoghatná a teret, sőt kiléphetne az épületből is – Szabados talán már úgy is készítette el, mintha egy vándor képmutogató demonstrációs eszköze lenne.

Képein egyszerre több világot nyit meg, minden esetben fenntartva a látószög szubjektivitását és a tévedés jogát. Mészöly Miklós meglátásai mellett a kiállításon szintén megjelenő – Szabados által gyakran elővett – Tandori-idézet adhat költői kulcsot ehhez a kortalan képi világhoz: „Vannak jó és rossz szűkületek, vannak jó és rossz tágulatok.” A test metaforája, a biológiai világ hasonlatrendszere a mondatban és a képekben találkozik az emberi nézőponttal, amely minden létezőhöz a jó és a rossz fogalmát rendeli. Szabados műveiben ma talán a leglényegesebb az ebben a nagyon is emberi nézőpontban rejlő szabadság felmutatása, az a képnézet, amelyben az ábrázolás és a keletkezés, illetve maga az alkotás folyamata válik érdekessé és egyben relevánssá. A művek pedig nem csupán ennyit mutatnak fel, hanem a szabadsággal együtt járó tragikumot is. Hiszen bármennyire játékosaknak látszanak is Duchamp megidézett kerekei vagy Picabia szerelmi gépezeteinek töredékei, a lebegő, fejre állított elemek, a gyermeki fantázia lenyomatai mögött mindig ott van a fenyegetés és az elmúlás is.

A feje tetejére álló világban lehetetlen megmondani, mi az, ami a tekercsképekből, hommage-okból, kreativitási gyakorlatokból a mai Magyarországon a jövő számára megmaradhat. Nem látszik pontosan, hogy Szabados Árpád, első látásra egyneműnek tűnő művészi pályájából – amelyben intézményi szempontból ugyanúgy fontos szerepet játszott a nyolcvanas évek elején a *Mozgó Világ* képszerkesztői pozíciója, mint a tagság a Magyar Művészeti Akadémián, a művészetpedagógiai munkásság és a Magyar

Képzőművészeti Egyetem rektori pozíciója – mi az, ami majd az eddig megszilárdult művészettörténetbe illeszkedhet. Ha kitágítjuk a fókuszot, akkor tulajdonképpen a Barcsay Teremben az elmúlt években rendezett egyéni kiállítások alkotóival kapcsolatban is ugyanezt a kérdést tehetjük fel: így lehetne a jelen és a jövő szempontjából újrakeretezni Klimó Károly vagy Sváby Lajos festészetét. A jelen szempontrendszerével valamennyien „besorolhatatlanok” – azt hiszem, ez a szó az

elmúlt évszázad magyar művészet-történetének legsúlyosabb tévedése. A megoldás talán valóban az újra-keretezés vagy az újraírás lenne, egy olyan narratíva, amely a költészetet és a művészettörténetet egy képbe foglalja, vagy másként: üzenetként összeolvassa.

Késői üzenet. Szabados Árpád kiállítása. Magyar Képzőművészeti Egyetem Barcsay Terme, 2020. október 9-ig. Kurátor: Sinkó István.

László Ferenc

Eszi, nem eszi

A Konyhafőnök

134

Különösebb fejtörés nélkül több vonalon is könnyen levezethető, miért és miképpen váltak napjainkra a főzős műsorok valósággal nélkülözhetetlenekké a kereskedelmi televíziózás számára. Hiszen miközben a legszélesebb közönség elérésének vágyától hajtva a csatornailletékesek tetteleg és könyörtelenül leszámoltak olyan vélt-valós közös nevezőkkel, mint amilyen az intellektuális érdeklődés, a műveltség vagy éppen-séggel a humorérzék volt, mondhatni, törvényszerűen el kellett jutniuk a fölismeréshez, hogy gyomra mindenkinek van, és enni mindenki szeret. Másrészt az is elmondható, hogy habár ezen a téren a versengő túlkínálat szinte felmérhetetlen, manapság a gasztronómia blöff- és allűr-faktora olyannyira kimagasló (lásd: gasztroforradalom), hogy ahhoz jó-

szerint csak a műkincs-kereskedelem körüli tódítás mértéke fogható. Márpedig az ilyen képletek igencsak vonzzák a bulvármédiát, amely (1) részt kér a felhajtásból, és (2) közben persze maga is gerjeszti azt.

Szóval nincs azon semmi csodálkoznivaló, hogy az elmúlt másfél-két hónap minden egyes hétköznapi estén és természetesen párhuzamosan mindkét országos kereskedelmi csatornán főzőcskészős vetélkedő zajlott. Vagyis az RTL Klub – 6 normál, 4 VIP és 2 Junior évad után – megint elővette 2014-ben indított főzőshow-ját, *A Konyhafőnököt*, amelyre a régóta kopírozásban utazó TV2 sajtógyártású gasztro-realitysorozatával, a *Love Bistróval* felelt. Az utóbbiban ugyan párjaik oldalán többek közt olyan rajongott színésztárok versengtek egymással, mint Csizmadia

Gergely vagy Pribelszki Norbert, ám mi – a tévéző közönség nagyobbik hányadához hasonlóan – fordítsuk figyelmünket mégis inkább a bevezetett márkájú RTL-es műsor felé! Dacára a két formátum között lajstromozható megannyi különbségnek, a következtetések jó eséllyel többékevésbé így is általánosnak bizonyulhatnak.

Nos, *A Konyhafőnök* felismerhetően a Gordon Ramsay-féle *Hell's Kitchen* utánérzése – persze Gordon Ramsay nélkül. Vagyis kétcsapatos és kieséses rendszerű szakácsversenyt láthatunk, ahol állandó a versenyfutás az idővel, s ahol iradatlan mértékű az alapanyag- és szófecsérlés, miközben rendre rossz akciófilmzenés aláfestés érzékelteti a nézőkkel a szűnni nem akaró feszültséget. A nyers és szándékolatlan megosztó Ramsay helyett a főszerep itt a gasztroblogger Fördös Zéé: kezdetektől fogva ő a műsorvezető-zsűritag, míg körülötte már több turnusban váltották egymást a társ-zsűrorok. Ha eltekintünk macacs beszédhibájától, valamint ha túltesszük magunkat a tényen, hogy felnőtt férfi létére Zé nevezet alatt emlegetteti magát, Fördös konzolidált és képernyőképes figurának ítélnélhető. Azaz különösebb megintgások nélkül, megbízható rutinnal tesz fel (ál)kérdéseket, fogalmaz meg (ál)problémákat és fejt ki a maga (ál)véleményét – és mindeközben personája még némi elemi rokonszenvenességet is képes megőrizni.

A versenyzők ezalatt lelkiismeretesen teljesítik a maguk szabványos vesszőfutását, az élet olyan, mindannyiunk számára ismerős válsághelyzeteivel, sőt tragédiáival szembeesülve, mint hogy odaég a fodros

kel, vagy hogy a remélnél sokkalta több időt kell elvesztegetni a petrezselyempor egyenletes szétoszlására. Nagy dolgok ezek, méghozzá annál is inkább, hiszen a főzés eleve „alkotás”, a vetélkedő formátuma pedig ehhez köteleességszerűen hozzákapcsolja az életdráma ismertetőjegyét, a kurrens gasztromaszlag és -misztifikáció pedig a jelenidejűség és a divatosság látszatát.

„Lépjetek hátra a pultról, és emeljétek fel a kezeteiket!” – hangzik Fördös szájából a felszólítás minden egyes versenyfeladatot követően, mintha csak rendőrségi rajtaütés vagy bankrablási kísérlet zajlana a gigakonyhának kiépített tévéstúdióban. S persze maguk a „lélekszakadva” sürgölődő játékosok is ebben a regiszterben vallanak sikereikről és kudarcaikról az obligát interjúszegmensekben: „Ha megint odaég a karamellám, akkor végem...” Ezek a nyilatkozatok, akárcsak a zsűritagok aggodalmas töprenkedései, persze majd mindig a tautológia lexikonilusztrációit kínálják a figyelmes közönségnek: ad notam, „túl kell élnem ezt a napot, hogy továbbjussak”.

Tautológiás példákat és dramatiszáló fordulatokat, valamint kisebb, fékezett habzású érzelemkitöréseket bőséggel felkínál nézőinek *A Konyhafőnök*, ámde elsajátítható konyhai ismereteket nemigen. Meglepő módon – tennénk hozzá óvatlanul, ha nem éppen ez a hiány lenne a hasonló műsorok egyik legállandóbb jellegzetessége. A ismeretterjesztő ambíció nélküli „műveltségi” vetélkedők mintájára ugyanis ezek a főzőshow-k és gasztro-realityk érdemben meg sem kísérlik a közegükben reálisan létező étkezés- és konyhakultúra szintjének emelé-

sét. Vagyis nincsenek receptek meg eltanulásra-elsajátításra előzékenyen bemutatott technikák, hiszen az ilyesmi a küzdelem légré ellen hatna, és nem melleleg csökkenené a műsor tódított egzotikumát is. Szóval semmit sem tudunk meg például arról, hogy a majdani versenygyőztes, a magyar nyelvet bájosan törő Armando lépésről lépésre miként is készíti el a formára vágott tintahalsteakét, amelyhez ázsiai ízvilágú töltött gőzgombócot, valamint csicsókás tintahaltatárt tálalt, szójaszószos cukorborsóval és gyömbéres-fokhagymás csicsókamártással. (A nézőben rejtező civilizálatlan budapesti vadparaszt az ilyen ételnevek hallatán, mi tagadás, amúgy is legszívesebben blöfföt emlegetne.)

S mégis, minden misztifikáció mellett van abban valami átélhető és valóságos, amit *A Konyhafőnök* adásai kínálnak. Leginkább persze a manuális szaktudás, az ügyesség hitele és imponáló ereje dolgozik: a zöldségpucolások boszorkányos sebességétől fel egészen a legbonyolultabb konyhai tevékenységekig, szuvidálókádon innen és túl. E téren persze főleg a két séf zsűritag, Sárközi Ákos és Rácz Jenő teljesítménye készletti kalapemelésre a mégoly fintorgó kritikust is. Ők ugyanis

valóban tudják, hogy mit csinálnak – ez pedig olyan tünemény, ami a kereskedelmi televíziózás világában csakúgy vajmi ritka, mint kint a való világban. Továbbá azt is készséggel elhiszi a néző, hogy a versenyzők tehetségesebb-valódibb hányadából hasonlóan avatott szakácsok kerülnek majd ki – alkalmasint persze e vetélkedő nélkül is.

Csakhogy ettől még váltig csupán látványkonyha, pontosabban Pátyomkin-gasztronómia marad mindaz, amit az ilyen főzőshow-k évadai teremtenek. Hiszen a kereskedelmi tévés mentalitás értelemszerűen itt sem vállal fel semminő küldetést, legfeljebb, ha néhány csatornaceleb fölépítését és felszínen tartását. A kulináris paraszttvakítás, amelynek láttán elsőre csak úgy szikráznak a szemeink előtt a Michelin-csillagok, a legtöbbször bizony még az adás végéig sem képes fenntartani az illúziót. Merthogy már a reklámszünetekben rendre beköszön a kalóriában oly dús, átütően élet- és olajszagú hirdetés a Meki vadonatúj „ízkalandjáról”. Nesze neked csicsókás tintahaltatár és osztrigavinegret!

RTL Klub, szeptember 16.